
Poznámky a vzpomínky

[Ludwig von Mises](#) (přidal [Vladimír Krupa](#))

Obsah

Poznámky a vzpomínky

Předmluva (F.A. Hayek)

Předmluva (J.G. Hülsmann)

1. Historicismus

2. Etatismus

3. Rakouský problém

4. Rakouská ekonomická škola

5. První práce o teorii peněz

6. Teorie peněz a úvěru

7. První světová válka

8. U Handelskammer

9. Moje učitelské aktivity ve Vídni

10. Vědecká práce v Německu

11. Další studie nepřímé směny

12. Systém společenské spolupráce

13. Epistemologické Studie

14. Moje aktivity v Ženevě

15. Boj za přežití Rakouska

Předmluva (F.A. Hayek)

Ačkoliv byl bezpochyby jedním z nejvýznamnějších ekonomů své generace, zůstal Ludwig von Mises v jistém smyslu v akademickém světě outsiderem, a to až do konce své neobyčejně dlouhé vědecké kariéry. Určitě to platí pro německy mluvící svět, zatímco ve Spojených státech v poslední třetině svého života vychoval široký okruh svých žáků. Předtím byl jeho vliv omezen na vídeňský Privatseminar, jehož členové k němu byli přitahováni teprve po ukončení svých původních studií.

Pokud by to neznamenaloby zbytečné odsunutí vydání těchto pamětí, nalezených mezi jeho rukopisy, rád bych podrobně analyzoval důvody podivného opomíjení jednoho z nejoriginálnějších myslitelů naší doby v oborech ekonomie a společenské filosofie. Částečnou odpověď však nabízí sama útržkovitá autobiografie, kterou zanechal. Důvod, proč před rokem 1933 nikdy nezískal profesorské místo na německé universitě, byl dozajista osobní. Jeho jmenování by bylo přínosem pro každou universitu, přesto instinktivní pocit ostatních profesorů, že by nezapadal do jejich kruhů, nebyl nikterak neopodstatněný. Když jsem se rozhlížel po srovnatelných osobnostech v oblasti společenských věd, v řadách profesorů jsem je nenalezl, dokonce ani v osobě Adama Smithe; von Mises musí být totiž srovnáván s mysliteli, jako byli Voltaire, Montesquieu, Tocqueville a John Stuart Mill. To byl dojem, který jsem v žádném případě nezískal pouze při retrospektivě. Když jsem se před padesáti lety snažil popsat Misesse téměř přesně stejnými slovy Wesley C. Mitchellovi v New Yorku, narazil jsem – možná pochopitelně – pouze na zdvořilou ironickou skepsi.

Základním znakem jeho práce byla globální interpretace společenského vývoje. V kontrastu k několika srovnatelným současníkům, jako je Max Weber, s nímž ho spojoval výjimečný vzájemný respekt i osobní přátelství, měl Mises výhodu skutečně hlubokých ekonomických znalostí.

Následující paměti říkají o jeho intelektuálním vývoji, pozici a názorech více, než bych byl schopen říct já sám. Zde se mohu pouze pokusit doplnit a potvrdit informace týkající se desetiletého období ve Vídni (1921–1931), kdy jsem byl jeho blízkým spolupracovníkem. Příznačně jsem k němu přišel nikoliv jako student, ale jako čerstvě promováný doktor práv a jemu podřízený úředník v jednom z těch zvláštních výborů, které vznikly, aby zajišťovaly plnění mírové dohody ze St. Germain. Doporučující dopis od mého profesora Friedricha von Wiesera, který mě popisoval jako velice slibného mladého ekonoma, se u Misesse setkal s úsměvem a poznámkou, že on mě na svých přednáškách nikdy neviděl.

Jakmile ovšem shledal můj zájem opravdovým a mé znalosti uspokojivými, tak mi pomohl v každém ohledu a umožnil mi i prodlouženou návštěvu ve Spojených státech, které vděčím za mnohé. Ačkoliv jsem ho během prvních let vídal v práci denně, přesto jsem neměl ani tušení, že připravuje svoji velkou knihu *Socialismus*, která mě po jejím vydání v roce 1922 rozhodujícím

způsobem ovlivnila.

Teprve po svém návratu z Ameriky v létě 1924 jsem byl pozván do onoho kruhu, který již nějakou dobu existoval a jehož prostřednictvím získávaly Misesovy vědecké práce ve Vídni svůj vliv. Tento „Misesův seminář“, večerní diskuse, které svolával jednou za čtrnáct dní ve své kanceláři, je v těchto pamětech detailně popsán. Mises se ovšem nezmiňuje o neméně důležitém pokračování oficiálních diskusí, které po skončení semináře trvalo ve vídeňských kavárnách obvykle ještě dlouho do noci. Jak to správně popisuje, nebyla tato setkání nikterak institucionalizovaná, jednalo se totiž pouze o přátelské diskuse a Misesovy názory rozhodně nesdíleli všichni členové tohoto kruhu. Přesně vzato jediným původním Misesovým studentem zde byl Fritz Machlup. Co se týče dalších pravidelných účastníků, tak pouze Richard Strigl, Gottfried Haberler, Oskar Morgenstern, Lene Lieserová a Martha Stefanie Braunová byli profesí ekonomy. Pokud vím, Ewald Schams a Leo Schönfeld, kteří stejně jako Richard Strigl patřili k téže nadané, ale předčasně zesnulé střední generaci, nikdy nebyli pravidelnými účastníky Misesova semináře. Avšak sociologové jako Alfred Schütz, filosofové jako Felix Kaufmann a historici jako Friedrich Engel-Janosi byli stejně aktivními účastníky diskusí, které se často točily kolem problémů metodologie ve společenských vědách, ale jen zřídka kolem speciálních problémů ekonomické teorie (s výjimkou subjektivní teorie hodnoty). Ovšem o otázkách ekonomické politiky se diskutovalo často a vždy z hledisek různých společenských filosofii.

To vše možná bylo vzácným duševním rozptýlením pro člověka, který byl během dne zaměstnán naléhavými politickými a ekonomickými problémy a který byl o nich informován lépe než většina ostatních. Na čem během těch let ve svém volném čase pracoval, jsem nevěděl ani já, ačkoliv jsem ho vídal denně; nikdy o tom nemluvil. Ani jsme si nedokázali představit, kdy vlastně svoje knihy píše. Pouze od jeho sekretářky jsem věděl, že jí čas od času předává k přepsání na stroji svůj typicky úhledný rukopis. Avšak spousta jeho knih a článků existovala až do vydání jen ve formě rukopisu a například jeden z důležitých článků byl pokládán dlouhou dobu za nadobro ztracený, než se našel mezi papíry vydavatele onoho časopisu. Až do jeho zasnoubení o jeho soukromí nikdo nic nevěděl. Nemluvil o tom, co píše, dokud jeho kniha nebyla hotová. Ačkoliv věděl, že jsem ochoten kdykoliv mu pomoci, pouze jednou mě požádal, abych pro jeho práci vyhledal jisté citace, a to bylo až poté, když jsem se zmínil, že mám cestu do knihovny. Ve Vídni nikdy neměl k ruce žádného vědeckého asistenta.

Problémy, kterým se věnoval, byly většinou ty, u nichž pokládal převládající veřejné mínění za chybné. Čtenář následujících řádků by mohl nabýt dojmu, že musel trpět předsudky k německým společenským vědcům jako takovým. To samozřejmě není pravda, ačkoliv si v průběhu doby vytvořil vůči nim jistý pochopitelný odpor. Velmi si však vážil raných německých teoretiků jako Thüneny, Hermanna, Mangoldta a Gosena a znal je lépe než většina jeho kolegů. Také mezi svými současníky si cenil několika stejně izolovaných postav, jako byli Dietzel, Pohle, Adolf Weber, Passow, stejně jako sociologů Leopolda von Weiseho, a ze všech nejvíce Maxe Webera. Během Weberovy krátké aktivity ve Vídni na jaře 1918 navázali spolu vřelý přátelský a vědecký vztah, který by býval mohl přinést velmi mnoho, kdyby Weber tak záhy nezemřel. Obecně však nemůže být pochyb o tom, že k lidem, kteří na německých univerzitách zastávali profesorská místa ve společenskovědních oborech, necítil nic než

pohrdání. Mises nikterak nepřehání ve svém popisu „vědeckých aktivit“, jak byly pojaty historickou školou. I přes svou vytříbenou společenskou zdvořilost a obecně velkou sebekontrolu (ovšem příležitostně mohl i vybuchnout) Mises nedokázal svoje pohrdání úspěšně skrývat.

To ho dovedlo až ke vzrůstající izolaci jak mezi ekonomy obecně, tak i mezi lidmi z vídeňských kruhů, s nimiž přicházel oficiálně do styku. Odcizil se i svým vrstevníkům a spolužákům, když se odvrátil od ideálu socialistické politiky. I po pětadvaceti letech jsem stále vnímal emoce a hněv, který svým náhlým rozchodem způsobil, když se odvrátil od idejí, jež mezi akademickou mládeží v prvních letech dvacátého století dominovaly. Jeho spolužák F. X. Weiss mi o tom vyprávěl s neskrývaným rozhořčením a očividným úmyslem odvrátit mě od podobné „zrady“ socialistických hodnot a příliš velké sympatie se „zastaralým“ liberalismem.

Pokud by Carl Menger předčasně neodešel do ústraní a Böhm-Bawerk předčasně nezemřel, Mises by pravděpodobně našel oporu u nich. Avšak jediným přeživším ze starší generace rakouské školy byl můj vážený učitel Friedrich von Wieser, který byl politicky spíše fabiánským socialistou – věřil tomu, že dokázal vědecky ospravedlnit progresivní daň z příjmu svým rozvinutím teorie mezního užitku.

Misesův návrat ke klasickému liberalismu nebyl jenom reakcí na převládající trend. Zcela postrádal adaptabilitu svého brilantního spolužáka Josefa Schumpetera, který se vždy rychle sžil se současnými intelektuálními móдами a nacházel zálibu v „épater le bourgeois“ [šokování buržoazie]. Ve skutečnosti mi připadalo, že si oba hlavní představitelé třetí generace rakouských ekonomů (Schumpeter by se v užším významu dal stěží zařadit do „rakouské školy“) přes všechn vzájemný intelektuální respekt šli vzájemně dost na nervy.

V dnešním světě jsou Mises a jeho žáci právem pokládáni za hlavní představitele rakouské školy, ačkoliv jsou ve skutečnosti zástupci jen jednoho z proudů, do kterého Mengerovi žáci jeho teorie rozdělili. To připouštím s určitým váháním, neboť jsem očekával mnohem více od Wieserovy tradice, kterou představoval jeho nástupce Hans Mayer. Tato očekávání se však dosud nenaplnila, ačkoliv se ještě tato větev může ukázat plodnější, než byla dosud. Dnes je aktivní „rakouská škola“ téměř výlučně ve Spojených státech a je založena na tradici Misesa a Böhm-Bawerka, zatímco muž, do kterého Wieser vkládal tak velké naděje, nikdy ve skutečnosti těmto očekáváním nedostál.

Protože Mises nikdy nebyl ve svém oboru řádným profesorem a musel věnovat většinu svého času jiným než vědeckým aktivitám, zůstal v akademickém prostředí outsiderem. Dalším důvodem, který přispíval k jeho izolaci, byla jeho pozice ve veřejném životě. Židovský intelektuál propagující socialistické myšlenky měl ve Vídni v první třetině dvacátého století své respektované místo. Stejně tak židovský bankéř či obchodník, který (běda mu!) bránil kapitalismus, měl svá práva. Ale židovský intelektuál, který ospravedlňoval kapitalismus, byl tvorem, který se nedal zařadit a s nímž si nikdo nevěděl rady. Jeho

znalosti a vědomosti byly sice působivé a lidé v kritických ekonomických situacích jeho rady vyhledávali, ale zřídka se těmito radami řídili. Většinou byl pokládán za jakéhosi excentrika se „staromódními“ nepraktickými názory. To, že svoji vlastní společenskou filosofii budoval celé dlouhé roky, bylo známo jen hrstce lidí a vzdálenější pozorovatel by si toho všiml pravděpodobně až v roce 1940, kdy jeho Nationalökonomie představila poprvé jeho systém v celém rozsahu. V té době se však již ke čtenářům v Německu a Rakousku dostat nemohl. Mimo svůj kruh mladých teoretiků, kteří se scházeli v jeho kanceláři, a některých velice nadaných přátel ve světě obchodu, kteří měli stejné starosti jako on a kteří jsou zmíněni na následujících stránkách, nacházel skutečné porozumění jen u příležitostných zahraničních návštěvníků, jako byl frankfurtský bankéř Albert Hahn, jehož pracím o peněžní teorii se ovšem usmíval jako marnému hříchu mládí.

Jeho přátelé to s ním ovšem neměli vždycky lehké. Argumenty, kterými obhajoval svoje nepopulární názory, nebyly pokaždé zcela přesvědčivé, ačkoliv hlubší reflexe mohla ukázat, že měl pravdu. Když byl ovšem o platnosti svých závěrů přesvědčen a vysvětlil je jasným a přímým způsobem – což byl dar, který ovládal mistrovsky – tak věřil tomu, že tím musí být přesvědčeni i druzí a v porozumění jim brání jen předsudky nebo tvrdohlavost. Příliš dlouho neměl možnost diskutovat o problémech s lidmi, kteří by mu byli intelektuálně rovni a sdíleli jeho základní morální přesvědčení, aby viděl, jak i ty nejjemnější rozdíly v některých implicitních předpokladech mohou vést k diametrálně odlišným výsledkům. To se pak odráželo v jisté netrpělivosti, s jakou podezřívá lidi z neochoty porozumět, zatímco příčinou bylo skutečné neporozumění jeho argumentům.

Musím připustit, že ani já sám jsem si zpočátku o jeho argumentech nemyslel, že by byly kompletně přesvědčivé, a teprve po čase jsem pochopil, že měl většinou pravdu, když jsem našel další odůvodnění, které nevyjádřil explicitně. A dnes, vezmu-li v úvahu bitvy, které musel vést, také už chápu, proč někdy sklouzával až k určitému přehánění, jako v případě apriorního základu ekonomické teorie, kam jsem ho již nemohl následovat.

Pro Misesovy přátele, kteří ho znají z jeho pozdního věku, kdy ho již obměkčila léta manželství a úspěch jeho amerických aktivit, mohou být planoucí vášně těchto pamětí, napsaných v době jeho nejhlubší deprese, docela šokem. Avšak Mises promlouvající z těchto stránek je bezpochyby tím Misesem, jakého známe z Vídně dvacátých let, samozřejmě bez jeho pověstné zdvořilosti, ale upřímné a otevřené vyjádření toho, co si myslel a co cítil. Do jisté míry to může vysvětlit i jeho pozici v akademickém světě. My, kteří jsme ho znali, jsme samozřejmě byli pobouřeni, že nikdy nedostal stálé profesorské místo, ale nikdo z nás tím nebyl doopravdy překvapen. Mises byl příliš kritický k představitelům ekonomické profese, aby byl pro ně přijatelný. A bojoval proti obří intelektuální vlně, jež je nyní na ústupu, a to do velké míry i jeho zásluhou, ale která byla v té době příliš mocná, než aby jí kterýkoliv jednotlivec dokázal úspěšně čelit.

To, že měli ve svém středu jednoho z největších myslitelů naší doby, Vídeňané nikdy nepochopili.

F. A. Hayek

Lisabon
Květen 1977

Předmluva (J.G. Hülsmann)

Ludwig von Mises je autorem řady knih a stovek článků, v nichž učinil průkopnický příspěvek k ekonomii, filosofii vědy a společenské filosofii. Měl přímý osobní vliv na mnoho mimořádných osobností společenské vědy, jako F. A. Hayeka, Fritze Machlupa, Oskara Morgensterna, Gottfrieda von Haberlera, Hanse Sennholze, Murraye Rothbarda, George Reismana, Ralpa Raica, Leonarda Liggia, Izraela Kirznera, Paula Cantora a mnoho dalších, kteří navštěvovali jeho semináře od dvacátých do šedesátých let dvacátého století. V meziválečném období byl také předním ekonomickým poradcem vlád ve svém rodném Rakousku.

A přesto dodnes víme o tomto muži překvapivě málo. Většina našich znalostí je založena na tomto autobiografickém souboru, který Mises začal psát v době kolem svého útěku do Spojených států v roce 1940. Koncem tohoto roku dokončil první náčrt německy psaného rukopisu a pak na něm příležitostně pracoval ještě další dva roky. Nakonec svěřil nedokončený rukopis své ženě Margit do opatrování a pro případnou publikaci. V roce 1978, pět let po jeho smrti, pak vyšel německý originál spolu s anglickým překladem z pera Hanse Sennholze.[1]

Tyto paměti zahrnují jeho intelektuální vývoj od mládí do roku 1940. Jsou tudíž zásadní četbou pro všechny studenty rakouské ekonomické školy a dějin idejí.

Stejně tak zajímavé mohou být pro studenty politického dění dvacátého století. Ve skutečnosti jsou Misesovy paměti unikátním zdrojem vnitřních informací o dění v rakouské první republice. Zobrazují Misesův profesionální život přibližně od roku 1906 (kdy graduoval jako doktor práv na vídeňské universitě) do roku 1940, s důrazem na jeho aktivity ve vídeňské obchodní komoře a v akademickém prostředí. Nejenže osobně znal všechny vůdčí intelektuály své doby, ale měl téměř každodenní kontakt s politickými vůdci své země, s nejvyššími státními úředníky a s vrcholným vedením rakouských firem a bank. Dnes by se to mohlo zdát jako irelevantní lokální historie, ale není tomu tak. Rakouská republika byla dědičkou habsburské říše a ve dvacátých a třicátých letech hrála v evropské politice stále důležitou úlohu. Není přehnané tvrdit, že člověk nemůže plně porozumět politickému vývoji v dvacátém století, pokud neporozumí Rakousku a jeho předválečné a meziválečné politice. Tyto paměti jsou jedním ze vzácných zdrojů tohoto porozumění. Nejsou unikátní jen tím, že jejich autor byl zasvěceným a přímým účastníkem, ale byl také účastníkem, jehož porozumění klíčovým ekonomickým tématům dalece převyšovalo většinu ostatních

protagonistů.

Co nám tyto paměti řeknou o svém autorovi? Co v nich Mises prozradil sám na sebe? Mnoho ne. Soustředil se v nich na popis svého intelektuálního vývoje a veřejné činnosti. V následujícím textu nenajdete nic o jeho snech a pocitech, nic o milostných vztazích, osobních přátelstvích, nic o rodinném životě, vztahu k rodičům, bratrům, bratrancům, učitelům či sousedům.

To je plně v souladu s jeho dalšími knihami a osobními záznamy. I ve svých dopisech pojednává o soukromých záležitostech velmi diskrétně. Celý svůj život se vyhýbal tomu, aby napsal a publikoval něco sám o sobě.

Tyto paměti jsou unikátní mezi jinými Misesovými pracemi tím, že se v nich velmi otevřeně (a nezřídka velmi příkře) vyjadřuje o řadě osob, s nimiž se ve svém profesním životě setkal. Provázela ho pověst, že nesnáší hlupáky, ale nikdy svoje názory na ně nevyjádřil písemně. Jak o tom mluví v této knize, měl zásadu, že nikdy nebude psát o osobních morálních poklescích svých protivníků a soustředí se jen na jejich intelektuální chyby, aby s nimi mohl bojovat o to efektivněji. Pouze v těchto pamětech – které nebyly určeny ke zveřejnění za jeho života – mluví o osobních prohřešcích a ctnostech.

Mises už nikdy později tyto paměti neupravoval a nedoplnil je o popis poslední třetiny svého života v Americe. Tyto paměti byly bilancí jeho působení ve Starém světě, napsané ve stylu závěti, v absolutně nejtemnějším období jeho života – osobní úvahy a poučení pro budoucí čtenáře. Ať tedy mají všichni čtenáři tohoto překladu z jeho pamětí prospěch!

Jörg Guido Hülsmann

---

1. Historicismus

Prvním zdrojem mé politické a historické indoktrinace byl *Gartenlaube*, německý obrázkový časopis. V roce 1888, v „roce tří císařů“[1], vyšel s nespočetnými ilustrovanými články o životě těch dvou, kteří zemřeli. V sedmi letech jsem hltal tyto články s velkým západem.

Historické předsudky tohoto druhu literatury se mi později a explicitněji prezentovaly v pracích kleindeutsch[2] historiků. Pro mne, jakožto pro Rakušana, nebylo obtížné identifikovat v jejich knihách silné politické podtóny. Brzy jsem prohlédl jejich metodu, o které se bez rozpaků mluvilo jako o falsifikaci dějin. Historikové großdeutsch nebyli o nic poctivější, byli pouze méně kompetentní.

Po maturitě mě přitahovaly spíše problémy ekonomické, právní a administrativní než politicko-historické. Rozhodl jsem se tedy raději pro studium práv než pro studium historie, což byl můj dřívější záměr. Studium práv na rakouských univerzitách probíhalo v té době tím způsobem, že tři až čtyři semestry z celkových osmi byly věnovány výlučně dějinám práva a zbývající čtyři či pět semestrů bylo vyhrazeno pro politickou ekonomii a veřejné právo. Právní školy nabízely pro studium historie příznivější podmínky než školy svobodných umění. Političtí historikové, kteří vyučovali na těch druhých, byli učitelé třetího a čtvrtého řádu. Jediným významným historikem v Rakousku v té době byl Heinrich Friedjung, kterému byl odepřen přístup k akademické kariéře, jelikož v historickém vzdělání byl na vídeňské universitě důraz kladen na studium paleografie.

V roce 1900 byl historicismus na vrcholu své slávy. V humanitních oborech byla historická metoda považována za jedinou vědeckou metodu. Historický politický ekonom se z výšin historického osvícení díval dolů na ortodoxního „dogmatika“ s nevýslovným opovržením. Ekonomická historie byla módní vědou a v německy mluvícím světě byl Schmoller pokládán za jejího mistra. Ambiciózní mladí lidé z celého světa se zapisovali na jeho seminář.

Byl jsem ještě na střední škole, když jsem si poprvé uvědomil rozpory ve stanoviscích zaujímaných lidmi ze Schmollerova kruhu. Na jedné straně odmítali požadavek pozitivistů na vědeckost zákonů vybudovaných na historické zkušenosti společnosti, na druhé straně zastávali názor, že ekonomická teorie může být vyabstrahována z ekonomické zkušenosti společnosti. Ohromilo mě, že tato nekonzistence zůstávala často bez povšimnutí.

Relativismus této školy, který u mnoha jejích následovníků zdegeneroval ve slepou adoraci minulosti a jejích institucí, rovněž vyvolal moje pochybnosti. Zatímco dnes někteří fanatici pokroku odsuzují vše staré jako špatné a zavrženíhodné, tito pseudohistorici odmítali všechno nové a vždy preferovali staré. V té době jsem ještě nedoceňoval význam liberalismu, ale samotný fakt, že jeho prvních výsledků bylo dosaženo až v osmnáctém století, nebyl pro mne dostačujícím argumentem proti němu. Nemohl jsem pochopit pokusy ospravedlnit tyranii, pověru a netoleranci prostřednictvím relativismu a historicismu. Považoval jsem pokusy vyzvedávat sexuální morálku minulosti jako příklad pro současnost za hrubou falzifikaci dějin. Nejextrémnější excesy se však děly v oblasti církve a náboženských dějin, kde se jak katolíci, tak protestanti snažili potlačit všechno, co jim nevyhovovalo.

Alespoň v jednom bodě byla poctivost rakouských historiků práva v osvěžujícím kontrastu k zaujatým snahám historiků pruských. Ve své pětihodinové přednášce o rakouských dějinách, která byla povinná pro všechny studenty práv v pátém semestru, pojednával profesor Sigmund Adler o vévodovi Rudolfu Zakladateli a o padělků Privilegium Maius s důkladností, která by obstála i před tou nejpřísnější kritikou. Teprve o desetiletí později našel Ernst Karl Winter odvahu omlouvat tuto kapitolu rakouských dějin vyličením vévody jako socialisty, jehož socialismus předčil dokonce socialismus císaře Fridricha Viléma I., idolu německých socialistů.

Nebylo mi jasné, jak lze odvodit argument proti soukromému vlastnictví z toho, že část půdy byla v minulosti pokládána za společné vlastnictví, ani jsem nechápal, proč by měla být zrušena monogamie a manželství kvůli tomu, že v minulosti existovala promiskuita. Podobné zdůvodňování se mi zdálo nesmyslné.

Stejně tak jsem nemohl pochopit i opačný názor, který ovšem příznačně zastávali tíž lidé, totiž že jakýkoliv vývoj, ke kterému došlo v průběhu času, je pokrokem, vyšším stupněm pokroku, a tím je morálně ospravedlněný.

Čestný relativismus pravého zvědavého historika nemá nic společného s falešným relativismem této školy. Logicky ovšem nemá o nic pevnější základy. Podle jeho zásad neexistuje rozdíl mezi vhodnou a nevhodnou politikou. Při pohybu v říši danosti nemá prý být úkolem historika soudit, nýbrž pozorovat, chápat a akceptovat, podobně jako přírodovědec pozoruje přírodní fenomén.

Není třeba mnoho slov, aby byla odhalena chyba v tomto argumentu, který rozděluje mnoho společenských vědců ještě dnes. Hodnotové soudy nejsou úkolem vědy. Je ovšem jedním ze dvou úkolů vědy, a podle některých dokonce jejím hlavním úkolem, poučit nás o vhodnosti prostředků použitých k dosažení jistých cílů. Přírodovědec neprovádí hodnotové soudy, ale informuje svoje bližní o tom, jaké prostředky jsou jim dostupné pro dosažení konkrétních cílů. A je na vědě o lidském jednání, aby prozkoumala vhodnost politických prostředků a metod použitých k dosažení cílů, než vynášet hodnotové soudy o těchto cílech samotných.

Na toto téma jsem často diskutoval s Ludo Hartmannem a o několik let později s Maxem Weberem a Alfredem Pribramem. Všichni tři byli příliš srostlí s historicismem, takže pro ně bylo obtížné pochopit moje názory. Ohnivý temperament Hartmanna a Webera nakonec zvítězil nad filosofickými pochybnostmi a vehnal je do života politické akce. Pribram, který tuto ambici neměl, zůstal věrný svému agnosticizmu. O něm by se dalo říci to, co řekl Goethe o Sfinzi:

*Sitzen vor den Pyramiden,
Zu der Völker Hochgericht,
Überschwemmungen, Krieg und Frieden,
Und verziehen kein Gesicht.*

Co se týče kleindeutsch historiků, byl podle mého názoru jejich hlavní chybou hrubý a materialistický přístup k moci. Moc pro ně znamenala pouze bajonety a děla. Realpolitik zahrnovala militarismus. Cokoliv jiného bylo nazýváno iluzí, idealismem a utopismem. Nikdy nebyli s to pochopit Humovu proslulou myšlenku, že veškerá vládní moc v poslední instanci spočívá ve veřejném mínění.

V tomto ohledu byl jejich velký protivník Heinrich Friedjung stejného mínění. Několik měsíců před vypuknutím první světové války mi řekl: „Nerozumím tomu, co se povídá o náladě ruských mas a o revolučních myšlenkách, jež ovládají ruskou inteligenci. To vše je tak vágní a nejasné. Rozhodujícími faktory jsou spíše vůle a plány vůdčího státníka.“

Toto se nijak neliší od názoru Johanna Schobera, policisty, který se později stal rakouským kancléřem. Na konci roku 1915 hlásil svým nadřízeným, že nevěří, že by situace v Rusku vyústila v revoluci. „Kdo by tuto revoluci vedl? Jistě ne ten pan Trocký, který sedává v Café Central a čte si noviny.“

V roce 1900 byl na vídeňské universitě jediný učitel ekonomie, který se přímo hlásil k německé historické škole, a tím byl Karl Grünberg. Pracoval s Knappem ve Štrasburku a pak publikoval knihu popisující zemědělské politiky rakouské vlády v Sudetech. Tato kniha otrocky napodobuje ve formě, prezentaci i metodě Knappovu knihu o starých provinciích Pruska. Není to ani ekonomická historie, ani historie administrativní. Je to výtah z oficiálních dokumentů a výčet politik, jak jsou popsány v těchto dokumentech. Kniha, jakou by snadno sepsal kterýkoliv schopnější vládní úředník.

Grünbergovou ambicí bylo zřídit ve Vídni centrum pro ekonomickou historii, jako to udělal Knapp ve Štrasburku. V té době Knappovi studenti zkoumali postavení rolníků v určitých německých provinciích. Pro své studenty naplánoval Grünberg průzkum postavení rolníků v různých oblastech Rakouska. Mně přidělil práci na historii vztahů mezi pány a rolníky v Galicii. Snažil jsem se, jak jen to bylo možné, vymanit se z omezeného spojení s Knappovým systémem. Uspěl jsem jenom částečně a moje výsledná práce z roku 1902 byla více historií vládních opatření nežli ekonomickou historií. Druhá historická práce, kterou jsem publikoval nezávisle na Grünbergovi v roce 1905, nebyla o mnoho lepší. Pod titulem Zur Geschichte der österreichischen Fabrikgesetzgebung popisovala starší rakouské zákonodárství týkající se omezení dětské práce v továrnách.

Zatímco jsem věnoval velkou část svého času těmto pracím, dělal jsem si plány na rozsáhlejší výzkum. Chtěl jsem napsat skutečnou společenskou a ekonomickou historii, nikoliv pouze výtah z oficiálních dokumentů. Tyto plány se nikdy neuskutečnily. Po dokončení universitních studií jsem na práci v archivech již nikdy neměl dost volného času.

Díky svému neustálému a hlubokému zájmu o historii jsem byl už v mladém věku schopen rozpoznat neadekvátnost německého historicismu. Tento historicismus se nezajímal o historickou skutečnost, zajímal se pouze o glorifikaci a ospravedlnování pruské politiky a pruské autoritativní vlády. Německé university byly státními institucemi a učitelé v nich státními zaměstnanci. Profesori si byli vědomi svého postavení služebníků pruského krále. Pokud někdy využili své formální nezávislosti ke kritice některých vládních opatření, nemělo to jiný smysl než vzájemné intrikování běžné v takovém úřednickém sboru.

Toto universitní „provozování“ ekonomické politické vědy bylo pro mladé inteligentní lidi se skutečným zájmem odpudivé. Zato mělo silnou přitažlivost pro hlupáky. Nebyl žádný problém zajít do archivu a poskládat dohromady disertační práci pouze z úryvků oficiálních dokumentů. Netrvalo dlouho a většinu universitních pozic v Německu zastávali lidé, kteří by se dali označit za intelektuálně omezené. Člověk musí mít toto na paměti, když chce pochopit, jak mohli muži jako Werner Sombart získat takovou pověst. Mezi slepými je jednooký králem.

Universitní výuka v apriorních vědách představuje speciální problém, pokud bychom měli trvat na principu, že vyučující by měl zároveň být výzkumným pracovníkem. V každém vědním oboru je jen velmi málo lidí, kteří mohou vložit skutečně hodnotný příspěvek do jeho intelektuální pokladnice. V aposteriorních vědách ovšem průkopníci i následovníci pracují společně se stejnými nástroji a není mezi nimi vnějšího rozdílu. Ve své laboratoři se může každý profesor chemie srovnávat s velkým průkopníkem. Ačkoliv jeho příspěvek k vědě může být jen malý, jeho výzkumné metody jsou tytéž.

Ve filosofii, ekonomii a v určitém smyslu i v matematice je tomu jinak. Pokud by se profesura z ekonomie měla udělovat pouze těm, kteří přišli s originálním příspěvkem, existoval by na celém světě sotva tucet profesorů. Proto se bere v potaz výzkum v souvisejících oblastech. Pak jmenování do akademických funkcí závisí na výzkumných aktivitách v oblastech, jako jsou dějiny ekonomických idejí a doktrín, ekonomická historie a obzvláště ekonomická historie nedávné minulosti, která je často chybně spojována se současnými ekonomickými problémy.

Fikce přetrvávající v akademických kruzích, že všichni profesori jsou si rovni, nedovoluje rozdělovat profesory ekonomie do dvou kategorií: na ty, kteří pracují nezávisle jako teoretici, a na ty, jejichž práce spočívá v ekonomické historii a jejím popisu. Komplex méněcennosti těchto „empiriků“ vedl ke kampani proti teorii.

Bylo to v Německu (a později i v jiných zemích), kde tato kampaň poprvé nabrala nacionalistický tón. V první polovině devatenáctého století byli profesori v Německu přinejlepším pouhými přenašeči anglického ekonomického myšlení. Jenom několik málo z nich, mezi nimi Hermann a Mangoldt, si vydobylo místo v historii politické ekonomie. Starší historická škola udržela nacionalistický předsudek proti západním myšlenkám a toto odmítání západních idejí přenesla mladší historická škola až do ideologie nacismu. Universitní profesori byli nadšeni možností nahradit „špatné“ anglické učení vznešeným německým. John Stuart Mill byl posledním Angličanem, se kterým byli Němci nějakým způsobem seznámeni. Byl sice „epigonem“ ďábelských klasiků, ale byl oslavován za to, že anticipoval některé z velkých idejí německé ekonomie.

Německá historická škola nevyprodukovala jedinou vlastní myšlenku. Nenapsala ani jednu stránku do dějin vědy. Osmdesát let vášnivě propagovala nacionalismus, ale idea a propaganda to byla přijatá, a nikoliv vytvořená. Historické výzkumy této školy byly metodologicky pochybené a její publikace přinejlepším těžkopádné. Jejím nejhorším aspektem však bylo vědomé překrucování faktů a nepoctivost. Pisatelé její stranické literatury vždy „vzhlíželi“ pro svoji inspiraci k vládním ministerstvům

a profesoři dělali, co mohli, navzdory svojí omezenosti, aby posloužili svým pánům: nejprve Hohenzollernům, poté marxistům a nakonec Hitlerovi. Werner Sombat dal jejich ideálu ten nejvýraznější tvar, když prohlásil, že Hitler má mandát samotného Boha, od něhož „pochází veškerá autorita“.

Největší výdobytek historicismu, teorie jihozápadní německé filosofické školy, byl dílem jiných mužů. Max Weber, nejvýznamnější z představitelů této školy, strávil bojem proti takovému německému pseudohistoricismu celý svůj život.

---

2. Etatismus

Okolo roku 1900 byla většina lidí v německy mluvících zemích buď etatisty nebo státními socialisty. Temná epizoda dějin známá jako kapitalismus již řekla svoje poslední slovo. Budoucnost patřila státu. Stát převezme veškeré podnikání vhodné ke znárodnění a zbytek bude regulovat takovým způsobem, aby zabránil obchodníkům ve vykořisťování zaměstnanců i zákazníků. Jelikož fundamentální zákony ekonomie nebyly veřejnosti známy, nedokázala problém představovaný intervencionismem rozpoznat. A pokud by byl rozpoznán, všichni by se byli přiklonili na stranu socialismu. Bez této znalosti však zůstávalo nejasné, zda je více žádoucí intervencionismus nebo státní socialismus.

Program marxistických sociálních demokratů byl daleko jasnější. Jako marxisté teoreticky intervencionismus odmítali jako pouhý buržoazní reformismus. V praxi ovšem podporovali všezahrnující reformismus. Jejich práce kladla velký důraz na odborovou činnost, nebrali tudíž vážně pochybnosti vznesené Marxem a jeho striktnějšími následovníky. I přesto ovšem žárlivě střežili každý kousíček ortodoxie svého mistra. Strana odmítla Bernsteinův pokus revidovat teorii, aby se tak zmenšil ostrý kontrast mezi teoretickým marxismem a stranickou politikou. Vítězství ortodoxie nebylo ovšem úplné. Revizionistická skupina uvnitř strany přežila a našla své vyjádření kolem Socialistického měsíčníku.

Opozici středních tříd vůči sociálnědemokratické straně nevzbudil ekonomický program této strany jako takový, ale její simplistický popis stávajících institucí a zanedbávání všech faktů, které se nehodily do socialistických „schémátek“. Podle nich za všechno zlo světa může kapitalismus a všechno toto zlo pomine mávnutím kouzelného proutku socialismu. Alkoholismus existuje kvůli volnému trhu s alkoholem a za válku může existence zbrojního průmyslu v soukromých rukou. Prostituce existuje jen v kapitalistických společnostech a náboženství vzniklo proto, aby si buržoazie snáze podrobila proletariát. Kapitalismus způsobuje, že zboží je vzácné, kdežto socialismus přinese dosud nepoznané bohatství pro všechny. Nic ovšem nedráždilo opozici středních tříd tolik jako marxistický program volné lásky.

A přesto všichni uznávali, že sociálnědemokratický program v sobě obsahuje pravdivé jádro. A toto pravdivé jádro bylo spatřováno v požadavcích na sociální reformy a neustálý tlak směrem k socializaci. Marxistický duch poháněl všechny politické strany a všechny vlády. Ty se lišily od sociálních demokratů jenom tím, že neuvažovaly o znárodnění veškerých výrobních prostředků a čistě byrokratickém řízení všech podniků. Jejich socialismus nebyl socialismem Leninovým, který chtěl zorganizovat veškerý průmysl po vzoru státního poštovního úřadu. Jejich socialismus zhruba odpovídal státem kontrolované ekonomice Hindenburgova programu z druhé poloviny první světové války a „německému“ socialismu za Hitlera. Soukromé vlastnictví mělo být formálně zachováno, ale obchod se měl řídit podle vládních direktiv. Církevní socialisté si přáli navíc zachovat privilegované postavení pro křesťanské církve. Etatisté k tomu podporovali monarchii a armádu.

V době svého vstupu na universitu jsem byl také skrz naskrz etatistou. Od svých spolužáků jsem se ovšem lišil v tom, že jsem byl antimarxista. V té době jsem z Marxe znal ještě málo, ale byl jsem seznámen s nejdůležitějšími pracemi Kautského. Byl jsem pozorným čtenářem Neue Zeit a s velkým zájmem jsem sledoval revizionistickou debatu. Banalita marxistické literatury mě odpuzovala. Kautský mi připadal téměř směšný. Jakmile jsem se pustil do detailnějšího studia nejdůležitějších děl Marxe, Engelse a Lassalla, narážel jsem na rozpory na všech stranách. Zdálo se mi nepochopitelné, jak může mít tento pokroucený hegelianismus tak enormní vliv. Později jsem zjistil, že straničtí marxisté se dělí do dvou kategorií: jedni Marxe nikdy nečetli a z jeho knih znají jenom několik nejslavnějších pasáží; druzí zase znají pouze Marxe a marxistickou literaturu, a nikdy nečetli nic jiného. Například Max Adler patřil do první skupiny. Celá jeho znalost Marxe se omezovala na několik stránek, na nichž byla vysvětlována „teorie nadstavby“. Do druhé skupiny patřili prominentní Východoevropané, kteří byli v čele marxistického ideologického útoku.

Během svého života jsem se setkal téměř se všemi marxistickými teoretiky ve střední a západní Evropě, a našel jsem mezi nimi pouze jednoho člověka, kterého bych označil za nadprůměrného. Otto Bauer byl synem bohatého severočeského továrníka. Na gymnáziu v Liberci se dostal pod vliv téhož učitele, který o dvě desetiletí dříve zasvětil Heinricha Herknera do idejí sociální reformy.

Bauer přišel na vídeňskou universitu jako zatvrzelý marxista. Vybaven neúnavnou pozorností a citem pro ideje, rychle se seznámil s německou idealistickou filosofií a klasickou ekonomii. Měl neobyčejně široké znalosti historie, včetně dějin slovanských a orientálních národů. Měl přehled o současném výzkumu v přírodních vědách, byl výborným řečníkem a dokázal se rychle a snadno zorientovat i v těch nejsložitějších problémech. Nebyl rozeným výzkumníkem a člověk od něj nemohl čekat, že přijde s novými teoriemi nebo nápady, ale kdyby nebyl marxistou, mohl se stát významným státníkem.

Jako mladík se Otto Bauer zařekl, že nikdy nebude marxistickému přesvědčení nevěrný, nikdy neustoupí revizionismu nebo sociálnímu reformismu a nikdy se nestane Millerandem nebo Miquelem. Nikdo ho neměl zastínit v jeho marxistickém radikalismu. Ve svém rozhodnutí byl později ještě posilován svou manželkou Helene Gumpłowiczovou. Tomuto záměru zůstal

věrný až do zimy 1918/1919. V té době se mi podařilo Bauera úspěšně přesvědčit, že kolaps bolševického experimentu v Rakousku by nevyhnutelně nastal během několika dní. Rakousko bylo v té době závislé na zásobování potravinami od svých dřívějších nepřátel. Zásoby jídla ve Vídni mohly vydržet osm, nanejvýš deset dní. Spojenci si mohli vynutit kapitulaci bolševického režimu ve Vídni, aniž by hnuli prstem. Existovalo jen málo lidí, kteří si tento stav věcí uvědomovali. Lidé byli natolik pevně přesvědčeni o nevyhnutelnosti bolševismu, že jejich hlavní starostí bylo zajistit si pro sebe v novém řádu teplé místo. Rakouská katolická církev a její politická odnož, křesťansko-sociální strana, byli připraveni obejmout se s bolševiky se stejnou vřelostí, s jakou biskupové a arcibiskupové vítali o dvacet let později příchod nacionálních socialistů. Bankovní ředitelé a průmyslníci doufali, že se uchytí na vedoucích místech ve znárodněných podnicích. Jistý pan Guenther, konzultant Bodenkreditanstalt,[1] ujišťoval v mé přítomnosti Otto Bauera o tom, že bude raději sloužit lidu než skupině akcionářů. Dosah takového prohlášení doceníte tehdy, jestliže budete vědět, že tento pán byl ve své době považován (sice mylně) za nejlepšího podnikového manažera v Rakousku.

Věděl jsem, co je v sázce. Bolševismus by uvrhl Vídeň do hladomoru a teroru během několika dní. Rabující hordy by zaplavily ulice a druhá krvavá lázeň by zničila vše, co z vídeňské kultury zbylo. Během několika večerů, kdy jsem o tom s Bauerem diskutoval, jsem ho nakonec přesvědčil. Bauerova následná umírněnost byla pro osud Vídně rozhodujícím faktorem.

Bauer byl dost inteligentní, aby věděl, že jsem měl pravdu, ale nikdy mi nemohl odpustit, že jsem z něj udělal Milleranda. Od té doby se mnou nepromluvil. Útoky od jeho radikálních soudruhů ho zasáhly, ale svoji nevraživost zaměřil raději proti mně než proti svým vnitrostranickým oponentům. Umínil si, že mě zničí za každou cenu. Snažil se proti mně obrátit nacionalistické studenty a profesory na vídeňské universitě. Jeho pokus selhal. Mimochodem o Bauerově charakteru jsem si vždycky zachoval vysoké mínění. Když během občanských nepokojů v únoru 1934 sekretář Fay oznámil v rádiu, že Otto Bauer opustil bojující dělníky a uprchl do zahraničí se stranickou pokladnou, považoval jsem to za pomluvu. Nikdy bych nevěřil, že Bauer je něčeho takového schopen.

Během svých prvních dvou semestrů na universitě jsem patřil k Sozialwissenschaftlicher Bildungsverein, organizaci, která sdružovala studenty se zájmem o problémy ekonomiky a společnosti i některé starší pány, kteří si cenili kontaktu se studenty. Michael Hainisch, který se později stal rakouským prezidentem, byl v té době jejím předsedou a členy byli příslušníci všech politických stran. Mezi vůdci sociální demokracie to byl Karl Renner, který měl o toto sdružení obzvláštní zájem. Často zde debatovali historici Ludo Hartmann a Kurt Kaser. Ze studentských členů si nejjasněji vzpomínám na Otto Weinigera a Friedricha Otto Hertze. Během třetího semestru začal můj zájem o sdružení slábnout, protože jsem zjistil, že mi aktivity spojené s tímto sdružením zabírají příliš mnoho času.

Ponořil jsem se s velkým entuziasmem do studia ekonomie a sociální politiky. Zprvu jsem četl knihy sociálních reformátorů nepřiliš kriticky. Pokud nějaké opatření sociální politiky nepřineslo kýžený výsledek, tak to mohlo být jenom proto, že nebylo

dostatečně radikální. V liberalismu, který odmítal sociální reformy, jsem spatřoval pozůstatek světového názoru, který si zasloužil rázné odmítnutí.

Bylo to během mého pátého semestru na universitě, kdy jsem poprvé pojal pochybnost ohledně nadřazenosti intervencionismu. Profesor Philippovich mě tehdy pověřil úkolem prozkoumat podmínky na trhu s bydlením. Následující semestr mě profesor Löffler na svém semináři z trestního práva požádal, abych prozkoumal změny zákona, který se týkal domácího služebnictva, jež v té době ještě mohlo být svými zaměstnavateli podrobováno fyzickým trestům. Začalo mi být jasné, že zlepšení v údělu pracujících tříd jsou výsledkem kapitalismu, zatímco výsledky sociální legislativy jsou často zcela opačné, než její autoři zamýšleli.

Bylo to ovšem studium politické ekonomie, které mi umožnilo pochopit pravou podstatu intervencionismu.

V roce 1908 jsem se připojil k Zentralstelle für Wohnungsreform, skupině, která se snažila najít způsob jak vylepšit neuspokojivé podmínky bydlení v Rakousku. Rychle jsem se dostal do pozice konzultanta pro reformu daně z nemovitostí, která se uvolnila po odchodu profesora Mayera na místo ministra financí.

Zdaňování, které odrazovalo od velkých kapitálových investic a podnikání v sektoru výstavby domů, bylo hlavní příčinou neuspokojivých podmínek v bydlení. Rakousko bylo zemí, která nenabízela výhodné spekulace s nemovitostmi. Vysoké zdanění korporací a kapitálových zisků bránilo lidem s kapitálem vstupovat na trh bydlení. Náprava spočívala ve snížení těchto daní. K tomu ovšem chyběla politická vůle; nenávisť k velkému kapitálu a spekulacím byla zakořeněná příliš hluboko.

Daně z výnosů z nemovitostí byly ve Vídni více než 40 % z hrubého výnosu (ve formě spolkových, zemských i místních daní). Vlastníci a stavitelé domů byli rozčilení. Označili tyto daně za hlavní příčinu vysokých nájmu. Většina vlastníků nájemních domů byli menší obchodníci, jejichž úspory byly investovány do těchto domů a financovaly asi 50 % z veškeré výstavby nájemních domů. Stavitelé, kterým chyběl kapitál, pracovali na zakázku své klientely nebo na své vlastní náklady, v naději, že domy prodají ihned, jak je dokončí. Obě skupiny měly velký politický vliv, skrze který chtěly dosáhnout podstatného snížení těchto daní.

Snížení daní z výnosů z nemovitostí by nezpůsobilo okamžité snížení nájemného, ale odpovídajícím způsobem by zvýšilo zisky a tržní ceny domů, takže by přitáhlo k budování obytných domů více kapitálu a nájemné by přirozeně kleslo poté, až by bylo na trhu k dispozici více bytů. Aby nahradila ztracený příjem, hledala by vláda jiný zdanitelný zdroj. Takové reformy by vyžadovaly zavedení nových daní jako kompenzaci výpadků příjmů od vlastníků domů.

Dosáhnout obecného přijetí mých názorů nebylo snadné. Moje hodnocení situace se setkávalo s pochybnostmi i lidí v

Zentralstelle. Brzy se však dostavil naprostý úspěch.

Moje aktivita v Zentralstelle, která byla až do vypuknutí války velmi intenzivní, mi přinesla velké uspokojení. Mimo Roberta Mayera zde pracovalo mnoho dalších vynikajících ekonomů: bratři Karl a Ewald Pribramovi, Emil von Fürth, Paul Schwarz, Emil Perels a Rudolf Maresch.

Se svými kolegy jsem se neustále dohadoval pouze o jedné věci. Zentralstelle měl spojení s Kaiser Franz Joseph Jubiläum-Stiftung-für Volkswohnungen, který vydával mnoho prostředků na financování bydlení obecně. Tento fond také financoval výstavbu ubytoven pro svobodné muže. Já jsem se domníval, že toto je nadbytečné. Mladí muži s nízkými příjmy obvykle bydleli v rodinných penzionech. Panoval ovšem názor, že toto uspořádání představuje hrozbu pro morálku. Díky svojí zkušenosti s terénním výzkumem pro Löfflera a Philippoviche jsem byl odlišného mínění. Intimní vztahy sice příležitostně vznikaly, ale jejich obvyklým výsledkem byla svatba. Ve skutečnosti průzkum iniciovaný vídeňskou mravnostní policií zjistil, že jen velmi málo mladých žen z rodin poskytujících ubytování svobodným mužům označilo tyto muže za svoje první svůdce. Oproti tomu zkušený policejní poradce považoval domy pro svobodné muže za živnou půdu pro homosexualitu. Těmito argumenty jsem se tedy snažil zastavit financování jejich výstavby.

Svůj názor jsem sice neprosadil, ale výsledek této diskuse měl jen malý dopad, jelikož válka další výstavbu těchto budov stejně zastavila. Mimochodem v jedné z nich v té době žil Adolf Hitler.

---

3. Rakouský problém

Mnohonárodnostní habsburský stát mohl být příkladem pro celý svět, kdyby byl dokázal vytvořit ústavu, která by umožnila lidem odlišných jazyků mírumilovně spolupracovat v jednom společenství. Perthalerova ústava z roku 1867 byla pokusem přesně o tohle, ale bylo jí předurčeno selhat. Sudetští baroni a jejich dominantní strana bojovali s liberalismem všemi prostředky, které měli k dispozici.

V roce 1900 byla rakouská říše entitou, kterou její poddaní nechtěli. Národnostní princip odpíral tomuto státu ospravedlnění pro jeho existenci a všichni s jeho budoucím rozpadem počítali.

Pouze ve Vídni stále existovala malá skupina lidí, kteří se usilovně snažili tento stát zachovat. Destrukce habsburské monarchie a pohled na události, které to spustilo později, mohou vést k názoru, že tito lidé se snažili ochránit Evropu před velikou

katastrofou. Jelikož ale postrádali jakoukoliv udržitelnou ideologickou základnu, bylo jejich úsilí předem odsouzeno k nezdaru.

Tento nedostatek byl jasně patrný z toho, že v upřímnost těch, jimž budoucnost Rakouska ležela na srdci, nikdo nevěřil. Člověk mohl být „dobrým“ vlastencem – což znamenalo národoveckým – Němcem, Čechem, Polákem, Maďarem a tak dále. Člověk mohl být například německým knězem nebo českým vlastníkem půdy, být bezbarvý z lingvistického hlediska a starat se pouze o zájmy svého regionu či společenské třídy. Ale ten, kdo vyjádřil starost o osud celého Rakouska, byl považován jednoduše za někoho, kdo se chce vlichotit vládnoucí moci. Ve skutečnosti „koruna“ takové otevřené lojalisty nijak nepreferovala; přednost se dávala „umírněným“ národovcům.

Nikdo ve Vídni během této doby nebyl schopen vyhnout se problému nacionalismu. Otto Bauer a Karl Renner jako první představili svoje ideje programu národnostní autonomie, který se později objevil v knižní formě v kontextu Sozialwissenschaftlichen Bildungsverein. Ludo Hartman také vypracoval zprávu o svých výzkumech problému lingvistické asimilace, ale ta naneštěstí nebyla nikdy zveřejněna. Profesor občanského práva Adolf Bernatzik obrátil moji pozornost k problému „národního půdního registru“, který měl poskytnout základ pro obecný volební standard.

Všechny tyto snahy jsem sledoval s velkým zaujetím, ale o jejich úspěchu jsem měl vážné pochybnosti. Nedalo se totiž popřít, že národy dunajské monarchie chtějí vidět její zánik. A stála vůbec obrana státu řízeného frivolními nevzdělanými hrabaty a ambiciózními bezcharakterními úředníky za tolik úsilí? Události vedoucí k pádu Koerberovy vlády udělaly hluboký dojem na všechny lidi zabývající se zachováním Rakouska. Mezi mnoha předsedy vlád, kteří řídili staré Rakousko během posledních pětadvaceti let jeho existence, byl Ernest von Koerber jediný, jehož politika tento cíl sledovala. V jeho úsilí ho podporoval brilantní a nadaný Rudolf Sieghart, jeho ministrem financí byl Böhm-Bawerk. Koerber instruoval svoje úředníky, aby při cenzuře novin hráli roli mrtvých brouků. Tak se stalo, že se v jedněch vídeňských německých nacionalistických novinách objevil článek útočící na Svátost oltářní, a prošel bez následků. Koerberovi oponenti využili příležitosti potopit jeho vládu; zpovědníci a dvorní dámy arcivévodkyně horlivě pomlouvali „žida“ Koerbera (jedna z jeho babiček či prababiček byla židovka) jako hanobitele církve. A tak byl poslední ministerský předseda, skutečně se starající o pokračování státu, ze svého úřadu vypuzen.

Dnes musím připustit, že jsem tehdy posuzoval rakouské politické aféry příliš přísně a podmínky v zahraničí, které jsem znal pouze z knih či krátkých povrchních návštěv, jsem viděl příliš růžově. To ale nic nemění na základních faktech. Habsburský stát, který postrádal ideologickou základnu národní jednoty, se nemohl vyrovnat se stejným rozsahem politické nekompetence a chyb, které byly běžné v jiných zemích. Chyby, jež by anglický či francouzský stát vydržel, se pro Rakousko ukázaly být fatální.

Fakt, že se státní a národnostní linie v Rakousku nepřekrývaly, umožnil studovat problémy, které nebyly v jiných zemích obvykle tolik patrné. Anglický a francouzský jazyk dodnes postrádají výrazivo, které by umožnilo korektní prezentaci ekonomických a politických problémů, které z takového dualismu vyplývají.

Osobně jsem se tehdy začal zabývat dopady intervencionismu. V národnostně smíšeném státě totiž každé jednotlivé intervencionistické opatření ovlivňuje rovnováhu sil. Rakouští politikové si toho byli vědomi a jednání v parlamentu stejně jako články v tisku obsahovaly spoustu materiálu na toto téma. Celý rozsah těchto problémů jsem poprvé spatřil, když jsem se v roce 1909 stal členem Handelspolitischen Zentralstelle u Viennese Handelskammer.

Měl jsem v plánu prozkoumat tento problém velmi detailně. Svůj první universitní seminář jsem vedl v akademickém roce 1913–1914 a pověřil jsem v něm čtyři mladé studenty výzkumem ohledně postavení Němců, Čechů, Poláků a Maďarů ve vztahu k zahraničnímu obchodu rakousko-uherské celní unie. Maďarská vláda a další oblastní vlády se totiž snažily klást vzájemnému obchodu administrativní překážky a těmito skrytými protekcionistickými opatřeními zvýhodnit svoje vlastní národnosti. Doufal jsem, že ještě získám páteho spolupracovníka, který by prozkoumal italskou pozici. Já sám jsem chtěl vypracovat obsáhlou zprávu, která by vyšla společně s pracemi mých kolegů.

Z těchto čtyř studentů dva padli hned v prvních týdnech války. Třetí byl prohlášen za nezvěstného během bojů v Karpatech v zimě 1914–1915. Čtvrtý se v červenci 1916 u Volyně dostal do ruského zajetí. Už nikdy jsem o něm neslyšel.

4. Rakouská ekonomická škola

V době, kdy jsem přišel na universitu, byl Carl Menger již na konci své učitelské kariéry. Rakouská ekonomická škola si získala pouze málo pozornosti a já jsem o ni v té době neměl žádný zájem.

O Vánocích 1903 jsem poprvé přečetl Mengerovu Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Tato kniha ze mne udělala ekonoma.

Uplynulo mnoho let, než jsem potkal Carla Mengera osobně. Tehdy mu bylo již přes sedmdesát, špatně slyšel a trpěl očním zákalem. Jeho mysl byla ovšem stále mladá a činorodá. Kladl jsem si otázku, proč tento muž nevyužil svých posledních let lépe. To, že byl stále schopen brilantní práce, bylo evidentní z jeho eseje Geld, kterým přispěl do Handwörterbuch der Staatswissenschaften.

Jsem přesvědčen, že jsem odhalil příčinu Mengerova předčasného odchodu do ústraní a ponoření se do ticha. Jeho bystrý intelekt jasně rozpoznal směr, kterým se Rakousko, Evropa a celý svět ubírají; viděl tuto nejvelkolepější ze všech civilizací mířit

k záhubě. Předpovídal zvěrstva, která se dnes dějí, následky toho, že se svět odvrátil od liberalismu a kapitalismu. Sám udělal, co mohl, aby s těmito nepříznivými trendy bojoval. Jeho kniha *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften* byla zamýšlena jako polemika proti destruktivním intelektuálním proudům, kterými pruské university zamořovaly svět kolem sebe. Zjistil, že tento boj je marný a beznadějný, a toto zjištění ho naplnilo temným pesimismem a zbavilo ho vůle bojovat. Tento pesimismus přenesl i na svého přítele a studenta, následníka trůnu Rudolfa. Jsem přesvědčen, že korunní princ si vzal svůj život ze zoufalství nad budoucností své říše a evropské civilizace, nikoliv kvůli ženě. Ta mladá dívka si přála zemřít společně s ním, ale on nespáchal sebevraždu kvůli ní.

Můj dědeček měl bratra, který zemřel mnoho let před mým narozením. Tento bratr, Dr. Joachim Landau, byl liberálním poslancem v rakouském parlamentu a blízkým přítelem svého stranického kolegy Dr. Maxe Mengera, bratra Carla Mengera. Jednoho dne vyprávěl mému dědečkovi o svém rozhovoru s Carlem Mengerem.

Podle mého dědečka, který mi toto vyprávěl někdy kolem roku 1910, pronesl Carl Menger následující poznámky:

Politiky evropských mocností povedou ke strašlivé válce, která skončí příšernými revolucemi, zánikem evropské kultury a zničením svobody a prosperity lidí všech národů. V očekávání těchto nevyhnutelných událostí doporučuje nakupovat a schovávat zlato a cenné papíry skandinávských zemí.

Veškeré Mengerovy životní úspory byly investovány ve švédských dluhopisech.

Člověk, který jasně viděl přicházející destrukci všeho, co považoval za hodnotné, se nedokázal vyhnout pesimismu a depresím. Dávní rétorové podrobně zvažovali, jaký by měl život král Priamos, kdyby pád Tróje předvídal už ve svých dvaceti letech! Carl Menger měl za sebou sotva polovinu života, když si uvědomil nevyhnutelnost pádu své vlastní Tróje.

Stejným pesimismem trpělo mnoho prozíravých Rakušanů. Tragickým privilegiem spojeným s rakušanstvím byla schopnost rozpoznat osud. Grillparzerova melancholie a rozmrzelost pramenily ze stejného zdroje. Pocit bezmoci tváří v tvář přicházející katastrofě dohnal do izolace puristu a nejschopnějšího z vlastenců Adolfa Fischofa.

Je pochopitelné, že jsem s Mengerem často diskutoval o Knappově *Staatliche Theorie des Geldes*.

Jak říkal Menger: „Je to logický výsledek vývoje pruských politických věd. Co s národem, jehož elity po dvou stoletích existence ekonomické vědy obdivují takové nesmysly a vnímají je jako zjevení Páně, když ve skutečnosti ani nejde o nic nového? Co může člověk od těchto lidí očekávat?“

Mengerovým nástupcem na vídeňské universitě byl Friedrich von Wieser. Wieser byl poctivý vědec a kultivovaný muž s vytříbeným intelektem. Měl štěstí, že se s Mengerovými pracemi seznámil dříve než jiní a také dříve než jiní rozpoznal jejich důležitost. V určitém smyslu k ekonomické vědě přispěl, ale nebyl příliš originálním myslitelem a pravděpodobně v součtu udělal více škody než užítku. Nikdy se opravdu nedostal k jádru subjektivní teorie hodnoty a toto omezení způsobilo, že se dopustil mnoha nešťastných chyb. Jeho představy o hodnotové kalkulaci by podporovaly názor, že by neměl být řazen mezi představitele rakouské školy. Ve skutečnosti měl daleko více společného s lausanskou školou, jejímiž dvěma vynikajícími představiteli v Rakousku byli Rudolf Auspitz a Richard Lieben.

Co odlišuje rakouskou školu od lausanské, je její teorie ekonomického jednání v protikladu k teorii ekonomické rovnováhy nejednání. Rakouská škola sice také používá ideje klidu a rovnováhy, bez nichž se ekonomické myšlení neobejde. Ale vždy si je vědoma čistě pomocné povahy těchto idejí. Rakouská škola se zaměřuje na vysvětlení cen takových, jaké na trhu skutečně existují, a nikoliv cen, které by existovaly za jistých, nikde nerealizovaných podmínek. Odmítá matematické metody nikoliv kvůli neznalosti či averzi k matematické přesnosti, ale protože neklade důraz na detailní popis podmínek hypotetické a statické rovnováhy. Rakouská škola nikdy nepodlehla fatální iluzi, že hodnoty se dají měřit, a vždy zastávala názor, že statistická data nemají nic společného s ekonomickou teorií, ale že patří do podoboru ekonomické historie.

Protože se rakouská ekonomie zabývá lidským jednáním, tak ani Schumpetera nelze považovat za jednoho z jejích představitelů. Ve svých prvních knihách se Schumpeter přihlásil více k Wieserovi a Walrasovi, a nikoliv k Mengerovi a Böhm-Bawerkovi. Pro něj je ekonomie disciplínou „ekonomických kvantit“, a nikoliv lidského jednání. Jeho Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung je typickým produktem této teorie rovnováhy.

Je třeba vysvětlit nedorozumění, které by mohlo vzniknout kvůli termínu „rakouská škola“. Ani Menger, ani Böhm-Bawerk se nikdy nesnažili založit myšlenkovou školu v tom smyslu, jak je tento termín běžně chápán v akademických kruzích. Nikdy se nesnažili udělat ze studentů svoje slepé následovníky a poté je protlačovat na důležitá akademická místa. Věřili, že prostřednictvím knih, přednášek a kurzů mohou vytvořit podmínky vhodné k uchopení ekonomických problémů a tak poskytnout společnosti cennou službu. Uvědomovali si však, že nemohou vychovat ekonomy. Jako průkopníci a kreativní myslitelé rozpoznali, že člověk nemůže zařídit vědecký pokrok a ani vynalézat podle plánu. Nikdy se nesnažili o jakoukoliv propagaci svých vlastních teorií. Pravda má převládnout sama od sebe, pokud člověku nechybí schopnost rozpoznat ji. Nutit lidi, aby bezduše opakovali nějaké učení, nemá žádný smysl, pokud tito lidé nejsou s to pochopit jeho podstatu a důležitost.

Menger se nijak nesnažil, aby mu kolegové oplátkou za jeho služby dávali doporučení pro jeho jmenování. Jako ministr a bývalý ministr financí mohl Böhm-Bawerk uplatňovat značný vliv, ale takové jednání se mu vždycky protivilo. Menger se několikrát pokusil, vždy ovšem neúspěšně, zabránit jmenování těch, kteří – jako například Zweideneck – neměli o ekonomii ani ponětí. Böhm-Bawerk se nesnažil ani o to. Ve skutečnosti spíše podpořil než zdržoval jmenování profesorů Gottla a Spanna

na brněnskou Vysokou školu technickou.

Mengerův názor na tyto otázky lze ilustrovat na poznámce, kterou objevil Hayek, když procházel Mengerovy rukopisy. Stojí v ní: „Ve vědě existuje pouze jedna spolehlivá metoda jak dosáhnout vítězství myšlenky: člověk musí umožnit jakékoliv opačné myšlenky plně se projevit.“ Schmoller, Bücher a Lujo Brentano si mysleli pravý opak. Ti neumožnili na německých univerzitách vyučovat nikomu, kdo nebyl jejich poslušným následovníkem.

Místa na fakultách rakouských universit se tak postupně dostávala do rukou dědiců německého historismu a nacionalismu. Alfred Weber a Spiethoff byli takto protlačeni na universitu v Praze. Jistý Günther dostal místo profesora ekonomie v Innsbrucku. O tomhle všem mluvím jenom proto, abych uvedl na pravou míru tvrzení France Oppenheimera, že si škola mezního užítka zmonopolizovala výuku ekonomie. Schumpeter, který byl po mnoho let profesorem v Bonnu, byl jediným případem, kdy německá universita zaměstnala učitele hlásícího se k moderní ekonomii. Mezi stovkami mužů, kteří učili ekonomii na německých univerzitách mezi roky 1870 až 1934, byste jinak nenašli jediného, který by se hlásil k rakouské, lausanské nebo moderní anglosaské ekonomické škole. Privatdozent nikdy neměl šanci získat stálé místo na fakultě, pokud panovalo podezření, že náleží k některé z těchto škol. V Německé říši se nevyučovala ekonomie, ale marxismus nebo nacionalismus. Totéž platilo i pro carské Rusko, kde se na univerzitách místo ekonomie vyučovala ekonomická historie pojatá z marxistického hlediska. Fakt, že se v Rakousku našli profesori a vyučující, kteří učili i opravdovou ekonomii, byl neslučitelný s totalitními nároky německé „státní ekonomické vědy“.

Rakouská ekonomická škola byla rakouskou v tom smyslu, že vyrostla z kosmopolitní atmosféry rakouské kultury, kterou později zardousil národní socialismus. V této atmosféře mohla zakořenit filosofie France Brentana. V této atmosféře dospěla Bolzanova epistemologie, Machův empiricismus, Husserlova fenomenologie a Breuerova a Freudova psychoanalýza. Ovzduší v Rakousku nezamořoval duch hegelíánské dialektiky. V Rakousku nikdo nepovažoval za svou povinnost „překonávat“ anglosaské a západoevropské myšlenky. V Rakousku byly eudaemonismus, hedonismus a utilitarianismus studovány, a nikoliv odvrhovány.

Bylo by chybou domnívat se, že rakouská vláda všechna tato velká hnutí podporovala. Naopak, snažila se zabránit Bolzanovi a Brentanovi ve výuce, izolovala Macha a Husserla, Breuera a Freuda si nevěšovala vůbec. Cenila si kompetence Böhm-Bawerka jakožto úředníka, nikoliv jako ekonoma.

Böhm-Bawerk byl profesorem v Innsbrucku. Ze své izolované pozice byl velmi nešťastný a intelektuální pustina jeho university, města a Tyrol se pro něj stala nesnesitelnou. Dal přednost práci ve Vídni na ministerstvu financí. Když odstupoval z pozice ministra, byla mu za jeho služby nabídnuta velkorysá penze, kterou odmítl, a namísto ní požádal o profesuru na vídeňské universitě.

Úvodní Böhm-Bawerkův seminář se stal na vídeňské universitě senzací. Jako téma pro první semestr si Böhm vybral základy teorie hodnoty; vůdce rakouských socialistů Otto Bauer (v té době byl Bauer mluvčím sociálních demokratů v parlamentu) se k němu zapsal, aby vyvrátil subjektivistickou teorii hodnoty ze svého marxistického hlediska. [1] Diskuse mezi Bauerem a Böhm-Bawerkem zaplnily celý zimní semestr a všichni další účastníci semináře zůstali v pozadí. Bauer využíval v plné míře svého brilantního řečnického nadání a ukázal se být důstojným protivníkem pro mého učitele, jehož kritika zasadila Marxově ekonomii smrtelný úder. Věřím, že nakonec sám Bauer musel v duchu uznat neudržitelnost Marxovy pracovní teorie hodnoty. Upustil od svého záměru napsat odpověď na Böhm-Bawerkovu kritiku Marxe. Tuto odpověď sepsal Hilferding. Bauer mi později mezi čtyřma očima přiznal, že Hilferding nedokázal problém v Marxově teorii pochopit.

Böhm-Bawerkových seminářů jsem se pravidelně zúčastňoval až do roku 1913. Během posledních dvou zimních semestrů se diskuse soustředily na moji teorii peněz a úvěru: moje vysvětlení kupní síly peněz v prvním případě a moji teorii hospodářského cyklu ve druhém. O rozdílech mezi názory Böhm-Bawerka a mými budu hovořit později.

Böhm-Bawerk byl skvělým učitelem. Na seminářích se považoval spíše za moderátora diskusí a do debat vstupoval jen příležitostně. Bohužel této svobody projevu někdy zneužívali žvanilové. Zvláště rušivými byly nesmysly, které fanaticky prosazoval Otto Neurath. Zásah Böhm-Bawerkovy autority by tomu mohl udělat přítrž, ale k tomu nikdy nedošlo. Böhmovo myšlení bylo stejné jako Mengerovo – každému má být umožněno plně promluvit.

Životní dílo Böhm-Bawerka leží před námi. Jeho mistrovská kritika starších ekonomických doktrín a jeho vlastní teorie se staly naším cenným dědictvím. A přesto člověk může říct, že Böhm-Bawerk mohl vyprodukovat ještě více, kdyby mu to okolnosti umožnily. Na svých seminářích a při soukromých diskusích rozvíjel myšlenky, které dalece překračovaly vše, co je obsaženo v jeho knihách. Ale jeho fyzický i duševní stav mu již tvrdou práci nedovolil. Dokonce i dvouhodinové semináře byly pro něj vyčerpávající. Jen díky síle denního zvyku v sobě našel dostatek energie, kterou potřeboval pro vědu. Celé své konání zasvětil ekonomii; relaxací a zábavou pro něj byla návštěva symfonických koncertů.

Starosti o budoucnost Rakouska a jeho kultury zatemnily podzim Böhm-Bawerkova života. Několik dnů po vypuknutí války dostal infarkt. Moje jednotka byla tehdy umístěna v předvoji východně od Tarnopolu. Noviny s jeho nekrologem se k nám dostaly až na konci srpna.

---

5. První práce o teorii peněz

Karl Helfferich ve své knize *Das Geld* z roku 1903 tvrdil, že teorie mezního užitku při vysvětlování problému hodnoty peněz selhává. Chtěl jsem prozkoumat platnost této námitky. V roce 1906 jsem se začal věnovat problematice peněz a bankovníctví, horlivě jsem studoval významné teoretické práce stejně jako historii měn v evropských zemích, Spojených státech a britské Indii. Prokousával jsem se spoustou literatury s touto tematikou.

Můj první pokus se objevil v XVI. čísle *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*, pod názvem *Die Wirtschaftspolitischen Motive der Österreichischen Valutaregulierung*.

Na podzim 1908 nabídnul Edgeworth Philippovichovi, aby napsal krátký esej pro *Economic Journal*. Neměl být delší než na deset stran a mělo jít o všeobecný pohled na politiku směnných kurzů Rakousko-uherské banky. Philippovich nabídku odmítnul, ale doporučil předložit ji mně. Já jsem nabídku přijal, ale rozhodl jsem se napsat celé pojednání o tomto tématu i v německém jazyce. Výsledný esej, *Das Problem gesetzlicher Aufnahme der Barzahlung in Österreich-Ungarn*, vyšel ve *Schmollerově* ročence v roce 1909 a vyprovokoval ostré protesty rakouských inflacionistů.

Myšlenky, kterými jsem se v tomto období zabýval, mě již vedly ke zjištění největších nedostatků v převládající peněžní teorii. Byl jsem přesvědčen o nedostatečnosti teorie platební bilance a doktríně „elasticity“ bankovního úvěru, ale stručný esej zabývající se konkrétními problémy ekonomické politiky nabízel jen málo místa pro analýzu tak rozsáhlé problematiky. Toto jsem si tedy schoval pro teoretickou práci, kterou jsem si naplánoval na pozdější dobu, a v danou chvíli jsem manévroval v rámci převládající teorie.

Do této práce jsem chtěl zahrnout svoji kritiku Knappova pojednání o politikách zahraniční směny centrálních bank. Ačkoliv ve své době byly jeho názory velmi uznávány v Německu a východní Evropě, dnes jsou již dlouho zapomenuty. Avšak každý, kdo bude studovat úpadek německého ekonomického myšlení, objeví pozoruhodné a psychologicky zajímavé problémy v těch částech Knappova učení, které kritizují v šestém oddíle svého eseje o platbách v hotovosti. Knapp například mluví o ztrátách, kterými centrální banky trpí při své politice směny zahraniční měny, a požaduje, aby stát banky za tyto ztráty odškodnil. Jediný pohled do bankovních účetních rozvah by mu prozradil, že transakce při výměně zahraniční měny jsou pro centrální banky zdrojem značného příjmu a že státní politika je do jisté míry za tyto zisky zodpovědná.

Můj esej pojednával o otázce právního požadavku na vyměnitelnost rakousko-uherských bankovek za zlato. Po mnoho let centrální banka plnila bez průtahů či diskriminace veškeré zahraniční požadavky na výměnu bankovek za zlato v poměru, který v žádném případě nepřekračoval zákonnou zlatou paritu koruny o více než bankovní marži. V zemích na zlatém

standardu se tomu říká, že byla v horním zlatém bodu. V zásadě se tedy zlaté platby v Rakousko-Uhersku plnily de facto. Nyní se mluvilo o tom, jestli by tato situace měla být rovněž zákonným požadavkem pro Rakousko-uherskou banku. Jedním z argumentů pro změnu byly příznivější podmínky, za jakých by se daly získat zahraniční půjčky, kdyby platby ve zlatě nezávisely na úsudku centrální banky. Tento pohled měl své zastánce hlavně v Maďarsku, kde byl váhavý přístup bankovních představitelů z některých rakouských kruhů považován za pokus učinit Maďarsko závislé na vídeňském peněžním trhu a odstrihnout ho od peněžních trhů v západních zemích. Žádné přesvědčivé argumenty proti tomuto požadavku neexistovaly.

Ti, kteří byli proti zavedení zákonného požadavku na výměnu bankovek za zlato, vytvořili na podporu svého názoru neudržitelnou teorii. Tvrdili, že banka, která má zákonnou povinnost na požádání plnit zlaté platby, musí své úrokové míry přizpůsobovat úrokovým mírám převládajícím na světovém trhu. A Rakousko-uherská banka bude v lepší pozici, pokud nebude muset dostát zlatým platbám, protože pak bude moci rozlišovat mezi legitimními a nelegitimními požadavky. Požadavky měly být údajně nelegitimní, pokud by jejich cílem bylo převést peníze do zahraničí kvůli výhodě tamější vyšší úrokové míry. Banka by tuto spekulaci s úrokovou mírou neměla umožnit a měla by uspokojovat pouze legitimní požadavky. Takovým způsobem by banka mohla předejít, nebo alespoň oddálit, zvýšení úrokové míry doma, které by bylo nevyhnutelné, kdyby zlato musela proplácet povinně.

Tato teorie byla naprosto chybná. Banka v praxi nikdy nerozlišovala mezi „legitimními a nelegitimními“ požadavky. Od roku 1900 plnila veškeré požadavky. Pokud by jednala způsobem, který popisovali oponenti povinných plateb, tak by se stejně dosáhlo jenom toho, že spekulanti by začali nakupovat zahraniční měnu na otevřeném trhu, což by způsobilo pokles rakouské měny.

Tato myšlenka nebyla nová ani ryze rakouská. Byl to starý omyl, který propagovali již zastánci francouzské politiky zlaté přírážky o nějakých patnáct či dvacet let dříve. Ti ale doporučovali tuto politiku pro Francii, která byla tehdejším velkým vývozcem kapitálu, nikoliv pro dovozce kapitálu, jakým bylo Rakousko-Uhersko. Pro zadluženou zemi by uvolnění jejích vazeb s mezinárodními měnovými trhy znamenalo zvýšení nákladů na její úvěry, nikoliv jejich pokles.

Zrovna jsem dokončil svůj esej, když jsem dostal překvapivou pozvánku od viceguvernéra centrální banky. Dostavil jsem se k panu Waldmayerovi do jeho kanceláře. Řekl mi, že slyšel od profesora Landesbergera, že by se mi hodily materiály pro studii o bankovní politice a že by mi je poskytnul. Samozřejmě by ale pak moji práci museli vidět představitelé banky, než by se dostala do tisku. Zdvořile, leč rozhodně jsem to odmítnul. V té době jsem se s profesorem Landesbergerem nestýkal, ale věděl jsem, že je to dobrý přítel Philippoviche; mohu pouze hádat, jestli mu Philippovich ukázal můj esej nebo mu vyprávěl jeho obsah.

Z konverzace, kterou jsme s panem Waldmaerem vedli, jsem nabyl dojmu, že vedení banky má na zachování stávajícího stavu zvláštní zájem. Tomu jsem tenkrát ještě nerozuměl. Věděl jsem, že povinnost vyplácet zlato omezí právo banky investovat něco

ze svých rezerv do zahraničních obligací nesoucích úrok, což sníží hrubý příjem banky. To by byl problém pro akcionáře a pro ty dvě země (Rakousko a Uhersko), které se dělily o bankovní výnosy. Pomocí patřičných změn daňových zákonů by si oba sekretáři na ministerstvech financí jistě snadno zařídili, aby ztráty dopadly především na akcionáře. Zájmy akcionářů nehájil nikdo a ze všeho nejméně vedení banky, které bylo jmenováno oběma vládami. Pan Waldmayer mi ve své kanceláři naznačil, že bych si mohl pomoci ke značné peněžní částce, pokud bych byl poněkud méně odmítavý. Banka si pro tyto účely udržovala speciální fond.

Vysvětlení se mi dostalo až o několik let později. V roce 1912, kdy jsem vydal článek o obnovení privilegií banky a znovu se ocitl pod palbou protivníků zlatých plateb, mě Böhm-Bawerk poučil o důvodech tohoto odporu. Část výnosů z prostředků investovaných do zahraničí byla poukazována na zvláštní tajné konto, které bylo k dispozici přímo guvernérovi centrální banky. Z něj byli vypláceni vládní úředníci, jež měli „kontrolovat“ činnost banky, novináři, politici a další. Böhm-Bawerk se o existenci tohoto tajného konta dozvěděl náhodou, když byl ministrem financí a jeho maďarský protějšek si mu stěžoval na to, že podíl pro Rakušany je příliš velký ve srovnání s podílem pro Maďary. Tato aféra se ho hluboce dotkla a kvůli ní si zošklivil svoji funkci stejně jako ostatní funkce v administrativě. Avšak jeho snaha ukončit tyto praktiky narazila na odpor maďarského ministra financí. „Chci, abys tohle věděl, protože pak pochopíš pozadí svého současného sporu,“ řekl mi Böhm-Bawerk. Musel jsem mu slíbit, že o tom budu mlčet, dokud se o tom nedoslechnu z jiného zdroje. A mlčení jsem zachoval až dodnes, ačkoliv mi bývalý tiskový sekretář centrální banky několik let po válce vyprávěl o použití tohoto tajného fondu nanejvýš otevřeně. Skutečné vyplácené částky byly skromnější než u slavného Bismarckova Reptilienfond.[1] Přesto byly dost vysoké na to, aby to vysvětlilo silnou opozici bankovního vedení a dalších, jimž by tato reforma vysušila zdroj jejich příjmů.

Nejsilnější útok proti mým argumentům přišel od Walthera Federna, vydavatele ekonomického týdeníku Österreichischen Volkswirt. Federn zastával mnoho nižších pozic v bankách a stal se burzovním zpravodajem pro několikery noviny. Volkswirt vydával několik let za finančního přispění svého přítele bankovního ředitele Rosenbauma. Federn byl v ekonomii ignorantem a s výjimkou Knappovy Staatliche Theorie des Geldes nikdy žádnou knihu o tomto tématu nepřečetl. Měl omezené znalosti ekonomických podmínek a statistik a byl naprosto nekritický a neschopný nezávislého myšlení. Ačkoliv on sám byl považován za intelektuálně nemotorného, jeho uvolněný styl sklízel chválu. Hlavním zdrojem příjmu pro jeho noviny, které měly jen málo předplatitelů, byly příspěvky od bank a velkého průmyslu za inzerci, zveřejněné účetní rozvahy a oznámení o konání valných hromad. Vydavatelé novin se přirozeně báli ztráty příjmů z těchto zdrojů, pokud by proti jejich zájmům spustili nějaký obzvláště velký útok, ale umírněná kritika těchto podniků byla obvykle přijatelná.

Nebyly to tyto příspěvky, co zbavilo vídeňskou ekonomickou žurnalistiku její nezávislosti. Tím hlavním důvodem byly nezalosti dotyčných novinářů. Velký věk vídeňských novinářů již pominul. Skupina mimořádně ekonomicky fundovaných lidí, kteří spolupracovali mezi lety 1860 až 1900 – mezi něž patřil i Menger – nenašla žádné důstojné dědice. Redakční štáby Der Neue Freie Presse a Neues Wiener Tagblatt byly jediné, které zaměstnávaly lidi s ekonomickými znalostmi a intelektuální silou.

Ovšem většina novinářů byli nesamostatní hlupáci závislí jen na informacích pocházejících od zainteresovaných stran. Burzovní zpravodajové dostávali své informace od velkých bank. Když byla zavedena nějaká nová vládní regulace, tak novináři zkrátka běželi na příslušné ministerstvo a napsali přesně to, co jim tam ministerští úředníci pověděli. Vláda tehdy vůbec nemusela novináře podplácet, úplně stačilo, když je informovala. Novináři se nebáli ničeho jiného víc, než že budou informováni o den později než ostatní zástupci tisku. Aby se tomu vyhnuli, tak byli vždy připraveni o věci psát z vládního hlediska. Jejich neznalost ekonomie jim umožňovala takto postupovat, aniž by museli trpět sacrificium intellectus.

Federn dostal od zástupců banky pokyn psát o problému zahraniční směny asi dva roky před zveřejněním mého eseje; napsal to, co dal dohromady po přečtení několika článků ve vídeňských novinách a Frankfurter Zeitung. Na svou práci byl velmi hrdý a považoval ji za skvělý novinářský počin. Moje kritika jeho pýchu ranila. Fanatická síla jeho útoku měla příčinu hlavně v tomto faktu. Přirozeně jeho touha zavděčit se zástupcům banky a ministerstva financí také sehrála svou úlohu. Jsem ovšem přesvědčen, že Federn sám nepropagoval názor banky kvůli penězům, které mu platila. Pravděpodobně ani nevěděl, že peníze, které dostává, pocházejí z tajného fondu, který by musel po uzákonění zlatých plateb skončit. Mnozí lidé přijímali peníze od banky v dobré víře; banka používala i fondy získané z legálních zdrojů. Ti, kteří neměli přehled o celkové částce vyplacené novinářům a dalším zainteresovaným stranám, mohli předpokládat, že tyto peníze jsou čisté.

Když mi Böhm-Bawerk odhalil tajemství tajného bankovního fondu, tak jsem stál před novým problémem. V té době už jsem byl zbavený veškeré naivity. Řadu měsíců jsem pracoval na ministerstvu financí i pro úřad veřejného žalobce, dva roky jsem pracoval na soudu a u Handelskammer jsem byl od roku 1909. Znal jsem korupci, která je nevyhnutelným doprovodným jevem intervencionismu; dobře jsem věděl, že zasahuje i do těch nejvyšších vládních míst. Poprvé jsem ale čelil oponentům, jejichž motivem nebylo nalezení pravdy v kontextu vědecké debaty. Po dlouhém a hlubokém zvažování, jakou pozici by bylo nejlépe zaujmout, jsem dospěl k jasné odpovědi.

Ekonom se musí zabývat doktrínami a nikoliv lidmi. Jeho úkolem je kritizovat chybnou teorii, a nikoliv zabývat se osobní motivací lidí, kteří za ní stojí. Ekonom musí čelit svým oponentům v rámci fiktivního předpokladu, že jsou vedeni pouze objektivními úvahami. Je irelevantní, jestli advokát určitého tvrzení jedná v dobré či špatné víře, záleží jedině na tom, jestli je toto tvrzení pravdivé nebo nepravdivé. Odkrývat korupci a seznamovat s ní veřejnost je úkolem jiných profesí.

Této zásady jsem se držel celý svůj život. Věděl jsem mnohé o korupci mezi intervencionisty a socialisty, se kterými jsem měl co do činění. Ale nikdy jsem tyto informace nepoužil. Tento můj názor nebyl vždy správně chápán. Když jsem se stal cílem nevybíravých útoků vídeňských sociálních demokratů, tak mě spousta lidí zahrnula důkazy o korupčních praktikách socialistických vůdců. I bez pomoci těchto informátorů jsem byl s morálním úpadkem té strany dobře obeznámen; pokud bych se chtěl zabývat jejich zdiskreditováním, tak bych materiál, který mi byl poskytnut, ani nepotřeboval. Fakt, že jsem velkoryse odmítl nabídky na poskytnutí důkazů o podvodech a zpronevěrách na straně mých oponentů, jež by podle mého názoru

obstály před kterýmkoliv soudem, často budil rozmrzelost.

V zimě 1912–1913, uprostřed krize vyvolané balkánskou válkou, již Rakousko-uherská banka učinila opatření k omezení zlatých plateb do zahraničí a část požadavků na výměnu bankovek za zlato zůstala nesplněná. Přirozeným následkem byl nárůst poptávky po zahraničních měnách na otevřeném trhu a nárůst směnných kurzů. Banka byla nucena vrátit se ke své dřívější politice neomezené a bezpodmínečné výměny zlata. Banka zvládla tuto operaci dobře a jen při mírném zvýšení své marže. Avšak celá tato akce způsobila pokles důvěry v rakouskou měnu a odliv podstatné části zahraničních krátkodobých investic z Rakouska.

Zamýšleným cílem inflacionistů bylo snížení kupní síly rakouské koruny vzhledem ke zlatu a zahraničním měnám. To otevřeně přiznávali inteligentní oponenti zlaté platby, jako byli profesor Landesberger a Richard Riedl z Handelskammer. Jenom hlupáci jako Federn mohli věřit, že odmítnutí výměny bankovek za zlato neovlivní stabilitu směnného kurzu k zahraničním měnám. Inflacionisté vítali malé znehodnocení koruny jako první krok na cestě, kterou pokládali za správnou. Litovali jenom toho, že se banka vrátila k politice bezpodmínečné výměny za zlato. A nemýlili se tak úplně, pokud tento ústup banky pokládali zčásti i za výsledek mého vlivu.

Přirozeně jsem si byl vědom toho, že veřejné mínění v Rakousku je nakloněno inflaci a mimo mne existuje sotva hrstka těch, kteří by podporovali stabilní směnné kurzy. Tehdy byl ministrem financí hrabě Zaleski, Polák, který byl jmenován z ryze politických důvodů. Otevřeně přiznával, že se finančními problémy nikdy v životě nezabýval. „Polští poslanci mi řekli, že se na vzestup kurzů zahraničních měn mám dívat spíše pozitivně než negativně,“ vysvětloval mi, když jsme spolu hovořili v domě jednoho společného přítele. „Pro zemědělství,“ pokračoval, „by desetiprocentní oslabení naší měny bylo přímo požehnáním.“

Tohoto „požehnání“ se zemědělství brzy dostalo více než hojně.

---

6. Teorie peněz a úvěru

Po dokončení dvou esejů o bankovní politice zahraniční směny jsem chtěl s prací týkající se mé teorie peněz a úvěru pohnout. Sotva jsem napsal pár stránek, tak jsem byl na začátku ledna 1909 povolán do vojenské služby. Takzvaná anexační krize pobídla vládu, aby přijala mimořádná opatření, mezi nimiž bylo urychlení modernizace dělostřelectva. Do Vídně jsem se vrátil v únoru a 1. dubna jsem začal pracovat pro vídeňskou Handelskammer. Během pěti měsíců jsem si na svoji vědeckou práci nenašel žádný čas. Teprve na podzim jsem byl schopen znovu začít. Dokončený rukopis se dostal k vydavateli na počátku roku

1912.

Největší potíž spočívala v tom, že jsem se zabýval pouze částí ze širšího souboru ekonomických problémů. Ekonomie však musí nezbytně tvořit uzavřený a unifikovaný systém. Člověk si z ní nemůže vytrhnout kus a ten studovat zcela nezávisle. V ekonomii je specializace ošidnou věcí. Každý, kdo se zabývá nějakou částí, musí tak nezbytně dělat na základě obecnější teorie zahrnující všechny ekonomické problémy. Sluší se projevit uznání starším mistrům, ale já jsem zjišťoval, že nemohu použít žádnou z existujících teorií. Postupoval jsem do oblasti, která ještě nebyla prozkoumána. Systém Mengera a Böhm-Bawerka mě již neuspokojoval. Ve skutečnosti jsem byl rozčarovaný z jejich pojednání o problému, kterým musí každá peněžní teorie začít.

V té době převládalo mínění, že teorie peněz může být od širší struktury ekonomických problémů čistě oddělena – že vlastně do oboru ekonomie ani nepatří a v určitém rozsahu tvoří disciplínu samu o sobě. V souladu s tímto názorem měly university v anglosaském světě oddělené katedry ekonomie a peněz a bankovníctví. Tento názor byl však mylný a mým záměrem bylo ukázat jeho neudržitelnost a navrátit teorii peněz do studia ekonomie.

Již jsem začal sepsat svoji teorii přímé směny, kterou jsem chtěl zařadit do prvního dílu společně se svou teorií nepřímé směny, k tomu bych však potřeboval dostatek času a možnost pracovat v klidu. Avšak při vědomí, že jsme na pokraji velké války a můj čas je omezený, jsem s dokončením své první knihy spěchal, abych byl hotov dříve, než válka vypukne. Proto jsem se rozhodl jít mimo čistě peněžní teorii jen v několika bodech a důkladnější práci odložit na pozdější dobu. Věřím, že to v tehdejší situaci bylo ospravedlnitelné.

Chci zdůraznit, že moje problémy s pracemi Mengera a Böhm-Bawerka se daleko více týkaly toho, co nenapsali, než toho, co napsali. Litoval jsem, že nenahradili neadekvátní vymezení ekonomického oboru pocházející od Johna Stuarta Milla něčím uspokojivějším. Nesouhlasil jsem s jejich nedostatkem kritiky týkajícím se nevhodného použití matematiky v ekonomii. A také některé jejich názory se daly vyjádřit jasněji. Hlavně jsem zjistil, že Böhm-Bawerk ve své diskusi s Wieserem opomněl zmínit se o některých důležitých tématech.

Otázka předpokládané měřitelnosti hodnot a s ní související otázka celkové hodnoty byly v rámci monetární teorie těmi problémy, které jsem nemohl mlčky ignorovat, ačkoliv patřily do obecné teorie hodnoty. Že by existovala taková věc jako „hodnotová kalkulace“ nebo dokonce „měření hodnoty“ – že by „hodnota“ celkové zásoby mohla být vypočítána ze známé „hodnoty“ části, či obráceně, že by „hodnotu“ části bylo možno odvodit z „hodnoty“ celku – to byla tvrzení, která musela být vyvrácena, pokud měla být rozvinuta teorie peněz na základě subjektivní teorie hodnoty. Bylo třeba skutečně dokázat, že sice existuje hodnotící aktivita a jednání založené na hodnocení, ale že termín „hodnota“ je přípustný pouze pro označení individuálně ohodnoceného objektu či pro označení výsledku procesu hodnocení.

S těmito problémy jsem se vypořádal v první části své knihy a přitom jsem narazil i na chyby Schumpetera a Irvinga Fischera. Cuhelova kniha Zur Lehre von den Bedürfnissen se pro mě ukázala být velmi užitečnou. Autor je dnes zapomenut a jeho kniha je zastaralá, ale nepochybuji o tom, že jednou bude mít v historii naší vědy čestné místo.

Moje teorie určení kupní síly peněz a jejich změn si za svůj výchozí bod vzala Mengerovu teorii držby hotovosti. Další teorie jsem musel nově vytvořit. Nemám v úmyslu na těchto stránkách představovat úryvek ze své knihy. Pouze chci něco poznamenat ke své metodě a její relevanci.

V knize používám metodu „krok za krokem“, které se dnes říká procesní analýza. Podle mého názoru je to jediná přijatelná metoda. Díky ní jsou veškeré argumenty rozlišující mezi krátkým a dlouhým obdobím nadbytečné a obejde se i bez rozlišení mezi statickým a dynamickým stavem. Žádné podmínky nejsou pokládány za „normální“ – pokud si je člověk vědom toho, že idea „statické rovnováhy“ nemá nic společného s životem a jednáním, které studujeme, a jde pouze o myšlenkový obraz, který je používán ke konceptualizaci lidského jednání skrze stav nejednání – pak člověk musí rozpoznat, že je to vždy pohyb, co studujeme, ale nikdy stav rovnováhy. Celá matematická ekonomie se svými krásnými křivkami a rovnicemi je pak plané flirtování. Sestavení rovnice nebo nakreslení křivky musí vždy předcházet nematematická úvaha a sestavení rovnice poté v ničem nerozšíří naše porozumění danému problému. V mechanice mohou sloužit rovnice k řešení praktických problémů skrze zavedení empiricky získaných konstant a dat, ale matematické rovnice nikdy nemohou být stejným způsobem užitečné při řešení praktických problémů v oblasti lidského jednání, kde žádné konstantní vztahy neexistují.

Ve své knize o penězích jsem neuvedl žádnou polemiku namířenou přímo proti matematické škole. Představil jsem svoji doktrínu a útoků na metody matematiků jsem se zdržel. Dokonce jsem odolal nutkání zabývat se prázdnotou termínu „rychlost“ oběhu peněz. „Umíráček“ pro matematickou ekonomii zazněl, když jsem dokázal, že množství peněz a kupní síla peněžní jednotky nejsou nepřímo úměrné. Jediným konstantním vztahem, o kterém se věřilo, že mezi „ekonomickými kvantitami“ existuje, je ve skutečnosti proměnná závislá na okolnostech každého jednotlivého případu. Tím pádem je také rovnice směny Irvinga Fishera a Gustava Cassela zastaralá.

Procesní analýza musí vzít v úvahu plynutí času. Časová prodleva mezi příčinou a následkem se stává množstvím časových rozdílů mezi jednotlivými po sobě jdoucími důsledky. Zkoumáním těchto časových zpoždění je člověk veden k přesnější teorii společenských důsledků změn v kupní síle peněz.

Abych trochu osvětlil námitky, které jsem vznesl proti učení Mengera a Böhm-Bawerka a názorně tak ilustroval rozdíl mezi starší a mladší rakouskou školou, musím popsat Böhm-Bawerkovu reakci na moji teorii. Jak Menger, tak Böhm-Bawerk potichu předpokládali neutralitu peněz. Rozvíjeli teorii přímé směny a byli toho mínění, že veškeré problémy ekonomické teorie lze

vyřešit v rámci imaginárního zjednodušení bezpečných tržních směn. Toto bylo dále neudržitelné kvůli mé teorii o nevyhnutelné neneutralitě peněz vůči výrobě. Böhm to však odmítl přiznat. Nevznesl žádné námitky proti správnosti mojí analýzy, ani nepopíral její závěry – zejména ten, že změny v množství peněz nezpůsobí simultání a rovnoměrnou změnu cen všech komodit a služeb, takže je nesprávné zaměřovat pozornost na celkovou cenovou „hladinu“. Tvrdil však, že to všechno je jenom přechodný fenomén způsobený „třením“ v systému, že stará doktrína je „v principu“ správná a zachovává si svůj význam pro analýzu „ryze ekonomického jednání“. V realitě se vyskytují odpory a tření, které mohou způsobit, že se výsledek bude lišit od teoreticky předvídaného. Marně jsem se snažil Böhma přesvědčit, že není vhodné užívat tyto metafory vypůjčené z mechaniky. Na jeho dvojím pojetí úlohy teorie cen je možno vidět, že Böhm byl velice ovlivněn myšlenkami Johna Stuarta Milla. Dokázal bych ho přesvědčit jedině tehdy, kdybych už měl jasno v základních otázkách. Sám jsem ale byl ještě pod vlivem Milla. Teprve o několik let později jsem byl schopen Böhm-Bawerkovu doktrínu vyvrátit. Když jsem napsal esej věnovaný kritice Mengerových a Böhmových teorií, věřím, že jsem tím postavil trvalý pomník těmto svým učitelům.

V kapitole pojednávající o struktuře směnných poměrů mezi jednotlivými měnami jsem se snažil nově zformulovat Ricardovu doktrínu, která byla zatlačena do pozadí teorií „platební bilance“. Brzy poté Gustav Cassel prezentoval Ricardovu doktrínu v poněkud nevhodné formě a označil ji za „teorii parity kupní síly“. Ve dvacátých letech se o ní mluvilo jako o Casselově teorii (pokud s ní člověk souhlasil) nebo o Misesově teorii (pokud s ní člověk nesouhlasil). Ale znovu opakují, byla to původní Ricardova teorie.

Druhý velký problém, o kterém moje kniha pojednávala, se týkal fiduciárních platebních prostředků. Musel jsem vytvořit nové termíny, abych překonal převládající zmatky ohledně používání termínu „úvěr“. Pokud se nerozlišuje mezi „věcným úvěrem“ [Sachkredit] a „oběžným úvěrem“ [Zirkulationskredit] (Machlup nabídl výstižný překlad do angličtiny transfer credit a created credit), pak se použitelných výsledků nikdy nedobereme. Teprve potom, když si tento rozdíl uvědomíme, můžeme doktrínu „elasticity“ bankovních platebních prostředků korektně kritizovat. Tím je uvolněna i cesta k monetární teorii ekonomického cyklu. Dostalo se jí té cti, že byla nazvána rakouskou teorií ekonomického cyklu.

V poslední části své knihy se zabývám věcmi, které v té době byly ve středu zájmu, hlavně měnou a problémy bankovníctví. V závěru poukazují na to, že převládající pojetí bankovníctví bude mít své katastrofické následky.

Jak se dalo čekat, byla moje kniha německými odbornými časopisy ostře odmítnuta. Z toho jsem si nic nedělal. Věděl jsem, že moje názory prověří až čas. Nové knihy, které kritici „ztrhají“, mívají svou trvalou hodnotu. Kdo říká pouze to, co si ostatní přejí slyšet, by udělal lépe, kdyby mlčel. Knapp, Benedix, Liefmann, Diehl, Adolf Wagner a Bortkiewicz, v té době v Německu oslavovaní „měnoví teoretici“, jsou všichni již dávno zapomenuti.

Prvním ekonomem, který moji knihu pochválil, byl Benjamin Anderson, a to ve své práci The Value of Money, která vyšla v

roce 1917. Protože Rakousko bylo v té době se Spojenými státy ve válce, dostala se mi do rukou až o dva roky později.

John Maynard Keynes recenzoval moji knihu v prvním čísle Economic Journal,[1] které vyšlo po vypuknutí války. Pan Keynes na začátku recenze napsal několik slov chvály: „...knize se nedají upřít jisté kvality... kniha je vědeckou v tom nejvyšším možném stupni.“ Avšak jejím celkovým vyzněním byl pan Keynes velmi zklamán.

Moje kniha se mu zdála „nekonstruktivní“ a „neoriginální“. A dodává: „Člověk tudíž zavírá knihu s pocitem zklamání, že mu autor tak inteligentní, tak objektivní a tak sečtělý nakonec k jasnému porozumění podstatě jeho tématu pomohl tak málo.“ O šestnáct let později Keynes poznamenal, že jeho znalost německého jazyka je chabá. „V němčině dokážu porozumět jenom tomu, co už znám – takže nové myšlenky mi kvůli obtížnosti jazyka zůstávají utajeny.“[2] Domnívám se, že nebyla tak docela moje chyba, že pan Keynes shledal mou knihu neoriginální a nekonstruktivní a že mu nepřinesla jasné pochopení problému.

---

7. První světová válka

V této knize nebudu popisovat svoje osobní zkušenosti během války[1], soustředím se spíše na ideové otázky a jen v tom rozsahu, abych učinil svůj záměr srozumitelnějším.

Válka byla výsledkem ideologie, která byla hlásána z německých kateder po celá desetiletí. Profesori ekonomie přispěli k intelektuální přípravě na válku velkou měrou. Jakožto „intelektuální bodyguard Hohenzollernů“ sepsal (11. října 1914) Schmoller slavný Manifest 93, profesor Schumacher, který nastoupil po Schmollerovi v Berlíně, připravil program anexí šesti centrálních sdružení. Sombart napsal Händler und Helden. Franz Oppenheimer se mohl přetrhout v útocích na anglickou a francouzskou kulturu. Místo ekonomie byly vyučovány válečné doktríny.

V táboře nepřátel to nevypadalo o mnoho lépe, ale zde člověk alespoň našel daleko více těch, kteří před zapojením se do válečné propagandy dali přednost mlčení. A Edwin Cannan považoval za povinnost ekonoma protestovat.

Během prvních několika válečných měsíců jsem téměř nedokázal číst noviny. Podmínky se později trochu zlepšily. Na konci roku 1917 jsem již nesloužil na frontě, ale v ekonomickém oddělení ministerstva války. V té době jsem napsal jen dva krátké eseje. Jeden se týkal klasifikace peněžních teorií a později byl připojen ke druhému vydání Teorie peněz a úvěru. Druhý, Vom Ziel der Handelspolitik, jsem použil, když jsem psal knihu Nation, Staat und Wirtschaft, vydanou v roce 1919. Byla to sice vědecký spis, ale můj záměr byl politický. Pokusil jsem se odvrátit veřejnost v Německu a Rakousku od tehdy ještě

nepojmenovaných národněsocialistických ideálů, stejně jako podpořit obnovu demokraticko-liberální politiky. Mé knize se ovšem dostalo malé pozornosti. Ale vím, že časem bude čtena více. Několik mých přátel, kteří ji četli, o tom vůbec nepochybuje.

V časopise Sdružení rakouských bank a bankéřů jsem ke konci války publikoval krátký esej o kvantitativní teorii peněz. Tento časopis byl určen pouze členům sdružení, a nikoliv široké veřejnosti. Moje klidné, akademické pojednání o problému inflace ovšem cenzura odmítla a musel jsem ho revidovat, než mohlo vyjít. V dalším čísle se objevily odpovědi. Jedna z nich, jestli si dobře vzpomínám, byla od bankovního ředitele Rosenbauma, který financoval Federnův Volkswirt.

V létě 1918 organizovalo vrchní velitelství politické školení pro důstojníky. Připravil jsem si pro tuto příležitost přednášku Válečné náklady a válečné půjčky, v níž jsem se snažil upozornit na nebezpečné inflační tendence. Moje přednáška byla poté publikována ze stenografického záznamu, ale nikdy jsem neměl možnost vidět, co tenkrát nakonec vytiskli.

Moje válečná zkušenost obrátila mou pozornost k problému, který se pro mne stával den ode dne důležitějším. Mohl bych ho vskutku nazvat zásadním problémem naší kultury.

Jen ten, kdo plně porozumí ekonomické teorii, může plně porozumět velkým otázkám ekonomické a sociální politiky. Pouze ten dokáže posoudit, zda kapitalismus, socialismus či intervencionismus vytvářejí vhodné prostředí pro společenskou spolupráci. Politická rozhodnutí se ovšem neřídí míněním ekonomů, nýbrž míněním široké veřejnosti. O tom, co se bude dít, rozhoduje většina. To platí pro všechny vládní systémy. Dokonce i absolutní králové a diktátoři musí vládnout v souladu s požadavky veřejného mínění.

Existují myšlenkové školy, které jednoduše odmítají tyto problémy uznat. Ortodoxní marxismus tvrdí, že dialektický proces historického vývoje nevyhnutelně směřuje lidstvo k jedné základní cestě, která nakonec vede ke spáse v socialismu. Dalším znakem marxismu je přesvědčení, že dělnická třída se nikdy nemůže mýlit. Rasový mysticismus má tentýž koncept ohledně rasy. Jednotlivé lidské rasy si intuitivně nalézají řešení podle své přirozenosti a jedna vyvolená rasa nalézá vždy ta správná. Náboženský mysticismus, i když se objevuje zahalen v sekulárním hávu, například jako führerprincip, spoléhá na Boha, který své děti nikdy neopustí, ale bude je chránit od zlého, například skrze zjevení nebo tím, že jim pošle požehnaného Pastýře. Ve skutečnosti existují rozdílné názory i v rámci jedné třídy, rasy či národa; různí lidé touží po vůdcovství s různými agendami a různé církve hlásají Slovo Boží. Člověk by musel být slepý, aby prohlašoval, že na otázku, jestli má dojít ke snížení úrokových měr a úvěrové expanzi, lze odpovědět odvoláním se na dialektiku historie, třídní uvědomělost, rasovou či národnostní charakteristiku, slovo Boží nebo vůdcův příkaz.

Liberálové osmnáctého století byli naplněni nespoutaným optimismem, který hlásal, že lidstvo je racionální, a tudíž pravdivé

myšlenky nakonec zvítězí. Světlo nahradí temnotu, bigotní úsilí udržet lidi v nevědomosti a pověře, aby se jim snáze vládlo, nemůže zabránit pokroku. Osvíceno rozumem se lidstvo posunuje směrem ke stále většímu zdokonalování. Demokracie, se svobodou myšlení, projevu a tisku, bude zárukou úspěchu správných idejí: necht' se masy rozhodnou a nakonec dojdou k tomu nejsprávnějšímu řešení.

My dnes již tento optimismus nesdílíme. Spor ekonomických teorií přinesl daleko větší nároky na úsudek lidí než konflikty v době osvícenství: tyranie a svoboda, privilegia a rovnost před zákonem, pověra či věda.

Lidé se musí rozhodnout. Je samozřejmou povinností ekonoma informovat svoje spoluobčany. Co se ale stane, pokud ekonom v souboji s demagogy neobstojí či pokud lidé nejsou s to pochopit jejich učení? Když víme, že ani velice inteligentní lidé jako J. M. Keynes, Bertrand Russell, Harold Laski a Albert Einstein nebyli schopni porozumět základním ekonomickým problémům, neměli bychom považovat pokus směřovat masy ke správným řešením za beznadějný?

Mýlí se ti, kteří se domnívají, že pomoc přijde v podobě nějakého nového volebního systému nebo nějakého vylepšení školního vzdělávání. Pokud navrhované změny ve volebním systému přinesou to, že bude částí lidí odepřeno právo volit zákonodárce či jiné veřejné činitele, neznamená to dlouhodobě žádné řešení. Pokud se činitel dosazený menšinou odmítne podrobit veřejnému mínění většiny, tak bude svržen revolucí. Výhoda demokratického systému spočívá v tom, že umožňuje mírové přizpůsobování vládního systému a personálu vůli lidí. To pak v rámci státu zaručuje kontinuální společenskou kooperaci neohrožovanou občanskými válkami. Problém, který jsem zde nastínil, není specifický pouze pro demokracii. Ten existuje za všech okolností a ve všech představitelných vládních systémech.

Říká se, že jádro problému spočívá v oblasti veřejného vzdělávání a informování. Ale nejspíše klameme sami sebe, pokud věříme, že správné mínění zvítězí rozšiřováním knih a časopisů a přednáškami; tyto prostředky jsou k dispozici i následovníkům chybných teorií. Zlo spočívá přesně v tom faktu, že masy nejsou intelektuálně schopny zvolit si prostředky vedoucí k cílům, které si přejí. To, jak snadno lze ovlivnit úsudek lidí silou sugesce, dokazuje, kolik lidí není schopno učinit nezávislé rozhodnutí. V tom spočívá velké nebezpečí.

Tak jsem i já dospěl k beznadějnému pesimismu, kterým již dlouho trpěli ti nejlepší evropští myslitelé. Z dopisů Jacoba Burckhardta dnes víme, že tento velký historik si rovněž nedělal žádné iluze o budoucnosti evropské civilizace. Tento pesimismus zlomil Carla Mengera. Vrhł stín i na život Maxe Webera, který se během svého pobytu na vídeňské universitě v posledních měsících války stal mým dobrým přítelem.

Jak si člověk počíná tváří v tvář nevyhnutelné katastrofě, závisí na jeho temperamentu. Na gymnáziu, jak bylo zvykem, jsem si zvolil za své motto verš z Vergilia: Tu ne cede malis sed contra audentior ito (Neustupuj před zlem, ale odvážně se mu postav).

Tato slova jsem si v duchu neustále opakoval během těch nejtemnějších hodin války. Znovu a znovu jsem se ve válce dostával do situací, z nichž racionální úvaha nenacházela žádnou možnost úniku; pak se ale stalo něco neočekávaného, a s tím přišla i spása. Neztratím svou odvahu ani dnes. Chci udělat všechno, co je v silách ekonomy. Nikdy mě neunaví říkat to, o čem vím, že je pravda. Takto jsem se rozhodl napsat knihu o socialismu. Tento záměr jsem zvažoval již před válkou, po jejím skončení jsem se vrhl do jeho uskutečnění.

8. U Handelskammer

Než přikročím k popisu své vědecké práce, pojednám nejprve o svých praktických aktivitách. Od roku 1909 do roku 1938 jsem pracoval pro Niederösterreichischen Handels und Gewerbe Kammer (v roce 1920 se název této instituce změnil na Wiener Kammer für Handel, Gewerbe und Industrie).

V Rakousku byly Handelskammern parlamentními tělesy složenými z volených obchodníků. Byly financovány z přírážek na zaměstnaneckou daň. Vznikly během revoluce roku 1848 jako poradní orgán vlády a parlamentu v ekonomických záležitostech a také převzaly některé administrativní povinnosti. Až do sedmdesátých let 19. století byly celkem nevýznamné. V osmdesátých a devadesátých letech pak vedly marnou kampaň proti sektářským reformám prosazovaným křesťanskosociální stranou. V té době hlavní aktivita Handelskammer spočívala na generálním shromáždění a na jednotlivých výborech. Úřad Handelskammer obstarával pouze papírování.

Rozrůstání intervencionismu s sebou přineslo radikální změnu. Co se týče ekonomie, byli ministři, úředníci na ministerstvech a poslanci naprostí ignoranti. Z velké části si vůbec neuvědomovali, jaké důsledky jejich opatření budou mít, a byli stěží schopni sepsat zákony, dekrety a nařízení takovým způsobem, aby z nich úředníci porozuměli, co se od nich vlastně chce. Bylo nezbytné vyhledat příslušné rady a spolupráci osob, které byly obeznámeny s podmínkami v praxi či byly v pozicích, odkud mohly radit. Parlament, tisk a císař si předvolávali ministry, aby je učinili odpovědnými za chyby, ke kterým denně docházelo. Ministři odpovědnost svalovali na ministerské úředníky a ministerské úředníky, aby se této odpovědnosti zbavili, začali hledat, na koho by ji přenesli.

Rudolf Maresch a Richard Riedl, sekretáři vídeňské Handelskammer, včas rozpoznali příznivé podmínky pro rozšíření vlivu svého úřadu. Předsedou Handelskammer byl v té době prozíravý baron Mauthner. Ten hrál prominentní roli v dolní sněmovně jako vůdce tzv. Mauthnerovy skupiny, která jím byla jmenována (Handelskammer měla svoje vlastní poslance v dolní sněmovně až do roku 1907 a v parlamentu až do roku 1918). Mauthner souhlasil s rozšířením úřadu sekretáře o několik mladých ekonomů. Nejváženějším z nich byl můj přítel Viktor Graetz, muž s neobvyklým darem a pevným charakterem, který kvůli svému rozhledu trpěl stejným pesimismem, jaký byl osudem všech jasnozřivých mužů té doby. Úspěch této nové politiky

Handelskammer byl značný. V krátké době se kancelář Handelskammer stala důležitým článkem při rozhodování o ekonomické politice. Její význam ještě vzrostl po založení Handelspolitische Zentralstelle, které sdružovalo všechny rakouské Handelskammern. Jistě, mnoho provinciálních Handelskammern bylo irelevantních, jelikož jejich sekretáři neměli žádný vliv. Avšak sekretáři z Prahy, Brna, Liberce, Krakova a Terstu byli muži, jejichž účast byla velmi přínosná.

V roce 1909 vyvstala otázka vedení vídeňské Handelskammer. Maresch odešel do penze, Riedel byl jmenován vedoucím oddělení na ministerstvu obchodu a můj přítel Graetz odešel, aby se ujal řízení velkého podniku. Mne doporučil jako svého nástupce.

Handelskammer mi nabízela jediné jeviště, na kterém jsem se mohl v Rakousku uplatnit. Řádná universitní profesura mi byla nedostupná. Na místo ve vládních službách jsem neaspíroval. Po válce jsem byl uznáván jako odborník na peníze a bankovníctví a od několika bank mi přišly nabídky na místo v jejich dozorčích radách. Odmítal jsem je, jelikož mi nikdo nebyl ochoten dát záruku, že by se mých rad dbalo. Později už bylo jasné, že banky jsou insolventní a nenapravitelně ztracené, tak jsem nechtěl, aby mé jméno bylo s některou z nich spojováno.

Svou pozici jsem si vybudoval sám. Oficiálně jsem nebyl ničím víc než pouhým zaměstnancem v úřadu sekretáře Handelskammer. Nominálně jsem byl vždy pod nadřízeným a měl úřednické kolegy. Nikdy jsem neměl touhu řídit úřednickou agendu a věnovat svoje síly byrokratické rutině. Moje pozice byla nesrovnatelná a důležitější než pozice kteréhokoliv z ostatních úředníků Handelskammer. Stal jsem se ekonomem země.

Tím nechci říci, že by moje doporučení byla vždy prováděna nebo že by to, proti čemu jsem se postavil, zůstalo nevykonáno. Podporován jen několika přáteli vedl jsem řadu beznadějných bitev. Vše, čeho jsem dosáhl, bylo pouze odsunutí katastrofy na pozdější dobu. To, že události v zimě 1918/1919 nevedly k bolševickému režimu a že kolaps bank a průmyslu nastal až v roce 1931 místo v roce 1921, bylo z velké části díky mému úsilí. Více pravděpodobně nebylo v lidských silách, alespoň ne v těch mých.

Abyste měli správnou představu, tak ne všechno, co se dělo v Handelskammer, se dělo s mým souhlasem. Nevěnoval jsem pozornost její každodenní administrativní činnosti. Veškerou svoji energii jsem soustředil na klíčové ekonomické a politické otázky.

Někdy jsem obviňován z toho, že jsem svoje názory prosazoval příliš ostře a nekompromisně. Tvrdí se také, že bych byl dosáhl více, kdybych projevoval větší ochotu ke kompromisu. Gustav Weiss von Wellenstein, starý přítel a sekretář Sdružení rakouského průmyslu, mi často vytýkal totéž. Myslím, že tato kritika je nezasloužená. Efektivně jsem mohl působit pouze tehdy, když jsem o věcech mluvil na rovinu. Když se dnes ohlížím zpátky, tak lituji spíše své přílišné ochoty ke kompromisu

než své neústupnosti. Byl jsem vždy připraven ustoupit v mnoha vedlejších otázkách, pokud to znamenalo, že ty hlavní budou zachráněny. Příležitostně jsem dělal i intelektuální ústupky, když jsem podepisoval zprávy, které neodrážely moje názory. Občas to byla jediná možnost jak zajistit, aby si zpráva získala přijetí na obecném shromáždění Handelskammer.

Kdo jednou zapátrá v archivech Handelskammer, najde dost důkazů o pravdivosti tohoto tvrzení. Na spoustě zpráv a žádostí se vyskytuje moje jméno, ale vyjadřují spíše názor instituce, které jsem sloužil jako konzultant, než můj vlastní. Vždy jsem ostře odděloval svou vědeckou práci od svých politických aktivit. Ve vědě znamená kompromis zradu na pravdě. V politice je ovšem kompromis nevyhnutelný, jelikož nějakých výsledků lze dosáhnout pouze smířením protikladných názorů. Ve vědě odpovídá za výsledky jednotlivec, politika je z definice spoluprací mnoha lidí, což často znamená kompromis.

Byl jsem ekonomickým svědomím poválečného Rakouska. Pomáhala mi jen hrstka přátel a byl jsem v nemilosti u všech politických stran. A přesto všichni ministři a straničtí vůdci vyhledávali moji radu a chtěli slyšet můj názor. Nikdy jsem se nepokoušel jim svoje názory vnucovat, ani jsem nikdy záměrně nevyhledával přítomnost politiků. Nikdy jsem se na chodbě parlamentu nebo ministerstva neobjevil bez formálního pozvání. Ministři a straničtí vůdci se objevovali u mne v kanceláři častěji, než jsem se já objevoval v těch jejich.

Práci se svými kolegy v Handelskammer jsem měl rád. Mnozí z nich byli velmi vzdělaní a schopní lidé, kteří mi byli v mých aktivitách velkou oporou.

Moje práce u Handelskammer velmi rozšířila mé obzory. To, že mám nyní připraven materiál o společenské a ekonomické historii pádu rakouské civilizace, je z velké části díky studiím, které byly součástí mé práce u Handelskammer. Služební cesty, které jsem podnikal v letech 1912–1914, mě zavedly do všech koutů starého Rakousko-Uherska a mnohé jsem se na nich dozvěděl. Při návštěvách průmyslových oblastí jsem se zabýval jejich situací ve vztahu k obnoveným celním a obchodním vztahům s Maďarskem a přijetí nových tarifů a obchodních dohod.

Hlavní náplň mé práce u Handelskammer se netýkala obchodních otázek, nýbrž finanční, měnové, úvěrové a daňové politiky. Navíc jsem průběžně dostával některé speciální úkoly. Od uzavření příměří do podepsání mírové smlouvy v Saint Germain jsem byl konzultantem pro finanční otázky ministerstva zahraničí. Později, když mírová smlouva vstoupila v platnost, jsem vedl úřad zabývající se předválečným dluhem. V této funkci jsem podstoupil řadu jednání se zástupci našich dřívějších nepřátel. Byl jsem rakouským delegátem při mezinárodní obchodní komoře a členem řady mezinárodních komisí a výborů, jejichž náročným úkolem bylo obnovení obchodních vztahů ve světě rozervaném národnostní nenávisí a prolitou krví.

V roce 1926 jsem založil Rakouský institut pro výzkum ekonomického cyklu. Společně s Dollfusem a Edmundem Pallou, sekretářem pracovní komory, jsme tvořili tříčlenný výbor Komise pro ekonomiku, který ve spolupráci s profesorem Richardem

Schüllerem publikoval zprávy o rakouských ekonomických problémech.

Pro účely této knihy není důležité podrobněji rozebírat množství práce, která zaplňovala můj čas u Handelskammer. Práce to bylo mnoho a spousta trivialit byla často docela zatěžující. To však není zajímavé, a tak raději pojednám o svých politických činnostech.

Moje politické aktivity od roku 1918 do roku 1934 lze rozdělit na čtyři období.

Ten nejdůležitější úkol jsem splnil během prvního období, které trvalo od pádu monarchie do podzimu 1919, a spočíval v zabránění bolševickému převratu. Fakt, že události ve Vídni nevedly k takovému režimu, byl mým největším úspěchem. O svém vlivu na Otto Bauera v této záležitosti jsem již mluvil. To já jsem přesvědčil Bauera, aby opustil myšlenku na spojení s Moskvou. Bauerovu autoritu sice neuznávali mladí radikálové, kteří chtěli postupovat sami a proti vůli stranického vedení, ale ti byli naštěstí tak nezkušení, neschopní a roztrženi rivalitou mezi jednotlivými skupinkami, že nebyli schopni dát dohromady akceschopnou komunistickou organizaci. Rozhodnutí bylo na vůdcích sociálnědemokratické strany, mezi nimiž měl Bauer poslední slovo.

Když bylo nebezpečí bolševického převratu zažehnáno, zaměřil jsem veškeré své úsilí na zastavení inflace. V tomto boji jsem našel vynikajícího spojence ve Wilhelmu Rosenbergerovi, jednom ze studentů Carla Mengera. Byl bystrým myslitelem, výborným ekonomem a brilantním právníkem, jehož rada byla žádána při všech obtížných otázkách obchodního práva. Těšil se pověsti finančního odborníka a byl připraven jí využít v boji proti inflaci.

Museli jsme bojovat tři dlouhé roky, než jsme dosáhli našeho cíle: obnovení vyrovnaného státního rozpočtu a zastavení dalšího tištění bankovek. Díky našemu úsilí se rakouská koruna stabilizovala už na poměru 14.400 papírových korun k jedné zlaté koruně, a nikoliv na milionech a miliardách jako marka v sousedním Německu. To však nebyl zrovna výsledek, který by nám přinesl uspokojení.

Je asi pravda, že kdyby nebylo naší odhodlané agitace proti deficitním a inflačním politikám a koruna by se propadla na miliontiny a miliardtiny své původní hodnoty, (zlaté parity z roku 1892), tak není pravděpodobné, že by jakákoliv vláda udržela veřejný pořádek. Zemi by musely obsadit zahraniční jednotky a zahraniční mocnosti by vytvořily nový stát. Tomu jsme se tedy vyhnuli. Rakouská administrativa eliminovala rozpočtový deficit a stabilizovala korunu. Nicméně země stejně musela nést následky destruktivní inflace prováděné po mnoho let. Její bankovní, úvěrový a pojišťovací systém utrpěl rány, které již nešly zacelit, a ani nešlo zarazit spotřebu kapitálu. Museli jsme překonávat příliš silný odpor. Naše vítězství tak přišlo příliš pozdě. Dokázali jsme odsunout kolaps o mnoho let, ale nedokázali jsme Rakousko zachránit.

Já ani Rosenberg jsme si v této záležitosti nedělali žádné iluze. Znali jsme pravdu, která byla ukrytá za poválečnou obnovou. Můj přítel se poddal pesimismu a propadl se do beznaděje, osudu mnoha osvícených Rakušanů. Žal nad předčasnou ztrátou jediného syna, stejně jako vědomí marnosti jeho snahy ve Vídni ho nakonec dohnaly až k smrti.

Náš úspěch v boji za vyrovnaný státní rozpočet byl oddalován hlavně tím, jak dlouho trvalo přesvědčit křesťansko-sociální stranu o nezbytnosti zrušení státních subvencí zamýšlených na zlevnění nedostatkového jídla. Díky podpoře Weiss-Wellensteina jsme úspěšně přesvědčili velkoprůmyslníky, aby poskytli jisté ústupky odborům, jejichž subvence měly ustát. Fakt, že jsme se s odbory dohodli za zády sociálních demokratů, byl pro jejich stranické vůdce těžkou ranou. Otto Bauer se uchýlil k bezohledným prostředkům, aby vyjednávání s odbory přerušil. Dne 1. prosince 1921 vtrhli sociálnědemokratičtí ordneři do centra Vídně, kde vyplenili a zdemolovali veškeré obchody. Policie, která zachovávala politickou neutralitu, proti nim nijak nezasáhla. Ovšem po této akci se veřejné mínění obrátilo proti sociálním demokratům, ti byli nuceni se stáhnout a vyjednávání s odbory bylo obnoveno.

Člověk by neměl podceňovat zásluhy vůdce křesťanských socialistů profesora Seipela. Jeho přístup k ekonomice byl tak podivný, jak je to možné snad jenom u kněze. V inflaci viděl velké zlo, ale ve finanční politice byl jinak zcela nezkušený. Rosenberg a já jsme cítili povinnost vysvětlovat mu, že stabilizace měny odkryje za čas následky inflace ve formě „postabilizační krize“. Vyložili jsme mu, že veřejné mínění bude vinit z deprese, která přijde po ukončení inflačního boomu, bojovníky s inflací, a nikoliv ty, kteří ji způsobili. Křesťanští socialisté tak sklídí spíše nevděk než potlesk.

Seipel si cenil naší upřímnosti. Měl pocit, že je nezbytné něco podniknout, i kdyby to mělo stranu poškodit. Státník se liší od demagoga přesně v tom, že dá přednost tomu, co je správné, před tím, co mu vynesou popularitu. V Rakousku nebylo mnoho politiků, kteří by tohle dokázali. Ačkoliv jeho světový názor mi zůstal cizí, cítil jsem k tomuto čestnému a charakternímu knězi velký respekt. Byl pozoruhodnou osobností.

Jeho naivita ve světských záležitostech ovšem bohužel měla škodlivý vliv na jeho politiku. Nevnímal zkorumpovanost svých stranických kolegů a ani nezaznamenal, že jeho straničtí přátelé myslí pouze na vlastní prospěch.

K těm jsme museli proniknout přes poslance Viktora Keinboecku, právníka, který se později stal ministrem financí a guvernérem centrální banky. Ten nás představil Gottfriedu Kunwaldovi, synovi prominentního vídeňského právníka. Kunwald byl od dětství ochrnutý, vyžadoval neustálou péči a vždy ho doprovázeli dva silní muži, kteří ho zvedali z auta nebo ho vynášeli do schodů. Statečně překonal svoje omezení, vystudoval práva a pracoval v právní kanceláři, kterou založil jeho otec a vedl jeho švagr. Jako vynikající právník měl širokou klientelu.

Kunwald byl sečtělý, ale nedokázal myslet jako ekonom. Na ekonomické problémy se díval očima právníka, který připravuje

smlouvy. Ale byl proti inflaci a tudíž připraven podpořit mne a Rosenberga v našem boji.

Kunwald se těšil velké důvěře u řady křesťansko-sociálních politiků a několika bankéřů, kterým pomáhal ve složitých právních záležitostech. Počinání těchto Kunwaldových přátel nebylo vždy úplně čisté. Tito politici celkem bezohledně těžili ze svojí pozice, sbírali placená členství ve všech možných komisích, měli prsty v řadě veřejných zakázek a velký vliv na mnoha úřadech. V době inflace se jim obzvláště dařilo a báli se, že stabilizace měny by jim udělala čáru přes rozpočet. Kunwald jim musel vysvětlit, že inflace skončí tak jako tak a poté má pro ně připravenou řadu jiných možností, jak by si mohli přilepšit.

Když jsme tedy s Rosenbergem přesvědčili Seipela i jeho stranu o nutnosti měnové stabilizace, zvolili si Kunwalda za svého styčného důstojníka a pověřili ho provedením nezbytných opatření. Nejprve byl věrný svému úkolu a naše společná práce šla dobře. Shromáždil kolem sebe kruh bankéřů, nejvyšších vládních úředníků a křesťansko-sociálních politiků a instruoval je o tom, co mají dělat. Později se ovšem jeho vliv zvrhl špatným směrem. Když byla inflace zastavena, zaměřil se na zlomení ostnu mojí kritiky převládající intervencionistické politiky. Rozšiřoval názor, že věci nejsou tak špatné, jak to líčím já; Rakousko dělá ekonomické pokroky a o intervencionistických politikách vedoucích ke spotřebě kapitálu by se nemělo mluvit.

Dobře vím, že s těmito optimistickými předpověďmi Kunwald nejednal v dobré víře. Ve skutečnosti situaci bank a velkých podniků posuzoval realisticky a jeho příležitostné komentáře byly stejně pesimistické jako ty moje. Věřil však, že jeho vliv na ministerstvech a stranických sekretariátech, jímž zajišťoval různé službičky pro svoje klienty, by utrpěl, kdyby o pravém stavu věcí mluvil otevřeně. Na tomto vlivu závisela celá živnost, kterou provozoval.

Bylo mimořádně obtížné bojovat s tímto Kunwaldovým nepříznivým vlivem. Člověk v mém postavení nemohl o těchto záležitostech mluvit otevřeně na veřejnosti, pokud měla být pověst rakouské ekonomiky chráněna. Kdybych prezentoval fakta takovým způsobem, abych přesvědčil lidi o nezbytnosti opuštění politiky kapitálové spotřeby, tak bych vyplašil zahraniční banky a zahraniční investory a bankrot by nastal okamžitě. Byl jsem tedy při svém úsilí o změnu ekonomické politiky nucen k mimořádné zdrženlivosti, abych nepoplašil veřejnost a nenarušil důvěru v banky a průmysl. Tato omezení se týkala mého třetího období, počínaje rokem 1922, kdy byla stabilizována měna, a konče bankrotem Kreditanstalt na jaře 1931. Čím horší situace byla, tím větší bylo riziko úvěrové krize a tím důležitější bylo neplašit zahraniční investory. Po kolapsu Bodenkreditanstalt v roce 1929 jsem se sám nabídnul, že spolu s Hayekem provedu grafickou prezentaci rakouského ekonomického pokroku od roku 1922 na Londýnské výstavě.[1] Mně, stejně jako Hayekovi, který připravoval grafy a tabulky, bylo jasné, že tento pokrok je pochybný. Nicméně jsme tam prezentovali pouze jasná statistická data, a tak jsem neviděl žádný problém, budeme-li se chlubit tím, co se bude merkantilistům jevit jako ekonomický pokrok.

Nikdy jsem nenabízel lakování situace na růžovo a ani bych netoleroval zamlčování či padělání statistických dat. Institut připravil průzkum kapitálové spotřeby pro Komisi pro ekonomiku, o níž jsem se zmiňoval. Centrální banka měla námítky,

když výbor plánoval zveřejnit výsledky tohoto průzkumu ve své zprávě. V té době jsem již měl jistotu o přicházející bankovní krizi, a tak jsem se snažil vyvarovat se všeho, co by mohlo urychlit její propuknutí. Souhlasil jsem tedy, aby se výsledek průzkumu neobjevil pod hlavičkou Komise pro ekonomiku, ale pod jménem vedoucího institutu Oskara Morgensterna.

Moje práce během tohoto třetího období mé politické aktivity byla více skličující než ve dvou dřívějších obdobích. Tato sklíčenost vyplývala z denní konfrontace s ignorancí, neschopností, zlovůlí a korupcí. Nebyl jsem v tomto boji osamocen. Několik dobrých přátel mi pomáhalo, obzvláště Siegfried Strakosch von Feldringen, Gustav Weiss von Wellenstein a Victor Graetz. Obzvláště cennou podporu mi poskytovala moje asistentka v Handelskammer, Theresa Wolf-Thiebergerová. Její mimořádná inteligence, pracovitost a osobní odvaha mi pomáhaly překonávat zlé časy.

Užívání fráze Lebensunfähigkeit ve spojitosti s Rakouskem mělo velmi škodlivý vliv. Všichni v Rakousku i v zahraničí byli přesvědčeni, že Rakousko není „životaschopné“. Věřilo se tomu, že „malá“ země si nemůže uchovat svoji nezávislost, zvláště pokud musí dovážet základní suroviny. Z tohoto důvodu převládl názor, že Rakousko by mělo hledat spojení s větší ekonomickou entitou, tedy s německou Říší.

Mimo Rakousko zastávali tento názor i lidé z těch kruhů, které vložily do smlouvy ze Saint Germain klauzuli zakazující anexi. Doporučovali pro nás zvláštní ekonomická privilegia, aby byla zachována rakouská nezávislost. V tomto duchu nám v roce 1922 Liga národů poskytla půjčku, aby pomohla Seipelovi se stabilizací koruny. Rakousko v té době nepotřebovalo zahraniční půjčku. To, co potřebovalo, byl zahraniční finanční komisař, na kterého by vláda mohla před veřejností svést nepopulární škrty v rozpočtu a vetování dalších státních výdajů. Liga národů jmenovala finančním komisařem Alfréda Zimmermana, ignorantského, netaktního a arogantního Holanďana. Hans Patzauer, úředník na ministerstvu financí, dělal Zimmermanovu práci. Patzauer byl nadaný člověk pevného charakteru a věrný úkolu, který mu byl svěřen. To, jak byl tento finanční dozor pro Rakousko nezbytný, se ukázalo ve chvíli, když jen několik hodin po jeho zrušení se vláda zaručila za závazky insolventní Zentralbank deutscher Sparkassen.

Mimo tuto půjčku od Ligy národů a další v roce 1932 neudělaly západní mocnosti nic, aby Rakousku pomohly. Když nacisté zavedli celní překážky dovozu rakouského zboží do Německa, byla francouzská vláda marně žádána, aby pro naše zboží snížila svoje tarify.

Němečtí nacionalisté, kteří si říkali „Velkoněmci“, viděli v mýtu rakouského Lebensunfähigkeit příhodný argument pro anexi. Křesťanským socialistům, kteří předstírali podporu anexi, ačkoliv dělali všechno, co mohli, aby jí zabránili, tento mýtus sloužil jako přesvědčivý prostředek pro sabotování veškerých pokusů nasměrovat ekonomickou politiku rozumným směrem. „Koneckonců,“ říkali, „stejně jsme neživotaschopným státem, a proto je zbytečné hledat životodárné ekonomické politiky.“ Vypadalo by skoro nevlastenecky navrhnout reformy, které by mohly zlepšit ekonomickou situaci. Teorie Lebensunfähigkeit

Rakouska byla považována za důležité aktivum zahraniční politiky; s její pomocí jsme měli dosáhnout od západních mocností mnohých výhod. Každý, kdo se stavěl proti tomuto druhu myšlení, jako Friedrich Otto Hertz, byl považován za zrádce.

Není nutné rozebírat, jak neudržitelná je teorie Lebensfähigkeit malých států. Chtěl bych ale ukázat, jak podivně zněly apely na tuto doktrínu z úst protekcionistů, kteří se dostali k moci. Pokud by tito lidé byli konzistentní, tak by měli hlásat, že poválečný rakouský průmysl získal rozpadem monarchie velkou vzpruhu. Od roku 1918 jsme byli „osvobozeni“ od tlaku konkurenčního průmyslu ze Sudet a rakouský průmysl by tak měl být schopný zvýšit svou produkci. Rakouské zemědělství bylo ve velmi nevýhodné pozici proti zemědělství maďarskému. Nyní ale díky prohibitivním tarifům mělo být Rakousko schopno svou zemědělskou produkci významně rozšířit.

Fakt, že jsme museli dovážet uhlí, nepředstavoval žádnou nevýhodu vzhledem k pro nás příznivým podmínkám na trhu s uhlím. Během Velké deprese, která začala roku 1929, klesly ceny surovin hlouběji a daleko rychleji než ceny průmyslové produkce; průmyslové země nebyly zasaženy tak tvrdě jako zemědělské země a země produkující suroviny. Rakousko si nemělo proč stěžovat na pád cen dovážených surovin.

Finančně utrpělo Rakousko rozpadem starého státu méně než některé jiné části císařství. Ve starém mocnářství vláda používala daně z rozvinutějších částí na financování budování infrastruktury a pokrytí administrativních nákladů v méně rozvinutých částech. Staré Rakousko nežilo z daní z ostatních částí mocnářství, ale naopak podílelo se na subvencování rozvoje Galicie, Dalmácie atd.

Říká se, že Rakousko podědilo disproporční podíl administrativního aparátu starého mocnářství. To také není tak úplně pravda. Nové Rakousko podědilo jen malé množství úředníků, kteří dříve pracovali v jiných částech mocnářství. (Většinou se to týkalo jen zaměstnanců státních drah.) Přesné číslo nikdy nepůjde zjistit, jelikož úředníci efektivně zamezili všem pokusům to učinit. Není však pochyb o tom, že se to týkalo méně než tisíce lidí. V téže době se úřednictvo rozrůstalo o tisíce a desetitisíce zcela nově přijatých lidí. Nadbytek úředníků v novém Rakousku neměl nic společného s dědictvím po starém mocnářství.

Paralyzující účinek fráze Lebensfähigkeit na politiku byl ohromný. Kdykoliv se objevil nějaký reformní návrh, byl okamžitě na základě této fráze odmítnut. Notoricky známý termín Schlamperei a nešťastné „da lasst sich nicht machen“ našly své široce přijaté ospravedlnění.

Tato situace způsobila, že i já sám jsem nad svým postojem k programu anexe někdy váhal. Nebyl jsem slepý k nebezpečí, které by rakouské kultuře hrozilo ve spolku s německou Říší. Ale byly momenty, kdy jsem si říkal, jestli není anexe menším zlem než pokračování politiky vedoucí neodvratně ke katastrofě.

Od měnové reformy v roce 1922 vládla Rakousku nominálně koalice křesťanských socialistů a velkoněmců. Sociální demokraté byli v opozici a obviňovali „buržoazní“ strany ze všech nedostatků v existujícím systému. Ve skutečnosti ovšem situace vypadala trochu jinak. Hlavní administrativní pravomoci byly v rukou vlád jednotlivých spolkových zemí. Centrální moc, tedy spolková vláda a spolkový parlament, byla celkem omezená. Ve Vídni se sociální demokraté těšili absolutní dominanci a své pozice bezohledně využívali k válce za zničení kapitalistického řádu. V druhé nejdůležitější spolkové zemi, Dolním Rakousku, vládla koalice křesťanských socialistů a sociálních demokratů a velkoněmci byli v opozici. Ve Štýrsku to bylo stejné. Pouze v malých spolkových zemích s menší populací i ekonomickou vahou byli sociální demokraté v opozici.

Skutečná převaha sociálních demokratů ovšem neměla s velikostí jejich parlamentního zastoupení nic společného. Opírala se o jejich zastrašovací aparát. Strana ovládala odbory, a to zvláště odbory na železnici, v poštovní službě a zaměstnance u telegrafů a telefonů. Mohla tak kdykoliv paralyzovat veškerý život v zemi a vyhrožovala stávkou v klíčových odvětvích pokaždé, kdy vláda dělala něco, co nebylo straně po vůli, a nutila tak vládu se podvolit. Ještě větší váhu ale mělo to, že sociálnědemokratická strana měla k dispozici svoji vlastní armádu vybavenou puškami, kulomety, lehkým dělostřelectvem, množstvím munice a přibližně třikrát početnější, než byla spolková armáda s policií dohromady. Spolková armáda neměla ani tanky, ani těžké dělostřelectvo, ani letectvo, jelikož všechno bylo zakázáno mírovou smlouvou. Články o odzbrojení se v Rakousku přísně dodržovaly pod dohledem západních vojenských atašé, kteří se sociálními demokraty sympatizovali. Během několika měsíců po vyhlášení příměří a ratifikaci mírových dohod bylo sociálním demokratům umožněno, aby si ze skladů staré císařské armády odnesli tolik zbraní a munice, kolik jen pobrali. Později jim bylo povoleno nakupovat zbraně a munici z Československa. Sociálnědemokratická armáda, takzvaní ordneři, pořádala přehlídky a polní cvičení, kterým vláda nebyla schopná čelit. Sociální demokraté si přisvojili „právo na ulice“.

Toto právo vykonávali sociální demokraté již ve starém mocnářství. Při nepokojích, které předcházely zavedení všeobecného volebního práva v roce 1907, si sociálnědemokratická strana hrozbami terorem a vydíráním vyzkoušela svou sílu k zastrašování vlády a parlamentu. Rakouská ústava výslovně zakazovala demonstrace v době a v místě, kde zasedá parlament, aby bylo zajištěno, že nebudou přijímána rozhodnutí pod tlakem ulice. Nicméně sociální demokraté na zákaz nedbali a císařská vláda jim ustoupila. Práce ve Vídni se zcela zastavila, když 28. listopadu 1905 vyrazilo do ulic 250 000 dělníků a sešikovaní do vojenských tvarů a pod velením stranických funkcionářů pochodovali po Ringstrasse a kolem parlamentu. Téhož večera jsem se setkal s Otto Bauerem v kavárně, kde socialisté slavili úspěch demonstrace. S potěšením mi oznámil, že sociální demokracie nyní vyhrála své „právo na ulice“ a hodlá si ho do budoucna udržet. Já jsem byl jiného mínění. Zeptal jsem se ho: „Co se stane, když nějaká jiná strana v budoucnu převezme ulice organizovanou silou? Nepovede to k občanské válce?“ Bauerova odpověď byla docela charakteristická: „Takovou otázku si může klást jenom buržuj, který si neuvědomuje, že budoucnost patří pouze nám. Kde by se taková jiná strana vzala? Kde by se vzala strana, která by si troufla na konfrontaci s organizovaným proletariátem? Jakmile převezmeme moc, nebude již žádný další odpor.“

Marxismus udělal ze sociálních demokratů zaslepené hlupáky. Sklidil jsem nesouhlas od všech přítomných, když jsem zredukoval svou odpověď na vídeňské přísloví: „Es sollen auch schon vierstöckige Hausherren gestorben sein.“

Během prvních let rakouské republiky jsem nejednou slyšel sociálnědemokratického starostu Vídně Seitze poznamenat: „Vláda sociální demokracie ve Vídni je již navždy zajištěna. Už dítě ve školce je poučeno o proletářském uvědomění. Na školách ho učí jen sociální demokraté a odbory pak dokončí jeho vzdělání. Vídeňan se rodí do sociální demokracie, žije v ní a umírá tak, jak žil.“

Už v zimě 1918/1919 přinutil teror vyvolaný sociálními demokraty další Rakušany, aby se postarali o svou obranu. Po rozličných pokusech byl založen Heimwehr a dosáhl jistých organizačních úspěchů. Ale v roce 1934 byl počet jeho příslušníků relativně malý a rivalita mezi jeho vůdci ochromila jeho akceschopnost.

Tento nevyhnutelný vývoj jsem sledoval s hrůzou. Bylo jasné, že Rakousko se nachází na pokraji občanské války. I moji nejlepší přátelé byli toho názoru, že hrozbě představované sociálnědemokratickou stranou lze čelit pouze násilím.

Příchod Heimwehru uvedl na politickou scénu nové typy: dobrodruhy bez vzdělání a desperáty s omezenou perspektivou, kteří uměli hlasitě zařvat. Vojenský manuál byl jejich biblí a „autorita“ jejich sloganem. Demokracii ztotožňovali se sociální demokracií a viděli v ní „to nejhorší ze všech zel“. Později se chytili fráze „Ständestaat“ čili „korporativistický stát“. Jejich společenským ideálem se stal vojenský stát, kde by oni vydávali rozkazy.

S kolapsem Kreditanstalt v květnu 1931 nastal konec třetí fáze méj aktivity u Handelskammer. Zůstal mi už jen omezený rozsah možností. Zmobilizoval jsem veškerou svou sílu k boji proti inflacionistické politice, která byla přijata vládou. Šilink se z poměru 139 ku 100 švýcarských franků znehodnotil na 175, kde se stabilizoval. Byl to určitý omezený úspěch.

Avšak boj o Rakousko byl přesto ztracený. Ani kdybych měl úspěch ve všem, oč jsem se snažil, nedokázal bych Rakousko zachránit. Nepřítel, který ho měl zničit, přišel zvenčí. Rakousko by nemohlo ustát nápor nacionálních socialistů, kteří brzy měli zaplavit celou Evropu.

Rakouský problém již nebyl domácím problémem. Osud Rakouska byl v rukou západních mocností. Kdokoliv chtěl Rakousku pomoci, musel to udělat ze zahraničí. Ke čtvrté fázi svých politických aktivit se ještě vrátím v dalších kapitolách.

Bitvu v Handelskammer jsem vedl šestnáct let, během nichž jsem nedosáhl ničeho jiného než oddálení katastrofy. Bylo to za cenu velikých osobních obětí, které jsem přinesl, ačkoliv jsem od začátku předvídal, že úspěchu nedosáhnu. Avšak nelituji, že jsem se pokusil o nemožné. Nemohl bych jednat jinak. Bojoval jsem, protože mi nic jiného nezbývalo.

---

9. Moje učitelské aktivity ve Vídni

Žádné jiné povolání pro mne nebylo tak přitažlivé jako universitní profesor. Brzy jsem poznal, že kvůli svým politickým názorům nikdy řádnou profesuru na německé universitě nedostanu. To bylo pro mě politováníhodné jen z toho důvodu, že jsem si musel na živobytí vydělávat neakademickou prací. Titul Privatdozent mi nabízel dost příležitostí k tomu, abych mohl vyučovat.

V roce 1913 jsem byl pozván na právní fakultu vídeňské university jako Privatdozent. Na jaře 1918 jsem získal titul „profesor extraordinarius“. Žádného dalšího pokroku v akademické kariéře jsem nedosáhl. Předpokládám, že moje jméno bylo vyškrtáno ze seznamu vyučujících v roce 1938, ale nacionální socialisté se neobtěžovali mě o tom informovat.

V prvních letech své akademické kariéry jsem přednášel, později jsem se omezil na vedení dvouhodinového semináře o otázkách ekonomické teorie. Jeho úspěch rostl rok od roku. Téměř všichni studenti, kteří brali studium ekonomie vážně, někdy můj seminář navštívili. Připouštím, že to bylo jen malé procento z těch stovek studentů práv a společenských věd, kteří každý rok získali doktorát. Ale můj seminář byl zcela přeplněn. Semináře obvykle nemívají více než 20–25 účastníků, můj jich měl pravidelně 40–50.

Poté, co Wieser odešel do penze a Grünberg se přesunul do Frankfurtu, byla tři profesorská místa ekonomie obsazena Othmarem Spannem, Hansem Mayerem a hrabětem Ferdinandem Degenfeld-Schonburgem. Spann ekonomii vůbec neznal a ani ji neučil. Místo toho vyučoval nacionální socialismus. Degenfeldovy znalosti by stěží stačily na nějaké zapadlé obchodní akademii. Mayer byl oblíbeným žákem Wiesera. Znal práce Wiesera a také Mengera a Böhma. Sám ale nikdy nepřišel s žádnou originální myšlenkou a myslím, že se ani nikdy nepropracoval ke skutečnému pochopení ekonomie. Svůj čas na universitě trávil otevřenou válkou se Spannem a několika politováníhodnými intrikami zaměřenými proti mně. Jeho přednášky nestály za mnoho a jeho semináře nebyly o moc lepší. Mnozí studenti, mladí doktoři a početní zahraniční návštěvníci, kteří ve Vídni trávili semestr nebo dva, nepokrytě dávali přednost mojí výuce.

Spann i Mayer na mé úspěchy u studentů žárlili, a to se pak projevovalo několikerým způsobem. Moji studenti tvrdili, že se s nimi při zkouškách zachází mimořádně špatně; nemohl jsem si pravdivost takových tvrzení ověřit, ale jasně jsem naznačil, že nikterak netrvám na tom, aby studenti navštěvující můj seminář v něm byli oficiálně zapsáni. Ze čtyřiceti či padesáti studentů jich pak bylo zapsáno jen osm či deset. Potíže měli i doktorandi ve společenských vědách, kteří se mnou chtěli psát svoje disertace. Ti, kteří toužili po habilitaci, si museli dávat mimořádný pozor, aby se mnou nebyli nikterak spojováni.

Mým studentům byl odepřen přístup do knihovny na katedře ekonomie. Toto opatření se ovšem minulo cílem, protože jsem dohlédl na to, aby knihovna Handelskammer byla opatřena vším potřebným. Konkrétně moderní anglosaskou literaturou byla zásobena lépe než univerzitní knihovna.

Všechny tyto drobné šikany mě ale tolik netrápily. Daleko závažnější byl ohromný úpadek úrovně výuky společenských oborů na vídeňské universitě. Atmosféra, která na universitě panovala za mých studentských let, nadobro zmizela. Mnoho profesorů by stěží šlo označit za vzdělané lidi. Na fakultách převládl duch nepřátelský k vědě a kultuře. V první polovině dvacátých let jsem byl často zván na setkání profesorů a vedení university. Hlavním tématem rozhovorů na těchto setkáních bylo jak získat více peněz ze státního rozpočtu. Byl jsem tam tehdy zván proto, že počítali s mou přímluvou u finančního rady Herr Patzauera a komisaře Zimmermana. Na jedné z těchto schůzek byl čten dopis od zahraničních přátel vídeňské kultury. Tento dopis obsahoval termíny „pragmatismus“ a „behaviorismus“. Bylo jasné, že nikdo z přítomných tyto výrazy nikdy před tím neslyšel. Při jiné příležitosti vyšlo najevo, že jméno Benedette Croce je neznámé všem a Henri Bergson většině. Mezi účastníky tehdy byl předseda akademie věd Oswald Redlich, profesor středověkých dějin, a hrabě Wenzel Gleisbach, profesor trestního práva.

Člověk si tak může představit průměrnou úroveň vzdělání studentů. Vedl jsem státní zkoušky z ekonomie a financí. Neznalosti předváděné kandidáty byly zničující. Ještě horší byl ovšem fakt, že to nikomu ze členů zkušební komise očividně vůbec nevadilo. Vzpomínám, jaké problémy jsem měl s přesvědčováním komise o tom, aby nechala propadnout kandidáta, který věřil tomu, že Marx žil v osmnáctém století a že daň z piva je přímou daní. Samozřejmě jsem později zjistil, že s neznalostmi tohoto druhu se lze setkat i na těch nejvyšších místech. Jednou jsem debatoval s rakouským prezidentem Miklasem, který byl dříve gymnaziálním učitelem dějepisu, a Richardem Reischem, guvernérem centrální banky. V průběhu diskuse jsem se zmínil o Frankfurtském míru. Miklas se zeptal, kdy a mezi jakými zeměmi byla tato dohoda uzavřena.

V Rakousku existuje nepřekonatelná propast mezi mizející skupinkou vídeňských intelektuálů a masami takzvaných „vzdělaných“ lidí. Vzdělávací systém se ocitl v tak hlubokém úpadku, že již nenabízí mladým lidem žádné opravdové vzdělání. Většina doktorů práv, společenských věd a filosofie byla svými profesory neadekvátně školená, nedokáže samostatně myslet a pečlivě se vyhýbá veškeré závažnější literatuře. Ze stovky vídeňských právníků by si jich možná tak deset bylo schopno přečíst odborný časopis v angličtině či francouzštině. Tento poměr je ještě menší mimo Vídeň a mezi právníky ve státních službách.

Jako úředník u Handelskammer jsem proti těmto podmínkám vystupoval. Jako učitel jsem se na svých seminářích setkával hlavně s vybranou skupinou těch nejnadanějších. Dokonce i v letech 1906 až 1912, kdy jsem vyučoval ekonomii na vídeňské dívčí obchodní akademii, a v akademickém roce 1918/1919, kdy jsem na Vídeňské exportní akademii (později přejmenované na Institut pro světový obchod) vedl kurzy pro důstojníky vracející se do civilního života, jsem měl převážně nadprůměrné

studenty.

Hlavním těžištěm mých vzdělávacích aktivit byl můj Privatseminar. Od roku 1920 jsem každých čtrnáct dní sezval několik nadaných mladých lidí. Moje kancelář v Handelskammer byla dost veliká, aby se do ní pohodlně vešlo dvacet až pětadvacet osob. Obvykle jsme se scházeli v sedm večer a rozcházeli okolo půl jedenácté. Na těchto setkáních jsme debatovali o důležitých problémech v ekonomii, společenské filosofii, sociologii, logice a epistemologii ve vědách o lidském jednání. V tomto kruhu se zrodila mladší rakouská ekonomická škola. V tomto kruhu zažívala vídeňská kultura jeden ze svých posledních rozkvětů.

Zde jsem nebyl ani učitelem, ani vedoucím semináře. Byl jsem pouze primus inter pares, který dostával více, než rozdával.

Všichni, kteří patřili k tomuto kruhu, přišli dobrovolně, vedeni pouze svojí touhou po poznání. Přišli jako studenti, ale brzy se z nich stali přátelé. Později se ke kruhu připojili i někteří z mých vrstevníků. Zahraniční vědci, kteří byli na návštěvě Vídně, byli v našem kruhu vítanými hosty a aktivně se zapojovali do dění.

Privatseminar neměl žádné oficiální stanovy nebo funkce. Nebyl nijak propojen ani s universitou ani s Handelskammer. Byl a zůstal vždy pouze přátelským kroužkem. Ti, kteří stáli mimo něj, mohli znát pouze publikované práce jeho jednotlivých účastníků.

Nepěstovali jsme si žádné sektářské myšlení. V diskusích mezi námi se objevovalo daleko více rozporů než vzájemného souhlasu. V jednom jsme ale byli zajedno: v touze nadále rozvíjet vědy o lidském jednání. Každý z nás se pak vydal tou cestou, kterou považoval za nejlepší. Nikdy jsme nezvažovali vydávání společného časopisu nebo sebraných prací. Každý z nás si dělal svou vlastní práci. A přesto každý z nás pracoval pro náš kruh, bez nároku na jinou odměnu než na uznání od svých přátel.

V této výměně myšlenek byla jistá velikost, nacházeli jsme v ní štěstí i satisfakci.

Mimo Privatseminar existovalo ještě druhé sdružení přátel ekonomického výzkumu. Od 12. dubna 1908 jsme Karl Pribram, Emil Perels, Else Cronbach a já pořádali setkání věnovaná diskusím o ekonomických problémech a zásadních otázkách v příbuzných oborech. Netrvalo dlouho a naše skupina se rozrostla. Zentralstelle für Wohnungsreform nám poskytovala důstojné místo pro naše schůze. Když jsem byl během války mimo Vídeň, tak se k přibírání nových členů přistupovalo příliš neopatrně. V době, kdy jsem se vrátil, pak setkání ustala docela. Okamžitě po válce jsem se snažil o obnovu této skupiny. Abychom se vyhnuli konfliktům s úřady, museli jsme ovšem založit formální sdružení, které jsme nazvali Nationalökonomische Gesellschaft. Krátce poté jsme opět měli problémy a začalo být jasné, že spolupráce se Spannem není možná. Úspěšně se nám podařilo Spanna vyloučit a společnost mohla obnovit svoje aktivity.

Každý, kdo projevil skutečný zájem o ekonomické problémy, mohl být zvolen členem této společnosti. Večerní setkání jsme pořádali nepravidelně v konferenční místnosti bankovní asociace. Členové společnosti i hosté zde pořádali přednášky, po kterých následovaly živé diskuse. Základ členů této společnosti se rekrutoval z účastníků mého Privatseminar; ale kromě nich zde byli i ekonomové Richard Schüller, Siegfried Strakosch von Feldringen, Victor Graetz a mnoho dalších.

Jelikož Gesellschaft nechtěl být „na kordy“ se všemi universitními profesory, bylo nutné udělat z Hanse Mayera jeho předsedu. Já sám jsem byl místopředsedou. Poté, co jsem odešel v roce 1934 do Ženevy, tak se Gesellschaft pomalu rozpadal.

Dne 19. března 1938 rozeslal Hans Mayer všem členům upozornění, že všichni neárijští členové Nationalökonomische Gesellschaft musí být vyloučeni „vzhledem ke změně podmínek v Rakousku a Německu a vzhledem k zákonům, které nyní platí také v tomto státě“.

To bylo naposled, co jsem o této společnosti slyšel.

Seznam pravidelných účastníků Privatseminar:

- Ludwig Bettelheim-Gabillon
- Victor Bloch
- Martha Stefanie Braun
- Friedrich Engel von Janosi
- Walter Fröhlich
- Gottfried von Haberler
- Friedrich A. von Hayek
- Marianne von Herzfeld
- Felix Kaufmann
- Rudolf Klein
- Helene Lieser-Berger
- Rudolf Löbl
- Gertrud Lovasy
- Fritz Machlup
- Ilse Mintz-Schüller
- Oskar Morgenstern
- Elly Offenheimer-Spiro
- Adolf G. Redlich-Redley

- Paul N. Rosenstein-Rodan
- Karol Schlesinger
- Fritz Schreier
- Alfred Schütz
- Richard von Strigl
- Erich Vögelin
- Robert Waelder
- Emanuel Winternitz

10. Vědecká práce v Německu

Jako tichý pozorovatel jsem se účastnil schůzí Verein für Sozialpolitik konaných v roce 1909 ve Vídni a v roce 1911 v Norimberku. Na schůzi konané v roce 1919 v Regensburgu jsem byl zvolen za člena výboru. To nebylo příliš významné, byla to jen čestná funkce udílená těm, kteří přispěli do některé z publikací tohoto sdružení. Během času ale důležitost mého postavení v rámci sdružení vzrostla. V kontrastu ke své předválečné politice začalo sdružení hledat zástupce všech ekonomických směrů. Jako uznávaný reprezentant rakouské školy jsem začal být více zapojován do činnosti sdružení. A tak se stalo, že jsem byl nakonec zvolen do výboru ředitelů. Účastnil jsem se příprav na vydání publikací zabývajících se problémem kartelů. Příprava a úvod konference o problému ekonomické hodnoty konané v Drážďanech v roce 1932 byla mojí prací.

V roce 1924 jsem byl zvolen členem Deutsche Gesellschaft für Soziologie.

Z obou organizací jsem byl vyhozen v roce 1933.

O německých profesorech ekonomických státních věd a sociologie jsem nikdy nesmýšlel příznivě. Byli mezi nimi někteří vzdělaní a čestní lidé, plní opravdového vědeckého zápalu, ale většina taková nebyla.

To, že tito muži nebyli ekonomy a ve skutečnosti obvykle zaujímal postoje k ekonomii nepřátelské, bych jim ani tolik nevyčítal. Koneckonců to byli studenti Schmollerovi, Wagnerovi, Bücherovi a Brentanovi. Neznali žádnou ekonomickou literaturu a o ekonomických problémech měli jen tu nejmlhavější představu. Každý skutečný ekonom jim byl podezřelý jako nepřítel státu, protiněmecký propagátor anglosaských idejí či zaprodanec buržoazních zájmů. Byli diletanty ve všem, co podnikali. Chtěli být historiky, ale zřídka se podívali na interdisciplinární výzkum, nejdůležitější nástroj historiků. Duch historického výzkumu jim byl cizí. Nebyli obeznámeni se základními statistickými postupy. Byli laiky v právu, technologii, bankovníctví i obchodu. S ohromující bezstarostností vydávali knihy a eseje o věcech, o nichž nevěděli nic.

Daleko horší ale bylo to, že byli „kam vítr, tam plášť“. V roce 1918 většina z nich sympatizovala se sociálními demokraty, v roce 1933 se bez váhání připojili k nacistům. Jakmile by k moci přišli bolševici, stali by se z nich rázem komunisté.

Werner Sombart byl velkým mistrem právě tohoto druhu lidí. Tvrdí se o něm, že byl průkopníkem v ekonomické historii, ekonomické teorii a sociologii, byl považován za bouřliváka, protože se mu jednou podařilo vzbudit hněv císaře Viléma. Uznání svých kolegů si Sombart plně zasloužil, protože v sobě kombinoval všechny jejich nedostatky v tom nejvyšším stupni. Nikdy neměl jinou ambici než dostat se k penězům a přitáhnout na sebe pozornost. Jeho rozsáhlá práce o moderním kapitalismu je břídilství. Vždycky vyspekuloval, co mu vynese největší aplaus veřejnosti. Tohle by se dalo označit za jeho neobyčejné nadání. Vyučoval marxismus, když to bylo zrovna v módě; když se pak dral k moci Hitler, tak napsal, že führer je plnítelem Boží vůle.

O ekonomii neměl ani ten nejmenší zájem. V roce 1922 ho v mé přítomnosti požádal Weiss-Wellenstein, jestli by nechtěl pronést přednášku o inflaci. Odmítl to těmito slovy: „To je jen technický problém bankovního systému. To nemá nic společného s ekonomikou a mě to nezajímá.“ Původní název jeho knihy Tři ekonomie měl být Konec ekonomie. Řekl mi, že opustil tento název ze soucitu se svými kolegy, kteří se živí výukou ekonomie.

Nicméně stejně bylo mnohem zajímavější promluvit si se Sombartem než s většinou ostatních německých profesorů. Alespoň to nebyl omezený hlupák, jakými byli Gottl, Oppenheimer, Diehl a Spiethoff, který dokonce nebyl schopen napsat ani jedinou knihu.

U kormidla Vereinu byl v té době profesor Eckhart, který nikdy nevyprodukoval nic významného a jeho největším počinem byl příspěvek k dějinám německého námořního obchodu. Jeho rivalem byl Bernhard Harms, který v Německu zpopularizoval termín Weltwirtschaft. Ovládán touhou převzít vedení organizace založil List-Gesellschaft.

Ve společnosti těchto mužů mi začalo být jasné, že německý lid se již nedá zachránit; tito bezcharakterní hlupáci měli být jeho vybranou elitou, těmi nejlepšími z nejlepších. Obor, který vyučovali na universitách, je v politickém vzdělání tím nejkritičtějším. Lidé vzdělaní v ostatních oborech, stejně jako masy, považovali tyto profesory za vyslance ekonomické vědy. Co se mohlo stát s mládeží pod vedením takových učitelů?

V roce 1918 ve Vídni mi Max Weber řekl: „Ty nemáš rád Verein. Já ho mám rád ještě méně, ale v dnešní době je to jediné takové sdružení v našem oboru. Kritika zvenčí nijak nepomůže. Člověk musí pracovat uvnitř tohoto sdružení a snažit se najít způsob, jak napravovat jeho nedostatky. Já se o to budu snažit a ty bys měl také.“

Řídil jsem se Weberovou radou ačkoliv jsem věděl, že to nebude k ničemu. Jako Rakušan, Privatdozent a „teoretik“, jsem ve Vereinu vždy zůstal outsiderem. Jednali se mnou zdvořile, ale vždy se na mne dívali jako na cizince.

Ani Max Weber s touto situací nedokázal nijak pohnout. Předčasná smrt tohoto génia byla pro Německo velkou tragédií. Kdyby Max Weber žil déle, tak by dnes Němci měli před sebou příklad „árijce“ nezlomeného nacionálním socialismem. Ale ani jeho intelekt by na průběhu věcí pravděpodobně nic nezměnil.

Také jsem se v těchto německých spolcích setkal s lidmi, jejichž společnost mě velice obohatila. Z nich vzpomínám hlavně na Maxe Schelera, filosofa a sociologa. Pak na Leopolda von Weiseho, sociologa z Kolína, Moritze Bohma a Alberta Hahna z Frankfurtu. S Walterem Sulzbachem a jeho ženou Marií jsem se setkal v roce 1926 na schůzi Deutsche Gesellschaft für Soziologie ve Vídni. S nimi jsem navázal přátelský styk na řadu dalších let. Také bych se rád zmínil o dalších, jmenovitě o Wilhelmu Röpkeovi, Alexandru Rüstowovi, Götzi Briefsovi, Georgu Halmovi a Richardu Passowovi. Historik Eberhard Gothein a Ludwig Pohle již bohužel zemřeli.

Dvakrát se rozšířily zvěsti o mém možném jmenování na německou universitu: v roce 1925 na universitu v Kielu a v roce 1928 na Handelshochschule Berlin. V obou případech byla proti mně rozpoutána vášnivá agitace a z jmenování sešlo. Neočekával jsem nic jiného. Byl jsem pro výuku pruské královské politické vědy špatně uzpůsoben.

11. Další studie nepřímé směny

V Teorii peněz a úvěru jsem s řadou věcí nebyl spokojen. Považoval jsem za nezbytné tyto nedostatky napravit.

Ani kritika mé knihy, ani další práce kolegů zabývající se problémem nepřímé směny mými základními tvrzeními nijak neotřásl. Jsem vděčný za podněty pocházející z prací B. M. Andersona, T. E. Gregoryho, D. H. Robertsona, Alberta Hahna, Hayeka a Machlupa. Díky nim jsem svoji teorii poněkud přeformuloval a vylepšil její prezentaci. Avšak i tam, kde některým mým argumentům oponovali, tak jádro mého učení spíše potvrdili, než vyvrátili. Z knih těchto mužů jsem nezískal jen poučení, ale dodávaly mi zároveň jistotu, že nezůstávám osamoceným nepochopeným ekonomem, který píše jenom do regálů knihoven.

Zbytek publikací o problému peněz a úvěru, jež se objevily v posledních třiceti letech, byl spíše nevýznamný. Úpadek vědeckého myšlení byl šokující. Člověk může říci, že některé z prací, které se objevily během této doby, měly obecně přijatelnou úroveň, ačkoliv některé věci v nich byly neobhajitelné. Avšak většina knih a článků byla vskutku zcela bezcenná.

Tento příkrý odsudek se vztahuje hlavně na ty práce, které o sobě prohlašují, že poukazují na „chyby“, jež zůstávají nevysvětleny „ortodoxními“ ekonomickými teoriemi nebo jim protirečí. S jen velmi chabou znalostí historie peněz a bankovníctví tito autoři označují tyto chyby za nové a bezprecedentní. Nepokoušejí se vysvětlit fakta ve světle „ortodoxních“ teorií, protože znalosti těchto teorií i schopnost vědeckého myšlení jim unikají.

Jsem přesvědčen, že je důležité mít přehled o dnešní odborné literatuře a poskytovat solidní kritiku každého nesmyslného tvrzení, které se v ní objeví. Samozřejmě to nezamezí opakování starých chyb, ale může to být důležitou službou veřejnosti zabývající se ekonomickými otázkami. S několika přáteli jsme se pokusili o založení časopisu s tímto cílem, ale nebyli jsme schopni najít vhodného vydavatele.

Navíc jsem toho názoru, že vyvracení současných chyb je vhodným tématem pro doktorské disertace mladších zástupců naší vědy. Minimálním požadavkem na ekonoma je totiž to, aby byl schopen omyl rozpoznat a kriticky se s ním vypořádat. Příležitostně tedy práce tohoto druhu podporuji.

O jedné takové disertaci, jejímuž vydání zabránily obtížné podmínky v Rakousku v roce 1920, bych se tu rád zmínil. Je to práce, která zajistila Helene Lieserové první doktorát v oblasti společenských věd, jenž rakouská universita udělila ženě. Tato disertace pojednává o návrzích na měnovou reformu prosazovaných v Rakousku během období hyperinflace. Ukázala, že většina reformních návrhů diskutovaných v té době nebyla tak nová, jak jejich autoři věřili.

V mém semináři jsem využil každé příležitosti pro vyvracení populárních omylů. Vskutku ale nemám ani čas ani chuť věnovat svoje polemické úsilí boji proti něčemu, co již bylo vyvráceno stokrát. Dnes spíše lituji, že jsem věnoval tolik času a své omezené energie boji proti pseudoekonomii. V hodinách tichého přemítání upevňuji svoje odhodlání řídit se myšlenkou ze Spinozy: Sane sicut lux se ipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui et falsi est. Ale znovu a znovu se nechávám strhnout svým temperamentem.

V průběhu hyperinflace jsem napsal mnoho článků zaměřených na vysvětlení podstaty znehodnocení měny a vyvrácení chybných teorií, které se ohledně toho objevovaly. Napsal jsem článek *Zahlungsbilanz und Devisenkurs pro Mittelungen des Vereins Österreichischer Banken und Bankiers*.

Pro *Schriften des Vereins für Sozialpolitik* jsem napsal článek *Geldtheorie Seit des Stabilisierungsproblems*. Jeho vydání však vedení Vereinu dlouhou dobu zdržovalo, protože zpochybňoval oficiální tezi, že znehodnocování marky je způsobeno reparacemi a francouzskou okupací. Nakonec vyšel až v létě 1923. V roce 1919 jsem ještě přispěl esejem o problémech připojení Rakouska k německé říši a problému měny.

V druhém vydání Theorie peněz a úvěru a v malé publikaci Geldwertstabilisierung und Konjunkturpolitik jsem formuloval teorii ekonomického cyklu takovým způsobem, aby byl cyklus kompletně vysvětlen. Boom je následkem úvěrové expanze. Ale co způsobuje úvěrovou expanzi? V prvním vydání jsem na tuto otázku nedal odpověď. Nyní zde již odpověď byla. Banky se snaží snížit úrokovou míru prostřednictvím úvěrové expanze. Monetární politika, která dává přednost „levným penězům“ a je založena na předpokladu, že úvěrová expanze je udržitelným prostředkem pro snížení úrokových sazeb, tyto praktiky podporuje a snaží se vytvářet pro ně nezbytné institucionální podmínky.

Při psaní své Nationalökonomie jsem měl příležitost znovu promyslet svoji teorii peněz a úvěru a představit ji v nové formě.

Ve své knize o penězích jsem kritiku zaměřil na široce přijímaný koncept směny se zanedbáním úlohy peněz jenom natolik, nakolik to bylo nezbytné k odmítnutí doktríny neutrality peněz. Problémem peněžní kalkulace jsem se zabýval jen do té míry, jak to bylo nezbytné pro můj výzkum společenských následků znehodnocování peněžní jednotky. Avšak základní myšlenka zde již obsažena byla: jsou zde hodnoty a hodnocení, ale žádná měření hodnoty a žádné hodnotové kalkulace; tržní ekonomika kalkuluje pouze s cenami vyjádřenými v penězích. To nebylo nic převratně nového, toto logicky vyplývá ze subjektivní teorie hodnoty. Gossen se již dotkl tohoto závěru, který může být vyvozen pro socialistickou ekonomiku. Pierson, s jehož dílem jsem se seznámil o mnoho let později díky Hayekovým překladům, Gossenovy myšlenky zopakoval.

Když jsem připravoval svou knihu Socialismus, byl jsem přesvědčený, že musím klást zvláštní důraz na základy katalaxie. Teorie socialismu, která by nebrala v úvahu základní problémy ekonomické kalkulace, by byla jednoduše absurdní. V roce 1919 jsem tudíž napsal a před Nationalökonomisch Gesellschaft prezentoval esej Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen. Na radu přátel jsem ji poté v roce 1920 uveřejnil v Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Je zahrnuta i v Socialismu v zásadě nepozměněné formě.

Doposud byly všechny pokusy vyvrátit moje závěry odsouzeny k neúspěchu, protože nepronikly k jádru problému teorie hodnoty. Všechny knihy a eseje, které se snažily zachránit socialismus a ukázat, že je možné vytvořit socialistické společenství, v němž by mohla probíhat ekonomická kalkulace, nedokázaly odpovědět na to, jak v ekonomice, která je založena na preferování jednoho a odřikání druhého – tedy na lidech činících nestejná hodnocení – může člověk dojít ke srovnatelným hodnocením a jejich použití v rovnicích. Tak přišli s absurdním nápadem doporučit rovnice matematické katalaxie, což dává obrázek zcela postrádající lidské jednání jako náhradu za peněžní kalkulaci tržní ekonomiky.

V Socialismu jsem měl konečně příležitost prezentovat plný význam problému ekonomické kalkulace. Mezitím jsem se spokojoval s poukazováním na chyby a protimluvy v tehdy navrhovaných řešeních pro socialistickou ekonomickou kalkulaci.

Bylo to vysvětlení předložené ve třetí části Nationalökonomie, kde moje teorie peněz byla završena. V ní jsem splnil plán, který

jsem pojal o třicet pět let dříve: skombinoval jsem teorii přímé a nepřímé směny do jednoho unifikovaného systému lidského jednání.

12. Systém společenské spolupráce

Nemožnost ekonomické kalkulace v socialistické ekonomice je teorií, která je jádrem mé knihy *Gemeinwirtschaft*, jejíž první vydání se objevilo roku 1922. *Liberalismus* vydaný v roce 1927 a soubor mých článků, který vyšel v roce 1929 pod názvem *Kritik des Interventionismus*, společně nabízejí obsáhlou analýzu problémů společenské spolupráce. V těchto knihách jsem prozkoumal všechny systémy spolupráce a jejich proveditelnost. Tyto studie vyvrcholily v *Nationalökonomie*. Do sbírky *Kritik des Interventionismus* s názvem *Die Verstaatlichung des Kredits*, která vyšla v *Zeitschrift für Nationalökonomie* v roce 1929, jsem chtěl jsem zahrnout ještě jeden esej. Vydavatel však tento esej ztratil a našel jej teprve v době, kdy sbírka již putovala do tiskárny.

Věřím, že teorie prezentované v těchto knihách nebyly dosud vyvráceny. Představil jsem novou perspektivu při pohledu na tyto problémy, jedinou, která umožňuje vědeckou debatu o politických otázkách. Musí se zkoumat užitečnost navržených opatření, tedy zda jsou za použití doporučených prostředků deklarované cíle dosažitelné. Ukázal jsem, že hodnocení různých systémů společenské spolupráce je neefektivní, když se provádí z arbitrárně zvoleného úhlu pohledu.

Něco jiného je tvrdit, že rozvoj systému soukromého vlastnictví výrobních prostředků nevyhnutelně vede k socialismu nebo intervencionismu. Dokonce i kdyby to byla pravda, nikterak by to nevyvracelo má tvrzení. Ani socialismus ani intervencionismus nenabývají žádného smyslu tvrzením, že k nim nevyhnutelně směřuje historický vývoj. Pokud je „návrat ke kapitalismu“ nemožný, jak se obecně tvrdí, tak je osud naší civilizace zpečetěn. Avšak já si myslím, že teorie o nevyhnutelnosti socialismu a intervencionismu je neudržitelná. Kapitalismus neničí sám sebe. To lidé si přejí s ním skoncovat, protože v socialismu a intervencionismu spatřují svoji spásu.

Čas od času jsem si pohrával s myšlenkou, že moje knihy přinesou praktické ovoce v dohledné době a obrátí politiku do správnějšího směru. Vždy jsem vyhlížel důkazy o změně v ideologii doby. Nikdy jsem ale sám sebe neklamal, moje teorie vysvětlovaly, ale nemohly zpomalit úpadek velké civilizace. Chtěl jsem být reformátorem, ale místo toho jsem se stal pouze historikem zániku.

Ve svých knihách a člancích o společenské spolupráci jsem strávil mnoho času a úsilí debatou o socialistech a intervencionistech všech variant a trendů. Toto úsilí bylo nezbytné kvůli každodenním návrhům na reformy, jež by působily opačně, než byly záměry jejich tvůrců.

Byl jsem obviněn z toho, že opomím psychologický aspekt problému. Koneckonců člověk má duši. A tato duše je v kapitalistickém systému údajně neklidná a bude ochotná raději strpět snížení životního standardu výměnou za společnost s uspokojivější pracovní a zaměstnaneckou strukturou.

Nejprve je důležité zdůraznit, že tento argument (můžeme mu říkat srdeční argument) není kompatibilní s původním argumentem socialistů a intervencionistů, kterého se někteří z nich drží ještě dnes. Ospravedlnění socialistických programů vycházelo z tvrzení, že kapitalismus brání plnému rozvoji produktivních schopností. Socialistická metoda zvýší nesrovnatelně všechny výstupy a tudíž vytvoří podmínky, kdy každý bude moci dostávat podle svých potřeb. Celý marxismus je založen výhradně na tomto argumentu. Před Leninem marxisté nikdy nepřipouštěli, že přechod k socialismu bude v přechodném období znamenat snížení životní úrovně. Předpovídali okamžité zvýšení životní úrovně pro masu a tu a tam dodávali, že plné dobrodiní socialistické výrobní metody se ukáže až za čas. Srdeční argument byli socialisté nuceni přijmout v boji za svou věc, teprve když se ukázaly první praktické výsledky.

Při posuzování srdečního argumentu má rozhodující význam rozsah, v jakém bude redukován ekonomický blahobyt v socialistickém systému. Jelikož to nelze objektivně a přesně změřit, tak se tvrdí, že spor mezi příznivci a protivníky socialismu je na vědecké úrovni neřešitelný; ekonomie tento konflikt nedokáže rozetnout.

Pojednal jsem tedy o problémech, na které se srdeční argument aplikovat nedá. Pokud socialistický systém povede k chaosu, protože je to systém, v němž je ekonomická kalkulace nemožná, a pokud intervencionismus nemůže dosáhnout cílů, které si přejí jeho zastánci, pak přicházet na pomoc těmto nelogickým systémům srdečním argumentem je irelevantní.

Nikdy jsem nepopíral, že popularitu antikapitalistických politik vysvětlují emocionální faktory. Faktory tohoto druhu však nemohou z nevhodných návrhů a prostředků učinit vhodné. Pokud lidé nedokážou „psychologicky“ tolerovat kapitalismus, tak kultura kapitalismu selže.

Byl jsem obviňován z toho, že přeceňuji úlohu, jakou v životě hrají rozum a logika. V praxi není žádné buď/anebo. Život, jak se říká, se skládá z kompromisů. Co se zdá nekompatibilní ve vědecké analýze, může někdy nabýt přijatelného tvaru v praxi; politika najde způsob jak spojit protikladné principy. Řešení to může být nelogické, iracionální a nesmyslné, ale přesto může fungovat. A na tom jediném záleží.

Kritikové se mýlí. Lidé si přejí jít tou cestou, která se jim zdá vhodná. Nic jim není vzdálenější než napolo uskutečněné touhy. Zde se člověk nedovolá historické zkušenosti. Je pravdou, že ta náboženství, která propagovala odvrácení se od pozemských záležitostí, si v tomto světě vedla celkem dobře. Ale rigorózní učení křesťanství a buddhismu nikdy neovládlo lidského ducha.

Ty části těchto dvou náboženství, ze kterých se stala masová víra, nikdy nestály v cestě aktivitám sekulárního života. Plná oddanost náboženským příkázáním byla výsadou mnichů a poustevníků. Dokonce i ve středověku vládci nedovolili, aby jejich aktivity byly ovlivněny příkázáními Kazatele na Hoře a dalším evangelickým učením. Malá skupina lidí, kteří berou křesťanství a buddhismus skutečně vážně, se stáhla z pozemských záležitostí do života v izolaci. Životy ostatních lidí nejsou kompromisem, ale jsou zkrátka nekřesťanské a nebuddhistické.

Dnes stojíme před problémem jiného druhu. Masy přijaly socialismus a intervencionismus za svoje hluboké vnitřní přesvědčení, v každém případě jsou silně protikapitalistické. Individualista však dnes nehledá záchranu svojí duše před světem, chce změnu tohoto módního trendu. Vidí až na konec věcí. Masy, které budou neotřesitelné ve své konzistenci, raději zničí svět, než by se vzdaly části svojí agendy.

Nenalézám žádnou útěchu ve faktu, že po celou známou historii zde státní intervencionismus vždycky existoval. Tehdy žilo na zemském povrchu daleko méně lidí než dnes a masy byly smířeny se životními podmínkami, které by dnes považovaly za netolerovatelné. Člověk se zkrátka nemůže jednoduše zbavit kapitalismu a vrátit se do některého dřívějšího století.

13. Epistemologické Studie

V průběhu devatenáctého století začaly na troskách starých náboženství vznikat různé sekty, které se snažily nabízet svým následovníkům „náhradu“ za ztracenou víru. Nejtrvalejší z těchto skupin je pozitivismus, „nepřiměřené trvání špatné vědy a vykuchaného papežství“, jak to nazval Huxley (Collected Essays, díl V). V reakci na církevní praktiky našel pozitivismus mnoho zapálených příznivců v katolických zemích. Vídeň byla městem Clemense Maria Hofbauera, pozitivisty, který věřil, že je zcela prost předsudků, a jeho zázraku s „Griesknödel“.[1]

Pozitivismu je obvykle přičítána zásluha na rozvoji sociologie. Je pravdou, že s termínem „sociologie“ přišel August Comte. Avšak to, co bylo dosud prováděno pod označením sociologie, nakolik se nejedná jen o plané řeči, nemá nic společného s pozitivistickým programem vědy o lidském jednání postavené podle vzoru newtonovské fyziky. Sociologie je směsicí etnografie, kulturní historie a psychologie, za použití starých historických metod. Comte nechtěl mít nic společného s vědou o lidském jednání, jejíž dějiny začaly s klasickou ekonomikou. V tomto jeho následovníci zůstali svému mistru věrní.

Po nějakou dobu německé university odmítaly pozitivismus a jejich dveře byly sociologii zavřené. Toto nepřátelství mělo jen málo společného s vědeckou úvahou, bylo v jádru politické. Když pozitivisté zažívali první úspěchy, tak německé university již zaujaly k západním myšlenkám nepřátelskou pozici. Pozitivismus byl odmítán, protože přicházel z Francie. Ale vztah k centrálním bodům pozitivismu byl nejednoznačný. Je pozoruhodné, že historicismus Schmollerovy školy se držel víry, že může

ekonomické zákony odvodit ze zkušenosti v zaznamenané ekonomické historii.

Lze rovněž říci, že poslední velké úsilí německé epistemologie nastalo při řešení problémů, které nebyly nastoleny pozitivismem, ale které jej učinily kontroverzním. Základní kameny vědeckého porozumění v humanitních vědách položili učenci, jejichž práce předcházely Comteho nebo kteří ho vůbec neznali. Jejich rozvoj byl reakcí proti pozitivismu a neméně proti historickému materialismu marxistů.

Když jsem přišel na universitu, tak jsem žádný prostor pro existenci ekonomické vědy neviděl. Byl jsem přesvědčen, že ekonomický historik musí používat prostředky a metody historických oborů a nikdy nemůže přijít s žádnými univerzálně platnými ekonomickými zákony. Věřil jsem, že mimo ekonomickou historii neexistuje v ekonomickém životě společnosti nic, co by mohlo být předmětem vědecké analýzy. Nikdy pravděpodobně neexistoval konzistentnější následovník historicismu, než jsem býval já.

Koherence mojí epistemologie utrpěla nenapravitelné trhliny poté, co jsem se s ekonomikou skutečně seznámil. Byl jsem bezmocný. Debaty Methodenstreit – dokonce ani Mengerovo vynikající dílo – mě nedokázaly plně uspokojit. Ještě více jsem byl zklamán z Johna Stuarta Milla. Teprve o mnoho let později jsem se seznámil s díly Cairnese a Seniora.

Snažil jsem se přijmout jako fakt, že záleží na pokroku vědy a problémy metodologie mají menší důležitost. Brzy jsem poznal mylnost tohoto postoje. S každým dalším problémem je ekonom vždy konfrontován se základními otázkami: odkud se tyto principy vzaly, jaký je jejich význam a jaký mají vztah ke každodenní zkušenosti a „realitě“? To nejsou problémy metody nebo dokonce výzkumné techniky, to jsou fundamentální otázky. Může člověk vytvořit systém dedukcí, aniž by si položil otázky, na nichž bude systém budovat?

Marně jsem hledal osvícení v knihách lausannské a anglosaské školy. I zde jsem narážel na tutéž nejistotu a váhání mezi nesmiřitelnými úhly pohledu. To, že tyto podmínky postupně vedly až k degeneraci ekonomického myšlení, nebylo překvapením. Institucionalismus na jedné a prázdný dogmatismus matematické školy na druhé straně jsou pak výsledkem.

Dlouho jsem váhal se zveřejněním tohoto svého výzkumu základních otázek, byl jsem si vědom toho, že zasahují daleko mimo ekonomický obor. Ve skutečnosti tato látka otevírala nové pole epistemologie a logiky.

Do té doby byly logika a epistemologie uvažovány pouze v souvislosti se zkušeností, přírodními vědami a deduktivním systémem matematiky. Oproti tomu historie zkrátka „nebyla vědou“. Ekonomie nebyla zprvu vůbec považována za vědu. Když ji nakonec bylo nezbytné zařadit, tak se člověk měl spokojit s tvrzením, že tato disciplína pojednává o ekonomickém aspektu lidského jednání. Mimo fakt, že tento homo oeconomicus je neslučitelný se subjektivní teorií hodnoty, nijak to neřeší otázku

původu znalostí čistě ekonomického chování.

Identifikování idiosynkrezí v historické metodě bylo velkým pokrokem, stejně jako rozvoj teorií Verstehen a ideálních typů. Fakt, že někteří metafyzikové hledali útočiště pod střešou těchto nových teorií, hodnotu jejich objevu nesnižuje. Žádný architekt nezodpovídá za chování těch, kteří obývají stavby, jež navrhl. Kritičtější bylo, že muž formátu Maxe Webera se také snažil formulovat ekonomické principy podle svého modelu ideálních typů.

Svou teorii jsem rozvíjel v sérii kritických esejů, z nichž první se objevil v roce 1928. Tyto eseje vyšly společně v roce 1933 pod názvem Grundprobleme der Nationalökonomie. Úvodní esej byl zcela nový. Tento materiál jsem znovu shrnul v Nationalökonomie.

V eseji vydaném v roce 1928 jsem se snažil odstranit rozdíl mezi ekonomickým a neekonomickým jednáním. Subjektivní teorie hodnoty se již osvobodila od tohoto „přízraku“, ale Menger a Böhm-Bawerk ještě ze své základní pozice neodvodili všechny nezbytné závěry.

Další esej vyšel pod názvem Sociologie a historie a byl zaměřen na výzkum teoretické vědy o lidském jednání a historie. Zde jsem se dopustil mylného použití termínu „sociologie“ pro označení teorie lidského jednání. Měl jsem použít termínu „praxeologie“. To, co se dnes obecně označuje za sociologii, nejsou teoretické, ale historické znalosti. Max Weber měl celkem pravdu v popisu toho, jak vnímal sociologii v rámci humanitních věd. Viděl, že toto je sociologie, která pracuje s vytvořenými ideálními typy. Jeho chybou bylo, že jim připisoval příliš mnoho praxeologických prvků a v pohledu na ekonomii jako na obor využívající intelektuální metody Verstehen. Můj esej byl zaměřen primárně proti Weberově epistemologii, k níž jsem měl dvě výhrady: jeho nepochopení epistemologické charakteristiky ekonomie a jeho rozlišování mezi racionálním jednáním a jednáním orientovaným jinak.

Ve třetí esejí jsem dal do protikladu Verstehen v historických vědách a porozumění v ekonomii a praxeologii. Nakonec v eseji, který později posloužil jako úvod do Grundprobleme der Nationalökonomie, jsem demonstroval apriorní podstatu praxeologických znalostí. Tudíž jsem udělal epistemologický závěr z výsledků vědeckého vývoje, který započal objevením pravidelností v tržním fenoménu v osmnáctém století.

Byl jsem si dobře vědom toho, že se tato teorie setká nejprve s odmítnutím. Pozitivistické předsudky svých současníků jsem znal až příliš dobře. Vládnoucí panfyzikalismus byl slepý k základním problémům epistemologie při svém pohledu i na biologické problémy jako na pouhé „poruchy“ v existujícím světě. Pro tyto lidi bylo cokoli jiného nesmyslným metafyzickým flirtováním s pseudoproblémy. Člověk by neměl omlouvat tyto excesy neopozitivismu odvoláváním se na neméně politováníhodné fabrikace idealistické filosofie nebo je dokonce považovat za „přínosnou“ reakci. Je vskutku úkolem historiků

dogmat porozumět chybám, aby je mohli vysvětlit. Porozumění ovšem nemůže poskytnout argumenty k uspokojivějšímu řešení v odpovědi na chyby. Věřím, že pozitivismu rozumím, ale to nemá nic společného s tím, jestli jsou nebo nejsou jeho odpovědi užitečné.

Bylo mi jasné, že se mi nepovede otrást popularitou pozitivistické metafyziky vysvětlením epistemologické charakteristiky vědy o lidském jednání. Pozitivismus učinil klasickou fyziku stravitelnou pro masy a neopozitivismus učinil totéž pro současný stav fyzikálního výzkumu. Obojí zředitelně, zjednodušeně a ve stejném stylu, v jakém byl shrnut Darwinismus pro každodenní použití do klišé „člověk pochází z opice“. Uplyne hodně času, než se lidé rozloučí s takovým hrubým zjednodušením. Do té doby buržoazie zůstane zaměstnána populární filosofií.

Jestli malá skupina myslitelů bude či nebude spokojena se systémem empiricismu, je jiná otázka. Tento systém zkrátka odmítá uznat vědu o lidském jednání a tudíž v rozporu s vlastním zdůrazňovaným principem odmítá to, co nezapadá do vlastního systému. Může ale člověk v delším období vystačit s pozitivistickými tvrzeními o logických principech?

Principy logiky jsou prý arbitrárně zvolené konvence, které prokázaly svou praktickou použitelnost. Viděno z tohoto úhlu pohledu je to pouze odsouvání problému, aniž by se přiblížilo řešení. Člověk může prohlašovat, že vyzkoušel různá arbitrárně zvolená pravidla, a nakonec se drží těch, která se ukázala být efektivní. Avšak v rámci jakého účelu se tato pravidla ukázala být efektivní? Když padne tato otázka, pak člověk znovu dojde k problému intelektuálního ovládnutí světských záležitostí a problému interpretace a pravdy. Z tohoto důvodu je také marné pokoušet se vyřešit problémy pravdy odvoláním se na užitečnost.

Jestliže byly principy logiky zvoleny arbitrárně, mohl by si člověk stejně snadno zvolit jiné principy, pokud by jejich efektivita byla vzhledem k účelu stejná? Jistěže ne. Základní vztahy používané logikou pro spojení tvrzení jsou nezbytné a od lidského myšlení neoddělitelné; vztahy neslučitelné s lidským myšlením jsou nepředstavitelné. Kategorie negace není zvolená arbitrárně, je pro myšlení nezbytná. Žádné myšlení se bez ní nemůže obejít. I kdybychom chtěli předpokládat, že rozlišení mezi ano a ne je produktem získaným zkušeností či že kdysi arbitrárně zvolené osvědčilo se skrze zkušenost, člověk by stejně nevyvrátil tvrzení, že logicky musí schopnost rozlišovat ano a ne předcházet veškerému myšlení.

Základní tvrzení logiky byla nazvána pravidly hry. Musíme však dodat, že tato hra je náš život: rodíme se do ní a musíme ji hrát tak dlouho, dokud žijeme; pro člověka neexistuje žádná jiná hra s jinými pravidly.

Zvláštním posláním praxeologie je odhalit chyby konvencionalismu, jelikož se nehlasí ke kultu slova „účel“. Účelem jednání je dosažení úspěchu ve světě, který je naším prostředím. Přizpůsobení se podmínkám tohoto světa a jeho řádu je tudíž účelné v každém případě. Pokud lidská mysl mohla zrodit pravidla hry použitelná k tomuto přizpůsobení, zbývají jen dvě možnosti:

buď je něco v naší mysli, co patří k prostředí a umožňuje nám mu porozumět – a priori, nebo prostředí naplňuje naši mysl pravidly, jež nám umožňují si s ním poradit. V obou případech zde nezbývá místo pro svévolnost a konvenci. Logika je buď aktivní uvnitř nás způsobená uvnitř nás, ovlivňuje svět skrze nás, nebo svět ovlivňuje nás skrze ni. Logika je materií světa, reality a života.

Na první pohled není zřejmé, čeho lze dosáhnout zarputilým prosazováním a priori. I kdybychom předpokládali, že nás zkušenost přivedla k pochopení kategorie prostředků a cílů, jedna otázka zůstane otevřená: co nám umožňuje vůbec mít nějakou zkušenost a vskutku takovou zkušenost, kdy by nám jiný výsledek připadal naprosto absurdní? Jaký smysl má prohlašovat, že jsme získali tyto znalosti skrze zkušenost, pokud si neumíme představit jiný výsledek, ke kterému by nás zkušenost mohla zavést? Když řeknu, že nám zkušenost ukázala, že A je červené, tak má smysl mluvit o tom, že by naše mysl mohla rozeznat i jiný výsledek. Pokud ale říkám, že nám zkušenost ukázala kategorii negace nebo účelu a prostředků? Čemu jinému by nás tak zkušenost mohla naučit?

Totéž platí i o konvencionalismu. Jaká jiná pravidla hry by mohla zaujmout místo logických principů praxeologického konceptu jednání? Člověk může hrát šachy, které se svými pravidly liší od standardní šachové hry, přidáním nějakého arbitrárně vybraného prvku. Může ale člověk „hrát“ s myšlením, které by nerozlišovalo mezi ano a ne? Pokud je odpověď na tuto otázku negativní, pak je jasně vidět podstatu tohoto rozdílu oproti odchýlení se od pravidel hry. Zde se opět setkáváme s neuniknutelným a priori.

Nekreslím plán pro novou ekonomii, pokud tvrdím, že jde o deduktivní systém odvozený od apriorních počátečních bodů. Spíše tím vyjasňuji, čím dnešní ekonomie je.

Přirozeně mi nemohlo uniknout, že existují pokusy zacházet s ekonomikou jako s experimentální vědou. Je zde ekonomické sdružení, které přijalo za své moto: věda je měření. Jak by se vyjádřil Menger, rád bych viděl toto sdružení bohatě obdařené finanční podporou, jak dovádí svou myšlenku až do těch nejzazších důsledků. Není snad nutné znovu omílat tvrzení, že v oblasti lidského jednání nelze provádět stejná měření jako ve fyzice. Ekonomická statistika je metodou výzkumu ekonomických dějin, nikoliv metodou, kterou by se dal získat teoretický vhled do problému.

I v ekonomické historii musí člověk porozumět, kde je již statistika nedostatečnou. Po získání všech dat, která ovlivnila či mohla ovlivnit danou událost, je to pouze Verstehen, odkud může člověk začít přistupovat k odpovědi na otázku, jestli a v jaké míře ovlivnily jednotlivé faktory konečný výsledek. Přesně v tomto „porozumění“ lidskému jednání, kde nejsou žádné konstantní vztahy mezi kvantitami, spočívá odlišnost od oblastí fyziky, kde kvantitativní měření umožňuje exaktnost či téměř exaktnost.

Matematika a fyzika prodělávají bouřlivý vývoj, z něhož se vynoří v nové formě. Málo zbývá z radostné důvěry v neoddiskutovatelnou jistotu, jasnost a exaktnost jejich doktrín, což dříve vedlo k tomu, že s útrpností shlížely dolů na humanitní vědy a zcela ignorovaly ekonomii. Matematikové a fyzikové nyní začínají pomalu poznávat logické a epistemologické problémy. Logika a epistemologie vědy o lidském jednání se nemůže naučit ničemu od fyziky a matematiky. Propast mezi přírodními vědami a vědami o lidském jednání tudíž nebude přemostěna. Unifikované vědy lze dosáhnout teprve tehdy, když se podaří identifikovat fyzické a chemické procesy v mozku, které generují myšlenku „dvakrát dvě jsou čtyři“ a odlišit je od těch, které vedou k myšlence „dvakrát dvě je pět“.

Moje epistemologické studie posloužily rozvoji logiky a epistemologie a odkryly chyby pozitivismu, iracionalismu a historicismu.

Stejně jsem si poradil s polylogismem.

---

14. Moje aktivity v Ženevě

Po třiceti letech služby mne moje postavení v Handelskammer opravňovalo odejít do důchodu s penzí téměř 15.000 šilinků ročně. Každému úředníkovi Handelskammer se roky válečné služby započítávaly dvojnásobně. Navíc se mi započítaly i tři roky předválečné služby, jelikož každý započatý služební rok se počítal jako rok celý. Tak jsem získal právo na důchod 1. října 1932. Toto datum jsem očekával se smíšenými pocity. Na jedné straně jsem se chtěl zbavit závazků svého úřadu, abych se mohl plně věnovat vědecké práci. Na druhé straně musím připustit, že se mi slíbená penze zdála za podmínek, které tehdy panovaly, dosti nejistou.

Aparát Handelskammer se stal nepohodlný všem politickým stranám. To bylo z velké části způsobeno aktivitami, jež byly vnímány jako výsledek mého úsilí. Handelskammer byla vždy trnem v patě sociálním demokratům. Großdeutschen ji vnímali jako překážku Anschlussu a jako intelektuální pokračovatelku vídeňské Handelskammer. Uvnitř křesťansko-sociální strany získalo převahu agrárnícké křídlo, z větší části pod Dollfusovým vedením. Tito agráři viděli v Handelskammer hlavního oponenta své politiky. Jejich záměrem bylo zrušit Handelskammer prostřednictvím zvláštní legislativy v průběhu restrukturalizace ekonomiky. Slogan „Ständestaat“ byl v Rakousku poněkud nesmyslný. Neměl jiný účel než zajistit křesťansko-sociální straně a jejím spojencům v Heimwehru neomezenou stranickou vládu. Nikdo ve skutečnosti nevěděl, co si má pod pojmem „Ständestaat“ představit. Všichni věděli jenom to, že se jim obchodní komora do tohoto státu nehodí a měla by zmizet.

Mimo mne existovali jen dva úředníci v Handelskammer, kteří byli v pozici, odkud mohli bojovat za její zachování: Dr. Wilhelm Becker ve Vídni a Dr. Wilhelm Taucher v Grazu, jehož druhou prací byla výuka na místní universitě. Na podzim 1937 a během několika prvních týdnů roku 1938 byl členem Schuschniggovy vlády. Můj záměr odejít do penze oba dva znepokojoval a přesvědčili mě, abych zůstal, zasadil se za věc Handelskammer a bránil tak naše penzijní nároky. V sázce zde byly už jen naše osobní zájmy. Vnitřní boj o Rakousko skončil ve chvíli, kdy se banky a velký průmysl dostaly do přímé závislosti na centrální bance.

Na jaře 1934 jsem dostal neočekávané pozvání, abych vyučoval mezinárodní ekonomické vztahy na Institut Universitaire des Hautes Etudes Internationales v Ženevě v akademickém roce 1934/1935. Okamžitě jsem to přijal. Ovšem na svoje místo v Handelskammer jsem nerezignoval. Ponechal jsem si místo vedoucího oddělení financí a do Vídne jsem jezdil tak často, jak to bylo nutné. Ale vzdal jsem se dvou třetin svého platu, abych vykompenzoval dobu, kdy budu pryč.

Když jsem v roce 1934 přišel do Ženevy, předpokládal jsem, že moje pozvání bude platit jen na jeden akademický rok. Ale moje smlouva byla neustále obnovována, tak jsem zůstal v Ženevě až do roku 1940.

Měl jsem pocit vysvobození od denní rutiny v Handelskammer a od politických povinností, kterým bych ve Vídni nemohl uniknout. Konečně jsem se mohl soustředit výlučně na vědecké problémy.

Institut byl výtvozem svých ředitelů, Williama E. Rapparta a Paula Mantoux. Učební povinnosti členů fakulty byly minimální: jedna hodinová přednáška a jeden dvouhodinový seminář týdně. Mezi vyučujícími i studenty panovalo vzájemné porozumění. V této unikátní instituci panoval duch liberalismu .

Všichni jsme si uvědomovali, že bojujeme za ztracenou věc. Záplava barbarství byla na vzestupu všude okolo.

Ženeva té doby bude v dějinách zapsaná jako sídlo Ligy národů. Liga národů nebyla nikdy funkční institucí. Diplomaté proměnili velkou myšlenku v byrokratický aparát s několika stovkami zaměstnanců. Byli zde úředníci, kteří neměli jiný zájem než udržet se ve svých křeslech. Hlavou této byrokracie byl malomyslný francouzský úředník Joseph Avenol, který neměl ani špetku představitosti. Podřízení se svému šéfovi podobali.

Liga národů ovšem nesehala kvůli neschopnosti a lhostejnosti úředníků. Nikdy nemohla fungovat, protože postrádala věrohodný ideologický základ. V liberálním světě by jednotlivé státy a národy mohly mírově spolupracovat bez jakékoliv nadnárodní organizace. Ve světě rozervaném nacionalismem nemohly konflikt odstranit ani dohody, ani vzniklé nadnárodní instituce.

Selhání Ligy národů také paralyzovalo rozvoj institutu založeného Rapportem a Mantouxem. Mladí lidé, kteří přicházeli do Ženevy, nechtěli pouze poslouchat přednášky a účastnit se seminářů. V Ženevě chtěli uniknout z omezeného nacionalismu svých domovských zemí a užívat si ducha mezinárodní spolupráce. Ale to, co viděli z Ligy národů, jim přinášelo roztrpčení a zbavovalo je veškeré odvahy. Shledávali atmosféru v Ženevě nesnesitelnou. Byli zklamáni vším, co zažívali z „mezinárodního“ života.

Začátek války výrazně omezil aktivity v Institutu. Ze studentů zde zbyli pouze Švýcaři a političtí uprchlíci, kteří čekali na svou příležitost emigrovat za oceán. Jelikož jsem již dále nechtěl žít v zemi, pro kterou jsem představoval politickou zátěž a bezpečnostní riziko, v červenci 1940 jsem Institut opustil.

15. Boj za přežití Rakouska

Když jsem odešel do Ženevy, nedělal jsem si o vyhlídkách rakouského boje za autonomii žádné iluze.

Politici u moci nebyli schopni vést tento boj zvenčí, cizí země byly pro ně naprosto neznámé. Neznali ani jejich jazyky, ani nerozuměli jejich mentalitě a politice. Dokonce ani neposkytovali informace zahraničním diplomatům a novinářům ve Vídni. Pobyť ve Vídni pro zahraniční diplomaty znamenal užívat si potěšení z Heurigen a zimních sportů. Pracovní záležitosti přenechávali tiskovým konzultantům na svých misích. Nejaktivnějším z nich byl Ital Eugenio Morreale.

Vláda se vůbec nezabývala zahraničním tiskem. Poskytování informací zahraničním korespondentům bylo zcela přenecháno sociálním demokratům.

Naprostá ztráta soudnosti sociálnědemokratických vůdců pak měla katastrofální následky. Už v roce 1918 přišel Otto Bauer s návrhem na sjednocení s Německem. Tento návrh založil na tvrzení, že autorita proletariátu tak bude pro všechny časy zajištěna ve vysoce industrializovaném Německu, zatímco v Rakousku, kde většinu populace tvořili zemědělci a řemeslníci, se obával porážky proletariátu od jiných tříd. Bauer odmítal změnit tento politický kurz dokonce i poté, co se k moci dostali nacisté. Ve své umíněnosti nebyl schopen vidět, že program sjednocení je vodou na nacistický mlýn.

Sociální demokraté jednoduše nechtěli uznat, že jsou to pouze Italové, kteří jsou připraveni podpořit Rakousko proti pohlcení nacionálním socialismem. Zapáleně bojovali proti „fašistickému“ kurzu v zahraniční politice. V lednu 1934 byl Dollfus připraven před nacisty kapitulovat. Vyjednávání již bylo v pokročilém stadiu, když na poslední chvíli uplatnili Italové své veto. „Il Duce“ vyslal svého sekretáře Suviche do Vídně, aby ujistil rakouskou vládu o své podpoře. Právě tehdy nasadili sociální

demokraté své zaslepenosti korunu. Jejich noviny Die Arbeit Presse obvinily Suviche z dezercce z rakouské armády během první světové války. Sociální demokraté zorganizovali bouřlivé pouliční demonstrace proti „fašistickému vyslanci Il Duceho“, Pouze masivní oddíly policie a Heimwehru ochránily Suviche před lynčováním. Aby vláda mohla dohodu se Suvichem uzavřít, vydávání Arbeit Presse na jeden měsíc pozastavila. Sociální demokraté odpověděli zintenzivněním demonstrací, což nakonec skončilo pozatýkáním sociálnědemokratických vůdců policií, jejich útekem ze země a znamenalo to konec vlády sociálnědemokratické strany ve Vídni.

Vůdcové sociálních demokratů, kteří odjeli do Londýna, Paříže a Prahy, nyní jakýkoliv rakouský odpor proti Hitlerovi otevřeně sabotovali. Hlásali, že mezi rakouským „fašismem“ a hitlerovským nacismem není žádný rozdíl a demokratické vlády se nemají plést do zápasu mezi dvěma fašistickými skupinami.

A západní mocnosti stejně neměly v úmyslu jít s Hitlerem do konfrontace. Od března 1933 byl osud Rakouska plně v rukou Italů. Pokud by v roce 1934 Itálie nehrozila intervencí, pak by se Hitler zmocnil Rakouska už tehdy. Když v důsledku anglické politiky ohledně otázky Etiopie uzavřela Itálie s Hitlerem spojení, byl osud Rakouska zpečetěn.

Neexistují dost silná slova, která by popsala absurditu britské meziválečné politiky. Angličané byli nepoučitelní. Věřili tomu, že rozumí všemu ze všech nejlépe. Chovali se s nedůvěrou ke všem, ale byli ochotni spolknout cokoli, co jim řekli nacionální socialisté.

Chování Československa bylo stejně bláznivé. Ještě v roce 1938 viděl Beneš větší nebezpečí v restauraci habsburské monarchie než v Anschlussu. Francie zaujala k Hitlerovi postoj div ne sympatizující. Téměř všichni Francouzi z vyšších vrstev četli Grinoire, které Hitlera otevřeně hájily. Quos Deus vult perdere, dementat.

Tuto zaslepenost na všech stranách a úrovních bylo zcela nemožné porazit. Když jsem odešel do Ženevy, doufal jsem, že budu moci přispět k prozření některých osob na důležitých místech. Brzy jsem ale poznal marnost tohoto počínání. Jak mi řekl jeden přední člen anglické Labour Party: „My Angličané už nikdy válku nepovedeme.“ Zeptal jsem se: „A co když Hitler na Anglii zaútočí?“ Jeho odpověď byla šokující: „Pak nás místo anglických kapitalistů budou vykořisťovat kapitalisté němečtí. Pro lid v tom nebude rozdíl.“

Od roku 1931 zastupoval Ligu národů ve Vídni Holandán Rost van Tonningen. Otevřeně se zde podílel na nacistické propagandě. Když později odešel z Ligy národů a vrátil se domů, byl okamžitě jmenován zástupcem führera nacionálně socialistické strany v Nizozemsku. Moji vídenští přátelé nemohli uvěřit, že pro mne bylo nemožné dosáhnout Rostova odvolání.

Po pěti letech odporu se tedy malé Rakousko, všemi opuštěné, Hitlerovi vzdalo. Svět si vydechl úlevou. Teď bude Hitler konečně spokojený, teď už bude jednat s ostatními národy mírumilovně. O dvacet sedm měsíců později byl Hitler pánem celého evropského kontinentu.